

ДОМЕТИ

реч

вучина шћекић: бесани ● **дејан њорђевић:** четири песме ● **саша хаџи танчић:** на појилу ● **мирољуб тодоровић:** три сна ● **часлав њорђевић:** нацрт за једну феноменологију земље у делима вељка петровића и бошка ивкова ● **мирјана анђелковић:** и сенка има своје тело ● **ариф ел-хатиб:** кратке приче ● **онуора осие енекве:** беба за поглавицу бајо ● **петар жарков:** песме ● **стојан бербер:** сомборски записи

боја и облик

милан коњовић данас (драшко ређеп, бела дуранци, саша радојчић, ирма ланг)

баштина

чедомир попов: кад су сомборци били гужани ● **никола грдинић:** омладина и остарина ● **мирослав јосић вишњић:** две књиге, сомборске, а српске

документ

једно писмо триве милитара о лази костиху радивој стоканов ● **из фото-албума:** свуд, свуд се бришу наши трагови...

вредновање

владета јеротић: стваралаштво и духовност ● **марија стојановић:** писац као књижевни лик ● **ксенија катанић:** поема о земљи и рашћу ● **зоран р. поповић:** држање за ваздух ● **срба игњатовић:** певање о устанку

СОМБОР
ПРОЛЕЋЕ И ЛЕТО 2008.

CIP –Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

008+82(05)

ДОМЕТИ : часопис за културу / главни и одговорни
уредник Радивој Стоканов. – Год. 1, бр. 1 (1974) – . –
Сомбор : Градска библиотека "Карло Бијелицки", 1974– . –
24 cm

Тромесечно.
ISSN 0351–0425

COBISS.SR–ID 295191

ДОМЕТИ

часопис за културу, пролеће-лето 2008,
год. 35, двоброј 132-133

излази у пролеће, лето, јесен и зиму

издавач
градска библиотека "карло бијелицки"
у сомбору

за издавача
миљана зрнић

главни и одговорни уредник
радивој стоканов

заменик главног и одговорног уредника
миленко попић

оснивач часописа: скупштина општине сомбор; редакција: стојан бербер, миљана зрнић, миленко попић, саша радојчић, радивој стоканов; лектор: драгољуб д. гајић; коректор: љубица стоканов; секретарски послови и техничко уређење: уредништво; адреса: "домети", краља петра I 11; телефон главног уредника: 025/433-103; e-mail: zavicajnosoeunet.yu; рукописи се не враћају; једногодишња претплата 500, за правна лица 800 динара, за иностранство двоструко, на жиросачун 840 131668 11; цена овог двоброја 250 динара; слог и прелом: миодраг миленовић, сомбор; штампа: "кримел", будисава; тираж: 300 примерака.

у овом двоброју:

реч	страна 7 бесани вучина шћекић
	страна 17 четири песме дејан ђорђевић
	страна 19 на појилу саша хаџи танчић
	страна 23 три сна мирољуб тодоровић
	страна 25 нацрт за једну феноменологију земље у делима вељка петровића и бошка ивкова часлав ђорђевић
	страна 37 и сенка има своје тело мирјана анђелковић
	страна 50 кратке приче ариф ел-хатиб
	страна 54 беба за поглавицу бајо онуора осие енекве
	страна 62 песме петар жарков

	страна 67 сомборски записи стојан бербер
боја и облик	страна 93 милан коњовић данас (драшко ређеџ, бела дуранци, саша радојчић, ирма ланг)
баштина	страна 109 кад су сомборци били гужани чедомир попов
	страна 117 омладина и остарина никола грдинић
	страна 122 две књиге, сомборске, а српске мирослав јосић вишњић
документ	страна 125 једно писмо триве милитара о лази костичу радивој стоканов
	страна [СХХИХ–СХХХVI] из фото-албума: "свуд, свуд се бришу наши трагови..." или како је срушена родна кућа вељка петровића у раванграду
вредновања	страна 137 стваралаштво и духовност владета јеротић

страна 141
писац као
књижевни лик
марија стојановић

страна 145
поема о земљи
и рашћу
ксенија катанић

страна 149
држање за ваздух
зоран р. поповић

страна 154
певање о устанку
срба игњатовић

REČ

vučina šćekić

besani

Muškarcima u četrnaestoj svaka žena je uzbudljiva; i svaku preživljava kao poseban događaj i naročito osećanje, svaku kao izuzetno otkriće. Svaka je žena, mislim, dragocenost, čudesna i neprocenjiva, ona koja se ne sme uludo trošiti niti ikome poklanjati. Zbog nje – muškarcu vredi postojati.

Iskušenje mog postojanja uvuklo mi se u krevet sa Anom u vreloj prolećnoj noći. Kad sam se usred noći probudio, ležala je na boku, okrenuta leđima prema meni. Ustuknuo sam u prvi mah, ne shvatajući šta se zbiva – u krevet sam otišao sam – i, pomislivši da je to jedan od snova onih mojih, udobnije sam namestio glavu na jastuku. Dok sam se lenjo gnjezdio, u trenu sam shvatio da se fitilj pod mojim pupkom pokrenuo, a da desnom rukom stežem nešto svilenkasto glatko i toplo. Onda se Ana pokrenula; osunut strahom, trgao sam ruku sa njene butine i smrzao se – ne sanjam, ona je zaista tu.

Kao sev oštrice, iznenadno i kratko, srazi me strepnja šta bi Božina rekao kada bi me video u ovoj situaciji – i vrati se u kaniju. Verovatno bi me, onako s visoka, roditeljski (o, ili tako muški, jer to jesmo, zaboga!) potkresao iza ušiju kako bih lakše ovarisao njegovu omiljenu tiradu o prilici. Život ne pruža previše prilika, rekao bi, da čovek uradi nešto vredno (čitaj: korisno za sebe) i zato je važno da ih prepozna i iskoristi. Kad mu se prilika iole ukaže na dohvat ruke, mora je smesta zgrabiti. Ne učini li to, u sledećem trenu je već zamakla u neprolazima i zalud će je opet čekati do sudnjeg časa, nepovrat je njeno drugo ime. Postoji, naravno, opasnost da je data prilika greška, čist gubitak, ali to čovek nikako neće znati ako je ne dohvati.

Znači li to, Božina moj, da je ova noć, ovaj nesan sa Anom, jedna od mojih malobrojnih prilika? Ili nije? I da li

je onaj tren već prošao dok zaludu ponavljam trice tvog iskustvenog sveznanja?

Dok mi se Božina zaludu vrteo po glavi, Ana se obrnula na leđa, bližu nogu malo je savila u kolenu (to sam zaključio po blagom udarcu u moje ukočeno), a ruku podigla iznad glave. Njena rasuta crna kosa ulivala se u tamu sobe, a lice joj se naziralo u obrisima iako sam ga video jasno u kratkim bleskovima prizvane poznatosti. Upravo u jednom od tih trenutaka mi je palo na pamet da to što vidim, te prosjaje na tamnoj pozadini, kao da je skinuto sa neke od Vermerovih slika, i bio sam zatečen mogućnošću lepote koja mi se do sada nijednom nije prikazivala.

Držao sam oči toliko širom otvorene ne bih li bolje video – da su me zabile. Zbog vreline noći pokrivaio sam se samo tankim čaršavom, ali se i on sfuljao na naše bokove prilikom Aninog okretanja. Sa levog ramena smaknuta bretela lake letnje spavaćice dopuštala je da se nazru uzbuđljivi predeli i meni se činilo da nema ništa loše ako pogledom uživam u njima. Ne usuđujući se ni prstom da maknem, upirao sam očima tim upornije u blisku tamu i ono što je prikrivala, čime me je izazivala, pa sam se ubrzo umorio. Na tren sam sklopio oči da bi se oporavile od silnog naprezanja, a pod kapke mi je sletela nedoumica kako se Ana našla u mom krevetu.

Tog dana popodne su mrzovoljni Božina i našpanovana Bogdanka otputovali u Studenicu na jedan od svojih sve učestalijskih mirovnih vikenda. Postojala je ozbiljna opasnost da se vrate pre vremena, štaviše, istog popodneva – oni su živ primer koji obara sve moje teorije iliti iluzije o ljubavi – i ove noći ne bi ni bilo u tankoj slikovnici mog sveta. Takva opasnost, naravno, nije mogla zaustaviti lako zapaljivu maturan-kinju Inu, moju stariju sestru, da ostvari stalan naum – žurku, čim matorci okrenu leđa petkom u sumrak. U tome joj je uvek glavna saradnica bivala Ana Vidaković, koja se i pojavila na vratima još dok je registarski broj automobila s mojim roditeljima zamicao na poslednjoj sivačkoj krivini.

Здравствуй, замечательный ребёнок Лев Божиных Толстой – štipnula me je u prolazu Ana za obraz i za sklonosti prema ruskoj literaturi i povremenim prozaističkim ispadima. Поезд твой ещё раз уездил, Анна Никогда Каренинна, uzvratilo sam njenim leđima i srednjem prstu pod ragastovom vrata Inine sobe.

Bilo je to uobičajeno i bezazleno palacanje jezicima umesto pozdrava, posle koga sam se, uvek, iz nekog razloga bar tren osećao potišteno, pa i poraženo, kao da sam izgubio u važnom dvoboju. Naime, imao sam gorak utisak da u meni

vidi tek klinju, još gore, samo neodraslog Ininog brata, zgodnog za usputno zadirkivanje. Naravno da sam smatrao da za služujem više uvažavanja, pa su me izluđivale njena nehajnost i lakoća kojom bi me svakad skinula sa dnevnog reda. Ponekad bih, za trenutak, s ogorčenjem (i kapljom pakosti, priznajem) zadovoljenje nalazio u tome što je bog zaboravio na nju kad je lepotu delio. Skovao sam priču da je Zevs (ako negde bogovi postoje, onda sam verovao isključivo u starogrčke, ponajviše čovekolike), čuvši za Anino rođenje, bio krenuo da je obilato daruje, ali je usput svratio Mnemosini i zadržao se, začinjući Muze. Sedam dana kasnije, mamuran od ambrozije i ljubavi, greškom je lepotom dvostruko obdario moju tek rođenu sestru Inu. Tako su njih dve, slučajnom božjom voljom, već po rođenju bile predodređene da se ukrcaju na isti životni splav. I da povremeno splavare po mojim moždanim vijugama.

Priču sam zadržao za sebe; i tako sam prezirao sopstvenu slabost koja me je podstakla da je izmislim. Odložio sam je u fioku pamćenja među druge svoje buduće neobjavljene rukopise, uveren da ću je jednom, kao i sve ostale priče, oblikovati na način dostojan pisanja. Ipak, nisam je mogao sasvim kontrolisati u njenom nesigurnom skloništu kad god bi Ana, kao tog predvečerja, završavala raspravu ostavljajući me iza svojih leđa. Istih ovih na koja me pogled trenutno izluđuje i iza zatvorenih kapaka.

Tišina noći, činilo mi se, nikada nije bila ovako podmukla. Mogao sam čuti i kako podižem kapke otežale od nesna, škripe kao nepodmazana kapija. Lovim Anino disanje, ali ga ne čujem, samo to ne čujem, i pitam se da li je budna, prati li ovih nekoliko besanih minuta i hoće li sutra mojoj zbuđenosti i neodlučnosti (kilavosti, rekao bi Božina) pokazati prst. Doduše, nije mi ga pokazala kada sam oko ponoći, silno se dosađujući na žurci, mahnuo rukom u njenom pravcu i otišao na spavanje. Nije mi tada izgledalo da se ona zabavlja, za razliku od Ine, koja je došla na svoje, izigravajući centar sveta nekolicini sivačkih dileja. Ina uživa u tome, drži klipane oko sebe do iznemoglosti, pri čemu je Ana vazda nekako kao dekorativan elemenat, na koji se dripci oslanjaju kad sasvim izgube tlo pod nogama i shvate da su do tada birali pogrešnu stranu. Noćas je nešto krenulo drugim tokom, očigledno se dogodilo nešto zbog čega Ana, po običaju posle žurki, ne spava u Ininoj sobi (razlog sam naslućivao, ali ne želim da mislim o tome), već se zavukla pod moj čaršav.

Eh, Ana, uzdahnuo sam nečujno i dotakao njeno koleno. Bio je to refleksan pokret, onakav kakav smo često i ovlaš-

no pravili u raznim našim izmotavanjima (kad je nalazila vremena za mene, obično dok čeka Inu). Ili nije? Svejedno, kad sam je dodirnuo, požnjeo me je mesec mlad.

Prestao sam da dišem, dok mi se vrelina vatrometno slivala na uši, a jabučica zaribala visoko pod bradom. Vrhovima jagodica jedva sam doticao nabore svilaste i tople kože na pregibu njenog kolena, i što sam se više otimao neočekivanom nagonu, to sam manje uspevaio da se obuzdam. I sanjiv zelen fitilj se mimo moje volje protezao u svom logu težeći – kao gusenica u leptira – da se prometne u sveću. Samo strah da se Ana probudi sprečavao me je da šakom zagrabim sa njenog tela kao žedan sa izvora. Pomerio sam prste tek milimetar nagore, ili manje, pitajući se da li Ana i kroz san čuje kako veiverica ona tabana kroz moju utrobu i traži vrata da umakne.

Čvrsto sam sklopio oči – moja naročita *camera obscura* – jer sam tako potpunije doživljavao ono što mi se dešava, i tako sam mogao jasnije da vidim Anu, pod onim uglovima svetlosti sećanja kako je inače golom oku nevidljiva. Pod moje kapke sletela je ona slika Anina sa prošlogodišnjeg kupanja jednog okasnelog avgustovskog popodneva u nevelikom bazenu na brani na Malom Staparuu. Bilo je to jedino koliko-toliko pristojno mesto za kupanje na potezu dužem od šest-sedam kilometara prilično zamuljenog Velikog bačkog kanala, i tu su dolazili oni malobrojni koji su izbegavali gužve na bazenima u okolnim mestima.

Dok sam sa društvom sedeo i kartao partiju preferansa u hladu proređenog šumarka, Ina i Ana su malo dalje u minijaturnim kupaćim kostimima na proćelavom proplanku poci-kivale igrajući odbojku. Zapadajuće sunce zadržavalo se tik nad vrhovima bagremara na suprotnoj obali kanala i svoje crvenkaste zrake bacalo prema nama. Posmatrao sam Anu (Ina mi je sestra i sve duhovne i fizičke osobine njene sam dobro poznavao) koja je bila neprestano u pokretu, njeno telo se odbijalo od zemlje, saginjalo, klečalo, lomilo se i kršilo, i opet uspravljalo, i hvatao sam sluđeno sunce između bičeva zavitlane kose, na kapima vode koje je otresala, pa pod pazusima, iznad bokova ili između nogu. Kroz zgusnutu vrelinu u vazduhu, zamreženu zracima u svim nijansama crvene, kao da je Ana tražila svoje zatureno mesto među kupaćicama, Šidijankama onim možda. Bio sam očaran. (Mnogo puta kasnije, u noćima kad sam bivao sam i sa sobom, vraćala mi se ova Anina slika u misli, nenadano i lekovito.)

Oh, kakva basnoslovna riba, rekao je Harli sjakteći očima prema Ani. Pogledao sam ga mrzovoljno, kao da je nešto

moje prisvojio, a onda sam primetio da je već naduvan, i bilo mi je lakše.

Obe, obe bih tako voleo, sine, smeuljio se značajno Demo na nas i ritnuo utrnuom nogom u stranu. Dakle, i on je duvao, inače se ne bi usudili da preda mnom tako govore, pogotovo ne o mojoj sestri. Rojo je ćutao, samo je razrogaćenih očiju gledao u devojke, a na krajevima usana skupljale su se bistre kaplje.

Čule su dobacivanja.

Oladite, komarci, pripretila je Ina. Samo glupo zujite, i to je dosadno...

Osnovao si društvo kromanjonaca, Lave, podsmehnula mi se Ana lebdeći ispod sunca.

Ušao sam u vodu, bila je plitka, mlaka i bljutava. Prekrio sam se ogrtačem nevidela i nesluha i zaronio u svoj svet iza zatvorenih kapaka.

Tako je, zasijala je misao u mojoj kameri opskuri. Ina je znala da će Ana spavati u mom krevetu. Za nju, ja sam bio samo derište, tunjavo ćeljade koje dangubi sa nekakvim nevaspitanim duvaćima lepka, bezopasna osoba, jednostavno b.o., nešto što bi moglo da odraste, ali eto još nije. Dakle, dogovorile su se, zaključio sam, da Ana spava u mom krevetu – kući nikada nije išla sa žurki, u spavaćoj sobi naših roditelja bi se plašila da bude sama, a sa mnom su svi problemi rešeni jer neće biti sama, a ja sam nekakav smeten dobrica – komarac koji ne ujeda – od koga ni po kom osnovu ne treba zazirati.

Pa dobro, Ina, pomislio sam sanjivo radosno jer je sada cela šaka blentavog kromanjonca na Aninoj butini, i tako je toplo, i dobro, i tako je, toplo, i dobro.

Možda sam i zadremao, iako je to teško zamisliti u datim okolnostima, ali sam ipak snažno streknuo kad je naduvan Harli na hondi bez auspuha protutnjao trotoarom ispod mojih prozora da ćešlja živce usnulog sela. Ana se takođe trgla i promeškolljila. Prestravio sam se i molio Zeusa da je ostavi da spava, neka sanja kao što nikad nije. Nisam mogao sa sigurnošću da pretpostavim njenu reakciju kada bi shvatila da je milujem po nozi. Možda bi mi šamarom zavarila uši – ume jako da pljesne, možda bi mi u svom stilu zašila uši zajedljivom dosetkom koja boli više od udarca, možda bi se okrenula na drugu stranu i obe stvari ostavila za dobro jutro, ko zna – ali bi mi u svakom slučaju uši rasle kao u poslednjeg sivca onog predvodnika stada ovaca (da li ga se sećam samo iz priča?) na sivaćkom ataru.

Zeus je dobar bog, Zeus je moj bog. Ana je mrmljala nešto tiho i nerazumljivo i disala sa prekidima, kao da sa nekim

u snu poravnava račune. Osećao sam slabašan miris vina pomešan sa mirisom crne ljubičice, koje je neuspešno veče preselilo meni. Usudio sam se da malo protegnem svoje ukočeno telo, ali sam se brzo ponovo zgrčio i umirio. Posle trenutka-godine Ana se, u stvari, tek još malo okrenula licem prema meni i ruku koju je dotad držala visoko na jastuku iznad svoje glave samo je ispružila ravno preko mog čela. Savijenu nogu je malo ispružila, pa su tako moji prsti i nehotice zašli u toplije predele. Potapala me je u blagu vrtoglavicu ta zadivljujuća čvrstina butine i glatka površina kože, i dok se pod mojim pupkom razgorevala sveća za svećom, doživeo sam ozarje novog saznanja – ništa na svetu se ne može porediti sa dodirrom usnule kože, možda samo njen miris. A tek sam na početku tog nepreglednog predela kojim treba da prođem ovim slepim i sanjivo budnim prstima!

I na samu tu pomisao obrvaše me savršena čudovišta zadovoljstva i načas me obesnažiše, pa sam ležao nemoćan da učinim ijedan pokret. Bio sam zbunjen. Izgleda da čoveku ništa nije toliko iznenađujuće kao njegovi postupci i nepoznato kao sopstveni doživljaji. Kud sam to krenuo, i šta u stvari to činim? Jesam li to sagoreo pre vremena, ili baš na vreme da ne učinim kakvu glupost? Ili je moja nagla bespomoćnost posledica neznanja šta valja raditi sa ženom u krevetu?

Istina je, moja iskustva sa ženama u krevetu su bila mižerna i neupotrebljiva. Kao ono sa Inom, iz vremena kada je Božina umislio da je dobri Samarićanin i od kuće privremeno napravio izbegličko svratište. Nesrećnim ljudima sam obično ja morao da ustupim svoju sobu, i selio se u Ininu, na obostrano nezadovoljstvo. Pogotovo što se spavanje pretvorilo u pravu noćnu moru za mene, jer mi je Ina utvrđivala prostor od desetak santimetara uz ivicu kreveta, tako da sam bio srećan ako se ujutru ne probudim na patosu. Ubrzo je, međutim, Božina shvatio da su za smeštaj izbeglica mnogo pogodnije prazne kuće, kojih je u selu bivalo sve više. Njegovo prosvetljenje sam prihvatio sa oduševljenjem konačno zbrinutog (onda) jedanaestogodišnjeg azilanta u sopstvenoj kući.

A Bogdanka se zavlačila u moj krevet onih noći kada je bilo pametnije ostaviti Božinu da svoje besove i alkoholom probudene strasti istresa sam po podu spavaće sobe. Ja sam tada na neki način bivao zaloga Bogdankine sigurnosti i usnulo utočište za nešto suza od nemoći, od čega li. Njenog prisustva u krevetu sam se kasnije sećao kao kroz san, pre po mirisu, kao nečeg što je bilo daleko i nestvarno, dok ona to nije nikad pominjala. Poslednji put se zavukla kod mene pre više od dve godine. Sećam se da sam uporno pokušavao da je

zagrlim, ali mi je ona strpljivo i tiho govorila nešto nerazumljivo i nežno, i okretala me na drugu stranu, sve dok naposlje nisam zaspao.

To je sve, nekako sa žaljenjem sam procenjivao svoja praktična saznanja o ženama, drugim rečima – to je ništa. Moje iskustvo na tom polju ostalo je nepromenljivo isto, na nivou priča Harlija ili Dema, ili nekog drugog dečaka iz društva. Naime, većina je brbljala o svojim iskustvima hvališući se izmišljenim praktičnim prodorima u svet žena, ne razlikujući pri tom stvarnost od fikcije, ali i ne prezajući da pređu granice pristojnosti u opisivanju svojih podviga. Opet, oni drugi – među koje i sebe ubrajam – nerado, i tada škrto, ili nikako ne govore o svojim najzbudljivijim osećanjima, kojih ima u obilju i iz časa u čas prelivaju se jedna u druge, a pogotovo ne o uspesima kojih nije bilo. Sve u svemu, duže ili kraće priče za ubijanje dugog vremena. U njima, pouzdano sam znao, za Anu neće biti mesta.

Otvorio sam oči, tama u sobi se razredila neodređenom sivom – kao da je svaka boja predodređena da se prelije u neku od beskonačnog broja nijansi sive, pomislio sam jetko, svestan da je to znak promicanja noći uprkos mojoj neodoljivoj potrebi da nikad ne svane. Dotakao sam rub kratke satenske spavačice i oprezno zavukao dva prsta ispod nežne tkanine. Nadlanicom sam lako dodirivao pregib prema kuku, osut sitnim svilastim maljama, a prstima gužvao porub posuvraćene svilenice, dok je noć sviloprelja vezla meke crvene, kao uzavrelom krvlju pokapane, niti mojih budućih nesporazuma i stida.

Odnekud se, kao san, u sobu uvukao šum poznate ruske muzike, iste one po kojoj sam raspoznavao raspoloženja svoja oca... Nemoguće je, potekla je svilasta strepnja mojim venama i utekla u Anino nerazgovetno mrmljanje. Pomerila je ruku sa mog lica i spustila je niz telo, istovremeno čineći mali pokret bokovima, tražeći udobniji položaj, i izmakla mi kraj satena iz prstiju. Pod nadlanicom sam osetio tvrdu izbočinu kuka, i lopovski, kukavno, kliznuo na omamljujući predeo stomaka. Sporo, i dugo poput subote u školi, okretao sam ruku dlanom prema njenom telu. Bio sam napet i uznemiren do suza jer me je psetance dana upozoravalo da činim glupost, a čapkun noći podsticao da se prepustim otkrivanju božanskih tajni ženskog tela, a spasonosnog kopna zore nije bilo na vidiku. Čovek je slabo biće, motalo mi se pod svodom lobanje, dok sam dlanom lagano prekrivao predeo Aninog pupka i širio prste u istraživanje geografije njenog stomaka. Mali prst sam spuštao niže, u priobalje muških snova, sve dok sam

dotakao svilenu tkaninu rublja, palcem sam dodirivao zaliv grudne kosti, dok su ostali drhturili pod uznemirenim rebrom. Kroz vrhove prstiju uvlačila se topla struja i lako osvajala moje telo, i sve što ga je činilo – vlas kose, želudac i udove, i svaku njegovu šupljinu, i svako jedro u mozgu, ono što sam nazivao misao, dok se klepetuša u grudima raspevala i razbijala muk noći. Držao sam tako ruku – sekund ili večnost, ko zna, nepokretan i zarobljen u blagoslovenoj noćnoj bujici, i čeznuo da ovi trenuci ne upoznaju kraj. Onda je Ana naglo uzdahnula, nekako grčevito i nalik jecaju kojim ispušta sve terete ovog sveta koji su se navalili na njene grudi. Trgao sam ruku i privukao je sebi, i tek tada shvatio da sam potpuno ukočen i da mi, pritisnuta mojom težinom, trne druga ruka. Oprezno sam se protegao, pomno, čitavim telom, prateći svaki Anin pokret i glas koji je dolazio iz njenog pravca, ali se neobjašnjivo, kao uprkos, u mojim ušima uskopistilo samo ono Не слышны в саду даже шорохи. Sva moja čula su bila otvorena i budna, nikad budnija, a ja sam bio pospan, toliko snen da s čarobnih vrata fantazije o Ani (koja se možda nikada više neće vratiti) nisam mogao da odagnam suludo priviđenje ruske romanse. Želeo sam da uteknem od nesnosnog sporog ritma, da nestanem iz njega, od njega. A sa mojom željom rasplamsavalo se sve više sveća na žrtveniku pod pupkom i obasjavalo magare koje besramno brzo raste.

Okrenut Ani, naprezao sam vid što sam više mogao i pokušao da iz svojih čula isključim svaki doživljaj spoljnog sveta. Pri mrljavoj svetlosti razređene boje noći, onoj koju katkad nazivaju cik zore, posmatrao sam usnulu Anu. Ležala je na leđima, opuštena i toliko tiha da joj ni disanje nisam čuo. Niz ramena srozane bretele, ionako majušne spavačice, otkrivale su grudi, zajedrene prema tavanici. I pre sam viđao njene grudi, kad sam slučajno nailazio dok je sa Inom isprobavala nove krpice, ali to je bivalo samo na tren i nikada ovako izbliza. Mogao sam ovim tajnim rukama noći i usnama ovim da ih dotaknem, mamile su onako tamnoliko izvirujući iz svojih skrovišta, nevelike i okruglaste sa bradavicama napetim kao da nešto osluškuju, ali nisam micao, telo je otkazalo pokornost željama.

Polako sam, prelazeći blagim udubljenjem među dojka-ma, podizao pogled prema udolini u podnožju Aninog vrata. Lenjo sam posmatrao njen izdužen tanak vrat i jedva primetno damaranje u žilama. I njeno lice je odisalo nekim spokojem, prema jagodicama su se spuštale duge trepavice, malo povinut nos nad jedva rastvorenim usnama, brada malo opuštena. Vlasi njene raspuštene kose golicale su me u nosu i is-

punjavale mirisom dima i cvetnog šampona. Sivi zraci zore davali su ujednačenost linijama i finu mekoću oblicima, smirenost koju ranije nisam primećivao, i Ana mi se iznenada činila lepom kako to nikada nije. Lutao sam pogledom između trepavica i usana, premišljajući da nekako prebrodim tih nekoliko santimetara razmaka i pokradem njeno lice za još nekoliko poljubaca, ili makar za jedan, suvenir onaj što se ostavlja u vitrinama prve nesanice.

Onda je Harli na svojoj hondi precepio zoru.

Ana se trгла iz sna, okrenula prema meni i kolenom okrnula žarač među mojim nogama. U istom trenutku suknu vatra pod pupkom i jezičci slatkog bola krenuše krvotokom, i laptahu kao da su namerni u njemu zasvagda da se nastane. A poslednja nerazgovetna misao zaprečila se u grlu i proizvela neočekivan jecaj koji je podrhtavao u ustima punim jastuka. Dogorevao sam tako neko vreme i, potopljen strepnjom i stidom, utihnuo u san.

Kad sam se probudio, sunce je već odskočilo, u sobi je mirisalo na omaru. Bio sam sam, nigde traga nečijem prisustvu, nijedne tuđe vlasi na jastuku, ni mirisa pod pokrivačem, ni kaplje znoja na čaršavu. Osvrtao sam se okolo dok se otud iz ogledala na mene kezio lik sebičnog kengura, koji je svu noć samo u svoju torbu gurao. I kao da mi se podsmehivao, žena koje sinoć nije bilo jeste žena koje sada nema, ista ona koje u budućnosti neće biti, Анна Никогда, лучше, которая-нибудь женщина, bilo koja žena, svejedno, to neposredno, jedinstveno oličenje života. Torbareći pod okriljem noći, jesam li je doista opljačkao? Ili je ovo jutro samo nastavak sna čiji se putevi ne daju uhvatiti?

Požurio sam da zapišem, šta bih drugo, ove razrovanne misli, pesma bi od njih mogla jednom, ispovedna, da se noć-stvarnost-san, ne spepeli u ognju zbunjenog srca četrnaestogodišnjaka. Ali misli su mi bežale ispod pera, možda i zato što je iz trepezarije medved onaj Božina, izvlačeći odnekud glas nalik na pretučen *basso profundo*, brundao Не забудь и ты эти летние подмосковные вечера, a raspoložena Bogdanka šobotala poput zebe privijajući se glasom uz svog plavoglavog mužjaka. Nikad teže kakofonije ni većeg zadovoljstva od njih dvoje nisam čuo. Atmosferu je podizao i grlen Inin, i nešto tiši, uzdržaniji, Anin smeh.

Bilo je toliko očiglednih razloga za dobro raspoloženje. Matori su noćas prevazišli svoj problem isprobanim govorom ćutanja i tela pod nehajnim zvezdanim sjajem. Cure su izbegle objašnjenje nenajavljene žurke, i svega što se dešavalo pre i posle nje, dobro poznatim prećutkivanjem i udvoričkim

duvanjem niz vetar. I moja noć bi se mogla uvući u trpezariju vedrih raspoloženja. Mogla, velim. Ali nije mi se tako brzo dohodilo prvom pogledu sa Anom posle besane noći.

Prvo da je zapišem. Stvarnu, koliko god bila i sam san. Jer, slutim, iz razloga koje još ne umem da objasnim, za dođrom ove noći tragaću u svakoj ženi koja skrene u moj život.

dejan đorđević

četiri pesme

NIJE LAKO

*Nije lako udaniti se,
Osloboditi se slutnji i snova,
Mudrost je ispijena naskap.
Svi putevi izgledaju isto.
San pred zoru je rezervisana istina
Za one koji hoće da prežive dan.*

SANJAJTE, LJUBITE, PEVAJTE

*Nemojte život shvatiti ozbiljno
jer to bi bila najveća greška
koju bi svet zabeležio.*

Sanjajte, ljubite, pevajte.

*Nemojte ni smrt shvatati ozbiljno
jer to bi bila najveća prevara
koju bi učinio život.*

Sanjajte, ljubite, pevajte.

*Kupite malo života i malo smrti
ionako sve je na prodaji.*

Sanjajte, ljubite, pevajte.

PESMA OD GLAGOLA FILOZOFIRATI

*Sve je to
Groblje umrlih ideja
Mada se iz njih rađa život,*

*Misli uznemirene na dnu svesti,
Istrgnute jednom iz srca,
Prenesene na ovu hartiju
I zgusnute u nepromjenjivom obliku
Mrtva su tela.
Ostavi ili uzmi,
Razum se neće poveriti životu.
To je drugi deo priče.
To je osnov tragedije.
"Život protiv razuma",
Kako to gordo zvuči.*

UŽIVO SA TRGA

*Pustite me da sanjam
Ako je taj san moj život,
ne budite me.
Ja verujem u besmrtnost –
I to je suština moje duše.
Tako ostavljam potvrdu o sebi.
Sa dna bede
Izbija nov život.*

saša hadži tančić

na pojilu

LOV

Tišina. Isuviše velika.

Osluškujem. Očekujem. Vrebam. I hvatam.

U predviđeno vreme, ni minut duže.

Negde oko četiri po podne najzad puška štucnu, i posle hitrog metka, dade nam na znanje da je pred starešinom zec. A za njim sledili su drugi.

Događaj, s očiglednom radosti. Najednom je pobudio u meni dragu uspomenu: plišani je uzalud ćulio uši.

A ja na pomen o izostaloj čorbi.

PAS

Ma kako da sam stvar posmatrao, okretao, proučavao: rep glavi ne može uteći. Takođe sam upravo razumeo, barem u širokim crtama, i spoju svih svojih iskustava, nije u meni ostalo sumnje, baš tako, i na svaki drugi način, u krajnjoj liniji: ni glava repu!

Mada sam morao uvideti, u svakom slučaju, da ni prednje, nema govora, ne mogu umaći zadnjim nogama. A onda, posebno za mene i najkorisnijem obliku inata, moradoh priznati: ni zadnje prednjim nogama.

KORNJAČINA PRIČA O PUŽU

Ili ljubavna igra

Puževe-muževe nisam nikako umela da hvatam: brži su od mene. Po dobro vidljivoj sluzi mogla sam da izmerim trag, da uživam u isleđenju. Puževe brokatne kućice sve su se od vlage sivele. Rogove su uvlačili svaki put kad sam poželela da ih dodirnem.

I smem da tvrdim kako još nikad nisam osećala trku bezizglednijom. Posle nekog vremena sam još samo gledala to gmizanje, taj apetit prestiža, tu neskrivenu sreću od kućevnosti.

Ipak sam u velikoj žurbi već pridružila i svoj oklop, da se najzad skućimo. Pronašla sam ga u zalivenoj bašti; u gustišu, a uzalud se obraćao i za pomoć. Smestila sam ga na pokisao lim jednog kamiona i otpremila ga u obližnje mesto koje se blistalo od vlage, njemu ugodne. Verovatno pri otkriću nekog naglog mirisa, pod utiskom neizbežnih zapažanja, izložio se novoj neprijatnosti, prinuđen da izdrži voden mlaz što ga je napao i svuda ga sledio iz jedne gumene cevi. Kada sam ga izbavila i toga, najzad je bio slobodan, prepušten samo meni da po volji provodimo vreme. S laganim stišavanjem srca spoznah, međutim, prihvatih da me samo duša boli i da sam u najgorem slučaju ponovo izneverena. S mesta na mesto prenosi svoju kućicu, oguljenu i razdrtu, dotle da je postala zelenožuta. Najzad, na štrikaću iglu nalik rokčićima ugurava se između dva cveta, da ih ubere meni za ljubav, kako mi je objasnio.

UBOD

A ja jedva mogu da živim a da mi se koža ne naježi. Zbog moćnika svih vrsta, najgorih koji se daju zamisliti. U svakoj prilici nabodljan svadom prema svima koji ispituju, zapovedaju, jednako prete. A samo odmahnu na mene ili još kažu: – Zatvorio se u sebe! I tad prepuste stvar meni, jer najzad najbolje znam, i nastavljam da mirujem skrupčan. Kao da se izvan ništa ne dešava.

Šetam uokolo ispitujući. – Gde je onaj s mojim ubodom?

Ovde ili onde? Opisuju neodređenim pokretom negde u predelu butine, bedra, prstiju, očekujući, požurujući, zahtevajući – stavljaajući odgovor meni na dušu.

Ne kažem ništa, ali se iznova spremim da se ustremim. Žene koja je iznenada ipak pokušala da me se domogne čujem uzdah: "Ah!", ispružene ruke, ranjene mojom bodljom (na tački tela, gde se još dugo video trag), s čim se i muž smesta saglašava, kao da se i njemu upravo dogodilo: odigran vrlo čudan, neuobičajen, pa i nepristojan događaj, još nikad doživljen u njihovoj sobi, koji se jedva i može da gleda bez nekakve zbunjenosti, stida.

POZDRAV

Danas nisam išao u ribolov. Ako ne žalim, onda neko drugi.

Inače je nedelja, i u taj dan, kao i u bilo koji drugi, moje popodne pripada ribama. Ali sam im dao do znanja: danas ne mogu da vas ishranim. Verujem da sam ih naljutio. Na kraju krajeva, danas moram crvićima da se prilagođavam. Moram da računam i na njihovo odgovarajuće ponašanje pre i posle kiše.

Sâm odredim težinu ulova. Vidim svaki put da je to za mene dovoljno. Pod povetarcem koji mi se suprotstavlja, pod preklopljenim oblacima na stuštenom nebu i pod drvetom zasađenim nepropisno – i više nego što mi treba.

Već sam pažljiviji u ponekim vrstama ribe. Akvarijum je tu u blizini, u sporednoj sobi. U vodenoj polutami, u dnu, drugačije im je nego pod vedrim nebom. Koliko znam, da bi mogle da sačuvaju svoju tamošnju imovinu, dnevnog obroka crvićima kao najslađeg dobitka u to vreme morale su da se odreknu. A nisu. Jer su se u nekom smislu uzdigle štapom na stari, varljiv način.

Poigravale su u svim pravcima, spremne kao spakovana *roba* koju je bilo najbolje da "odmah ponesem". Zato sam iz futrole izvukao dug savitljiv bambusov štap, a iz pljosnatog paketića kutiju. A u kutiji crvići i tome slično. Potom je među ribama došlo do male rasprave: sve bi po svaku cenu da zagrizu moju najbolju *robu*. Jedva imadoh vremena da s njima maknem udicu iz vode. Jedna s drugom su zaboravile i da se pozdrave.

MUŽA

Sve je potpuno u redu, da ne kažem uobičajeno: meni mleko, a njoj slama. Uostalom, to spada u njen obavezan ležaj.

Između dva reda uobičajenih jasala, odskora, viri glava teleta.

Kad god bih ušao da je pomuzem, vedro na brzinu podmećem pod vimena, svaki put priznajući da sam tu radi njenog mleka. I ta činjenica se, neporecivo, svakog trenutka obnavlja iznova, pošto ga delim s teletom, kojim ga hrani.

Na toj osetljivoj tački snabdevanja, za stolom zastrtim belim stolnjakom, mleko shvatam njenim maločašnjim darom "iz dečjih usta", bez ikakve sumnje. Opslužuje nas oboje, i po tome bi i moje mesto zapravo bilo onde, kad bih kojim slučajem na njihovo pitanje priznao istinu.

MIŠJA RUPA

Gle, izgleda da je i ovde na snazi običaj koji važi među ljudima. Tim veće je moje iznenađenje kad je odozdo, posle

kratkog iščekivanja, zašišalo, zaklokotalo i zacijukalo. Ne mogoh ništa da učinim kad se posle ove pokretljive šume neprijatnih zvukova najednom omotaše oko mene.

Pamtim miša o svom ramenu glavom napred, a nogama nazad, još jednog začuđenih očiju zbog svetlosti koja mu se uspuzala zenicom.

Zagledao sam ih s divljenjem, a oni gledahu mene. Tek tad primetih njihova usta i da mi od nekog vremena u ušima stalno zvoni njihov cijukav jezik.

Želeli su da nešto saznaju od mene, ali sam mogao jedino da tresem glavom: ne razumem.

No s nekim iznenađenjem shvatih da moj glas – zašto, ni sam ne znam – odgovara na pitanje: Jesam – to jest da sam i ja jedan od onih, sateranih u mišju rupu.

GOLUB I GOLUBICA

Odasvud već kreću da me traže.

Tek s laganim stišavanjem srca spoznajem grešku. Bilo mi je, rečju, potrebno jedno vreme dok sam potpuno poverovao. Prihvatio sam saznanje koje se preda mnom rastvorilo, pouku stvarnosti: otišla je drugom.

Eh, a da smo kod kuće, u kavezu, da je sve u redu!... U početku sužanjstva osećao sam se kao gost u njemu – iz razumljivih razloga, i zbog varljive navike svih nas perjaša, a u krajnjoj liniji zbog ptičje prirode. Kavez, taj prostor izložen nemilice suncu na terasi, izgledao je pust u zamračenoj sobi, gde nas premeštahu u vreme odlaska na počinak. Bez ikakvih ukrasa, očigledno naš dom... Uokolo povrtnjak, travnjak ili bašta.

Nisam baš najbolje umeo da sledim njeno srce.

Rekoh joj: "Kako želiš!"

Zaista očekivah njen drugačiji odgovor.

Primetio sam, stvarno, više puta: ovako više ne možemo.

"Ne mogu drugačije", pokušala je da se pravda.

Najzad je svoju nameru sprovela do kraja.

Možda je i glupo, ali mene je ovaj gubitak nekako i više povredio od gubitka slobode. Malo sam bio i iznenađen i ljutit – ali sam uvideo da bi bilo smešno mučiti sebe zbog jedne ženke, u osnovi. Sem toga, video sam da su drugi golubovi prošli slično, pa su i za njih govorili: "Ljubomorni".

SVE ZVERI NOJEVE

Ali su se iz barke i one opet iskrcale na zemlju, razume se.

мирољуб тодоровић

три сна

ЦВЕТ

Стојим на мосту крај тврђаве у Нишу. Посматрам реку. Широка је и мирна, много већа од Нишаве.

На избочини, крај саме воде, трновит жбун са лепим наранџастим цветовима. Такав жбун и такве цветове до сада нисам видео.

Силазим низ стрмину ка реци. Земља под ногама је блатњава и склиска, натопљена водом.

Опрезно, да се не убодем, узберем један цвет, а онда с тешком муком, скоро бауљајући, пењем се уз високу и клизаву страну речне обале поново ка мосту.

ЖАБЉИ БАТАЦИ

У ресторану наручујем нешто за јело. На питање конобара шта желим, одговарам: "Оно најбоље, специјалитет куће".

После дужег чекања него што је то уобичајено, стиже јело: пуно поврћа са белим, лепим, дугачким парчићима меса.

Гладан, бацам се одмах на храну. Месо ми се, ипак, учини некако необично, сумњиво. Забадам виљушку у једно парче, дижем га из тањира, омиришем, управим према конобару и питам: "Шта је ово?" Он се тајанствено и значајно смешка.

Одједном кроз главу ми проструји као муња једна мисао. Брзо и гадљиво враћам месо у тањир и кажем: "Да нису жабљи батаци?"

Конобарев тајанствени смешак развлачи се у потврдан, подругљив кез.

КОЦКА

У малој сам, скученој просторији са ниском таваницом. За незграпним, грубо отесаним, дрвеним столом седе човек и жена. У рукама човека омања справа са ручком веома налик оним старим кућним машинама за млевење меса. Пред њима на столу је и гомила папирића.

Човек ми се обраћа и предложи да узмем један папирић и забележим неки број. Он ће, каже, погодити број који сам забележио.

Узимам папирић, забележим број 11, стављам га испред себе и покривам шаком.

Он окреће ручку оне справе. Из ње излази жута избушена трака идентична траци коју су имали компјутери Економског и Математичког института на којима сам 1969. и 1970. правио компјутерске песме. Онда узима траку, пажљиво је загледа, дошаптава се нешто са женом и каже: "Ваш број је 11, изгубили сте хиљаду динара".

Побуним се и одговорим да се нисмо кладили.

"Јесте", каже он, "игра је таква, ако желите да повратите новац, покушајте још једном."

Бележим на папирићу, кријући га, немогућу цифру, са више десетина нула, и стављам га у џеп.

Човек опет дрнда оном справом. Још пажљивије проучава траку коју је она избацила, онда узима папир са стола, бележи нешто на њему и додаје ми га. Упоредим цифре са свог и његовог папира. Истоветне су.

"Поново сте изгубили!" – каже он победоносно.

часлав Ђорђевић

нацрт за једну феноменологију земље у делима вељка петровића и бошка ивкова

Оваква насловљеност теме, иако не најоригиналнија, сасвим је у духу са приступом који за предмет рецепције узима само полазну, првотну слику, суштину или ејдетску редукцију, нешто што ми се наметнуло при првом читању Вељка Петровића, а без чега се и не може замислити вредност његовог дела. Та почетна, првотна слика, односно тај његов утемељен еидос је ова *земља, равница, Војводина* са свим њеним садржинама: раванградским миљеом, паорским стаништима, салашима, менталитетом, језиком, обрасцима размишљања и живљења... Та опчињеност феноменологијом Петровићеве земље још једном је добила на интензитету и дејству када се почело са ишчитавањем једног другог писца, боље рећи песника војвођанског поднебља, такође коренског равничара, Бошка Ивкова. (Овде се мисли на његову Читанку Војводине, са јединственом насловљеношћу, *Земља и раиће*, у до сада осам књига.) Јавила се потреба да се уђе у контекстуализацију њихових уметничких доживљаја и трансновања равничарске земље/Војводине, не због тога што су њих двојица Раванграђани, већ из разлога што су имали дара и умеће да дотакну искон земље, да ту земљу осмисле митском димензијом, али и да поетизацијом одређених феномена и поетизованим рефлексима о земљи као прапочетној суштини ухвате њено пуно дамарање, повремено доведено до немирне космичке пуноће.

Земља код Вељка Петровића и Бошка Ивкова увек фигурира као домаја или пак регионални простор (у ширем смислу); затим као атарски (у ужем смислу те речи), али и као паорски, салашарски посед, иметак, тј. егзистен-

цијалан оквир у коме је запис о судбинском генерацијском трајању, без којег нема укорењавања и вере у силу живота. Напокон, у делу Бошка Ивкова земља је обухваћена и као материја јер је "Матер материје", суштина, јер за њу време не постоји. Васељенска је.

Земља као фасцинација нашла је место у поезији Вељка Петровића (нпр. "Ратар", "Војводино стара, зар ти немаш стида?", "Кад сељак умире"), у његовим приповеткама; а кад ни то није могло да упије сву његову опчињеност њоме, све преостало преточио је у своја два позната есеја "Похвала равници" и "Бачка зими". У Бошка Ивкова дах и "немушти" говор земље и стотине језика равнице своју поетску артикулацију нашли су у песмама, мноштву рефлексивно обојених лирских записа, дневничким белажењима, у надахнутим есејима, од којих су неки и антологијски и незаобилазни када су у питању поетске презентације и феноменолошка промишљања равнице/Војводине.

Равница, на први поглед само монотono и заморно обличје земље, у сликама и дискурсима ова два писца открива се као оптика једне просто немерљиве отворености и огромности која, на тренутак, збуњује, смара, успављује или застрашује. Има и разлога. Придошло биће са умораних и брдовитих простора – то Вељко Петровић у есеју "Похвала равници" најбоље уочава – осећа се усамљено и смањено, као да је изгубљен детаљ међу световима. То је тако све док се оно брани отпором и дистанцом на њену превелику, свемирску отвореност, док се не осети делом ње, тј. док не почне широким погледом, личним активизмом, духовним и физичким, да се распростире по њој. И тек када се сроди са њом, нађе у изобиљу њеног рашћа, биће почиње да схвата како је равница, та војвођанска земља, тиха и мирна. А то, само по себи, упућује на чињеницу да право орођавања са равницом нема без присности и урањања у њу, без вере у снагу и силу живота која извире из ње, и коју најбоље оличава обиље рађања, "нагомилана енергија" и "густина крви" у паору, његовој распојасаности на славама, свадбама и чардама. Биће тек тада почиње да осећа како је та земља "жива и топла" ("Похвала равници"), дионизијски изобилна; како је "велика и дубока. Висока" (Бошко Ивков), и тек тада човек почиње да схвата да све што је пасивно, мало, издвојено и појединачно, па ма у ком то облику било, нема значаја, нити има правога смисла; битно је само оно што се нуди као *много* и *обимно* јер мисао, када

се нађеш на тој и таквој земљи, увек вуче "ка ширини, величини и множини" (приповетка "Мица"). Све се у равници умножава, преплиће, садејствује и бива целина: и "то је нешто од чега се груди шире". У њој се грли земаљско и небеско, блиско и далеко, пролазно и вечно, витално, анимално и људско. И на том простору – све је ћутање и говор и све занос сунцем, облацима, звездама и рашћем, кроз које земља креће према небу, поетизује Бошко Ивков у својим надахнутим и с мером скројеним записима. По њему, рашће је пропињање земље да се што више досегне небо; преко рашћа настаје "сватовање и венчавање неба и земље".

Када Вељко Петровић пише о земљи, овој и овде, он то чини двојачко: декларативно, као у "Молоху" и "Буњи", или пак своју полазну мисао пројектује у мање и веће слике, односно у приповедне секвенце, обликоване с видном афективношћу (као у "Салашару", "Мици", "Мужјаку"). Друго, када он говори о земљи, више на уму има земљу као посад, салаш, омеђан егзистенцијални простор у чијим се границама остварује човек равнице. Али, при томе, салаш остаје примаран топос равнице, њен *пра-знак*. Наравно, ова дедукција се не односи на његова два есеја, која у себи носе универзални беседни дискурс о равници, на начин на који ће касније есејизирати Бошко Ивков ("О равници", "О селу", књ. 1).

Бошко Ивков у својим записима/есејима, када дивани о земљи, доноси већи опсег тога захватања; пред читаоцем распростире далеко већи број упризорења и дескрипција, често и у репортажном маниру; у њега је много више феноменологије најразличитијег порекла, с оптиком која обухвата све: паорско двориште, кућу и башту, сокак, путеве и путелке, њиве, канале, баре и њихово разноврсно настањење, изобилан и преобилан живот равнице, те њен дослух с небом и звездама, са ветровима, кишама и мразевима, а понајвише дослух човека и земље, комплексност тог саодноса који за последицу има профилацију и детерминисаност равничарског менталитета. И све је то у њ речено са страшћу и намером песника равничара да кроз суптилна језичка ткања читаоцу покаже како је равница "непрегледно многолика и невидно широка, дубока и висока" ("О Војводини једној јединој", књ. 7), али и да би дао убедљив одговор на многе скривености које она у себи недри, а Вељко Петровић слутњама и непогрешивим и импресивним отисцима на својој души, пре свих потоњих, исписује.

Ивков равницу види као неизмерни "божји длан". И тек када се нађе на том "божјем длану", човек се почне "осећати бескрајно маленим и ништавним у том безмерном простору неба и земље, усред океана свежег ваздуха, који као да би се могао грести", али, истовремено, он се почиње "осећати и те како величанственим у свој својој мајушности и ништавности", јер управо, усред те равнице, биће долази до спознаје да је "свеколика васељена грађена све само од мајушног: од травке, зверчице, људи и звезда, које су такође мајушне у свевасељенској свебескрајности...", промишља Бошко Ивков ("О изласку у атар", књ. 7). О том *длану* и таквој космичкој представи говори много раније и Вељко Петровић у својој "Похвали равници", али о равници као "родитељском длану који те држи спрема звезда". Вељко је, пре свих, започео са равницом кроз говор антиномије: коначно – бесконачно, пролазно – вечно, сићушно – огромно, тј. микрокосмично и макрокосмично, а опет са сазнањем како је све сливено у једно универзално и свевремено. Он ће рећи да се у равничара понајбоље јавља "осећање о томе да је његов свет, истина, ограничен, али да је непосредни део недокучиве, божанске целине..." Зашто је то тако? Стога што "нигде и ниодале не види човек толико звезда, нигде не осећа ону везу својих кратких тренутака с њиховом вечношћу, својих ситних корака и спотицања с њиховим космичким колутањима и нечујним катастрофама" ("Похвала равници").

У равници све је упућено једно на друго; све је у дослуху, у праисконској вези, јер све је земља: и биљка је земља, и кућа је земља; земља је човек и све је у неком кружном току: земља пролази кроз биљку, биљка кроз човека и животињу – биљка се поново враћа земљи и тако у бескрај (Бошко Ивков).

Зато је код равничара тако много апологије и земље и рашћа уопште, јер нигде толико тога колико у равници. Посебно када је реч о усевима. То је та импресивна вегетална сила која једина може равници дати пуни смисао и пружити представу о њеној питомости, мекоти и бременитости. На то упућују и Вељко Петровић и Бошко Ивков.

Посебно место у поетизацији земље Вељка Петровића има и човек, паор, салашар, бирош, такође изданак земље, у коме се зачињу и из кога исходе сва поимања и представе о земљи. Он добро зна да мора увек остати

у што приснијем дослуху и хармонији са земљом, уз потпуно предавање њој, да би могао узети од ње онолико колико јој у својој посвећености даје, помирен с њеном молоховљевском, прождиращком ћуди.

У том смислу – сугерише Петровић – земља не трпи велике снове, светске идеале и пропињања амбиције, поготово не ако су надилажење њених свакодневних потреба и иду даље од линије хоризонта. Стално мора да се има на уму да је "земља мера вредности" и да се увек осећа као "душевна потреба" човекова, а то се, опет, не може ако се, док се хода земљом, не ослушкује њен говор и не истражују "њена суштина и нарав", уверава Ивков.

Умањивање интересовања за земљу је, у ствари, занемаривање оне силе или теже земље која одређује све – изглед човека, начин живота и размишљања, језик и модулацију говора. Ни имагинација, ни мисао – ништа не иде изван тог материјалног, просторног видокруга, а на језику је да то потврди као опсесивну, како видну, тако и скривену датост. И док је тако – равница светли у пуној својој просперитетности. А јави ли се мисао да је прави живот негде другде, изван датог видокруга, настаје – фигуративно речено – урушавање паорских станишта; настаје умир земље, смрт паорске куће, смрт паора, потонуће онога у коме је проклијала сумња у снагу и силу земље, односно у њену антејску моћ и дионизијску свежину и обнову.

Човек равнице не само да је рођен и пореклом упућен на земљу, предат земљи, већ јој се и сав предаје, да би се са њом што више слио и део ње у себе уградио, ако се тако може рећи: "Баш од земље, племените, учио се овдашњи равничар трпњи и стаменој опстојности, баш од тог неба безмернога – којег је у равници далеко више и од земље! – приучавао се благости, а од ових биљака, тих најмножинскијих бића ове нам домаје, срицао је и стицао немушт, а речит, мудри науч кратковеке пролазности и истовремене обнављајуће свечности..." (Ивков: "О Војводини једној јединој", књ. 7). Имплицитна порука Вељка Петровића и експлицитна Бошка Ивкова јасна је: равничар обрађује и уређује земљу, али и земља обликује њега; изнутра и споља, ваја га. Земља се, дакле, јавља као моделатор физичких и менталних својстава паорског бића. Вељко Петровић је његову антрополошку димензију сагледао, махом, у сликама, а Бошко Ивков у топло-флуидним рефлексијама. Петровићев јунак Марко Бикар из приповетке "Мужјак" парадигма је за антрополошку фи-

гурацију равничара: омален, јаких ногу, кратких прстију, великих плећа, округле главе, дебелих усана. Земља и вековни послови на њој су га, кроз генерације, извајали таквим. Таква својства се осликавају и на потомцима. Ту набијеност споља прати и унутрашња једноставност, привидна простота, редукованост у перцепцији, језику, и сведеност на конкретно, основно, а што поприма обележје унутрашње "тврдоће". То и није ништа друго до стапање са земљом, укореењивање у земљу, у себе, при чему и утисак о монументалности бића које све може и у свему што је везано за земљу налази себе, као у Вељковој приповеци "Мужјак". Јунак ове прозе све узима, сваком послу на земљи се потпуно предаје, сигуран у себе, у своју снагу, непрестано и на сваком месту исказујући вољу за поседовањем, вољу за моћ. Он је, за разлику од других, свој ослонац нашао у земљи и у самоме себи, па је зато и такав – усправан и несаломив.

И Бошко Ивков уверава да је паор, тај најаутентичнији изданак земље, особит менталитет и посебна психологија, и да га одређује једноставност, да је само "наоко спор и тром као земља"; да је темељан, да не брза ни у чему – ни у послу, ни у размишљању, ни говору, нити у ходу; у свему делује сталожен. Сталожен и стабилан у поређењу са окружењем и збивањима у том ближем и даљем окружењу; конзервативан у поимању света, у односу према самом себи, јер не познаје многе унутрашње мене, јер следи памћење, искон, традицију живљења ("Укопава се у постојеће, затечено и наслеђено, невољко било шта мења, чак и када је промена у његовом белоданом интересу"). Њега природа учи "стрпљењу и трпљењу", стога он – закључује Ивков – познаје само еволуцију, док су му револуције стране, јер нарушавају ту његову слеглост с временом, тј. стаменост понетог му трајања; јер нарушавају његов склад са земљом и са свим васељенским око себе, које он поима, а никад не изриче ("О селу", књ. 1).

Спорост је, рекосмо, и у паорском говору и његовој интонацији, развученој и без великих таласања. А зашто је то тако, постаје јасније када прочитамо рефлексiju Бошка Ивкова о том говорном феномену у лирском есеју "О биљци и паору" (књ. 1), у ком каже "да тај и такав, спор и отегнут говор, долази од споре и недогледне равнице, од бескраја неба, од троме равничарске реке, од устајалих бара, ритова, мочвара и мртваја, од земље у глувилу и

биљке у ћутњи, од следе магле и цмољаве тоње што по васцели дан окапљава с голих грана..."

Говорећи о земљи као простору у маломе, већ смо указали на констатацију да је *салаш* у приповеткама Вељка Петровића омеђен и редован топос на рељефу равнице. А сада да ту мисао о салашу и наставимо. Тек с Вељком Петровићем и његовим не тако многобројним, али зато монументалним салашарским сликама, дакако и поетизованим размишљањима о салашу и салашарима Бошка Ивкова, могу се на најрафиниранији начин спознати и многобројни аспекти човековог трајања на њему.

Понет салашем као микрокосмосом у равничарском, наизглед бескрајном макрокосмосу, песник Бошко Ивков ће надахнуто записати: "Салаш у равници је капља млека под модрим небом у дну видика". А затим: "Од свих људских грађевина канда ништа није толико срасло са земљом и толико сливено с небом колико – салаш, и сам земља..." ("О салашу и салашару", књ. 7). Салаш је у Ивковљевом доживљају и пројекцији "усправна земља". Он, по овом песнику, у тој својој наглашеној издвојености, уоквирености и усамљености, налик малом острву усред океана биља, оличава "дивљу слободу и слободну дивљину"; оличава људску "препуштеност себи" и "сљубљивање с биљкама и животињкама", те да је салаш управо "самопроналажење изворног себе", да је "сабирање себе" и "укорењивање себе", при чему субјекат, у том окружењу, себе доживљава као с неба бачен и остављен "васељенски елемент". Упућен на самоћу и самога себе, салашар – по Ивкову – непрестано "проширује и продубљује себе у себи, како би га било што више и што дубље..." И тек након ових и оваквих Ивковљевих мисаоних изведеница, читаоцу дела Вељка Петровића постаје још јасније откуда тако необично "снажне индивидуалности" и "јакост" неких његових ликова, као што су Марко Бикар или пак Бабијан Липоженчић. И један и други, свако на свој начин, делују монументално када су у покрету и замаху, али само у свом аутентичном амбијенту, на салашу. Изван салаша, свако ко се удаљио, постао је несигуран, промашен, изгубљен. И тек читајући Бошка Ивкова, неупућен читалац долази до праве спознаје откуда толико немушних Бабијанових "језика" у новели "Салашар", тј. његовог умећа да "продуцира" све што, старо и младо, лети и хода по салашу. Кључ за разумевање ове датости је у тврдњи Ивкова – да је са-

лашар искључиво упућен на конкретан свет око себе; свет са којим је он у дослуху, сагласју и сталном дијалогу: "Живо разговара са марвом, живином, голубовима, керовима и мачкама (...), са својим воћкама у окопу, с дудом крај ђубришта и с багремом у међи. И вранама ће он имати шта да довикне (...). А почешће наглас разговара и са самим собом..." ("О салашу и салашару", књ. 7). Ивков у елаборацији тог "сљубљивања" салашара са светом на салашу иде даље и бива још конкретнији, као да на уму има Бабијаново умеће и представу осликану у Петровићевој приповеци. Салашар, паор, "прихвата све језике створова, бића с којима живи: он мекеће, грокће, кокодаче, квоца, кукуриче, гагаче, сикће, квакваче, рже, њишти, блеји, пућпуриче, режи, кевће, лаје, заурлава, завија, муче, риче, реви, мијауче, мрњауче, пијуче..." ("О селу", књ. 1). Дакле, ослушкивати, стално испитивати језик живог света око себе, уносити се у "говор" тога света, учествовати у том говору и тако бити не надсвет, већ неразлучиви део тог света, природно и безазлено интегрисан с тим светом – јесте скривена смисленост и Бабијанових жеља и намера да се "продуцира" немушт говор тога света, а не испразна инфантилна игра једног остарелог човека, каквом је отуђени људи виде. А то је, опет, доказ да све то делује карикатурално и да, заправо, нема правог смисла изван природног окружења, у наметнутим околностима, као што је то жупанов раскошан стилизовани дом.

Вељко Петровић у причама показује да се човек према земљи и ономе што она даје – снагу и силину живота – мора односити са преданошћу, заносом и осећањем које иде до побожности. Али пре него што побожност према земљи овлада њиме, човек мора "толико [да] срасте с њом, да се изједначи с њеном децом, с биљкама, и прими сву њихову пресноћу и питомину" ("Главчина"); да се надахне њеном скривеном суштином и метафизичношћу, као што је то у приповеци "Запаљено жито". У овој приповеци однос према земљи је однос према житу, а сам однос према житу је и однос према Богу (оно је божији дар) и према животу. Одрећи се земље (продати, изгубити на коцки, занемарити је и не обрадити) равно је губитку властитог Бога. Стога и очекивано делује туча у овој приповеци због земље која се на силу одузима и даје колонистима. Али, оно што је изненађујуће и што колектив не одобрава и не прашта јесте паљење жита, из протеста. Паљење жита се доживљава као атак на Бога,

позлеђивање самога Бога. Зато и не чуди толики гнев и хула на Бељанског који то чини. Замера му се што је заборавио на искон: на чињеницу да је у житу "божја кишица" и "божје сунце"; да је оно "причест и храна", "хлеб господњи" и, у еухаристији, "Христово тело". Ту метафизичност, са хришћанском подлогом и погледом на земљу, носи паор Вељка Петровића, само наизглед прост, плитак и једностран.

Када је реч о паору, салашару, треба истаћи као незаобилазну чињеницу и то – да њега карактерише *витаљност* и *постојаност*, што исходи из предања којим се са предака на потомке преноси смисао живота, самим тим и непресушна вера у живот, па ма колико он био тежак; вера и у оно шта се ради и како се ради. Све у свему, то и није ништа друго до вера у земљу, у њену снагу и моћ. Резултанта је – вера као "сила живота" (Толстој). И све је тако док се биће укорењује у земљу, а преко ње и у себе. Поремети ли се та усаглашеност и биће крене за другим, дотад непознатим видокругом, поколебаће се и "вера у силу живота" јер корен бића није више у земљи; земља престаје бити ослонац. Да је тако, посведочују и неке људске судбине уметнички уобличене у једном броју приповедака Вељка Петровића. Судбину таквих најбоље симболише из корена ишчупан багрем који, након дугих копњења и душевних роптања у граду, по блату, на салашу, вуче адвокат Паштровић, одбегао од градског света ("Буња"). Изваљен багрем је симболична пројекција адвокатовог удеса, након што је оставио салаш и порекао интегративну снагу земље, с којом иде и вера у себе. У том помахниталом чину, када сумануто вуче изваљени багрем, садржано је све: кајање, сва његова носталгичност и сав бол због "пресађеног" и "увелог" себе у средину која га је смрвила.

Узрокованост таквог страдања и клонућа назначио је В. Петровић у есеју "Бачка зими": "Бачвинин без земље врло је жалосна прилика, као ишчупани и на друм бачени влат". Наравно, када се нађе удаљен и отуђен од ње, када започиње процес адаптације што сличи новом рађању, праћен несналажењем и првим знацима сатирања себе, јавља се и прво резигнантно и дефетистичко сазнање о властитој будућој промашености. Буња, наизглед успео (постао је адвокат), затомљен у раванградском социјалном амбијенту, никад до краја адаптиран, беспомоћно понавља "како је ишчупан из корена", како из дана у дан "вене без корена", поентирајући: "Ја лебдим откинут од

свога корена". Он је постао човек кога су нападали и нападају људи-"гусенице" из града; човек без идентитета: "Ишчупаше ме, па ме понесоше... Нисам био свој, био сам њихов". Шта се догодило с Буњом? Исто што и са свима другима, обескорењенима. На све њих би се могла применити рефлексја Бошка Ивкова по којој ми, за разлику од трајања појединаца на салашу, потопљени у колотечину савременог социјалног живљења, "изгубимо себе тражећи свет, и себе у њему, односно живећи пре свега тај свет, а тек потом и тек унеколико и саме себе". Зашто тако бива? Судбина др Паштровића то стање најбоље илуструје, а Ивков на уопштавајући начин дефинише: "Множина запљускује, потапа и гута свакога ко настоји да се с њоме што потпуније и присније стопи" ("О салашу и салашару", књ. 7), ако је биће спремно на обезличност; у супротном свако је мање или више Петровићев Буња. И док се биће на салашу екстеријеризује, бивајући стално у залету и експанзији, у граду оно се сакупља у себе јер га и сам простор који се стално затвара утескобљује, јер му непрестано намеће одређен модел ишчекиваног понашања. А то је већ довољна могућност "да се изгубимо, не само међу другима него и у самима себи", закључује Ивков.

Међутим, има, чини се, и нешто горе – када дође до потпуне негације вере у снагу земље и "силу живота", када биће паора посумња у предање које иде са земљом, у самога себе и одлучи се на скок у празнину (самоубиство). Реч је о самоизбору, али и чину који се у паорском свету доживљава као највећи грех.

Петровићева приповетка "Трећом класом у житима" испуњена је двема ситуацијама: опречним разговором Личанина, колонисте, и Сремца, староседеоца, о земљи. Први је види као проклетство и нешто сасвим туђе (негативна афектација), а други као блиско и драго (позитивна афектација): "Она је добра и трпељива, ранитељка наша, а ми не ваљамо!" Друга секвенца, завршна, односи се на сељака који је дигао руку на себе (дошао на пругу и бацио се под воз, а "глава одлетела далеко у жита", тамо где је поникла, од чега и за шта живела. Као да је пала у божје наручје. Реакција путника, пак, следећа је: "Цуре би се вјешале за уларе и скакале у бунар, већ зна се, од срамоте, али људи, сељаци!... О, Господе, да опака времена!" Питање, чуђење, неверовање да је тако нешто могуће. На томе се све и завршава, а на читаоцу остаје, сходно интуицији, да домишља зашто таква реакција на

овакву самоизабраност. Да није у питању страх од смрти, од притајеног суицида у себи? Не, проблем је у веровању. Природна смрт – по веровању паорског човека – "долази од богова", па се зато она у Петровићевој песми "Кад сељак умире" и тако "мирно чека", јер је умируће биће свесно дијалектике трајања и кружења материје, те да се у смрти, извесно је, остварује "исконско јединство црва и планете". Једино за чим жали јесте земља (њива, башта, салаш), од које је узимао и којој је давао себе. Вељко Петровић о самоубиству ништа друго, сем коментара путника из воза, не каже. Али зато Бошко Ивков, правећи запис о ретким самоубиствима паора, реконструише паорову свест: самоубиство долази од демона; оно има порекло у тамном и нечастивом, који се може пренети и на друге. У томе и јесте разлог што се на вест о неком самоубиству "читава село усплахири" јер самоубиство је "мимо Бога и противно самом себи", јер је, у бити, порицање Бога (живот вољом Бога долази и одлази). Самоубиство је "пад у сама себе". Најбруталнији начин порицања себе, након што је исцурила воља за животом. Оно се, дакле, јавља као последица неслагања са животом, као негација сваког његовог смисла, али и наума да се "буде Бог над сопственим животом". Крајњи исход: изопштење од ближњих и света, од Бога; отпадништво које ни у заједничком гробљу нема места ни белега.

На крају читања Вељка Петровића и Бошка Ивкова остаје сазнање: равница није само распрострањање; само мир, светлост, вода, небо и рашће, само киша и блато, ширење свакаког себе по њој и муке паорске – *површинска Војводина*. Она је и силазак у себе, и регионална свест, и "једно трагично искуство живљења", и историјско, егзистенцијално и ментално слојевито својство, и то је та – *дубока Војводина*. Али, по Ивкову, постоји и – *висока Војводина*. Војводина као вертикала, гледано кроз прегнућа и досега у свим сферама духовног пропињања, умовањем узнета Војводина. Све ово, пак, скривеним језиком Вељка Петровића и рефлексивношћу Бошка Ивкова говори да "Војводина, заправо, има хиљаду лица (...), увек је другачија, тако да се она не може казати једном песмом, једном сликом, једном књигом..." ("О високој Војводини", књ. 7), а ми бисмо додали – ни са много твореним делима.

Извлачењем неких од координата за једну феноменологију равнице хтело се, бар мало, да се истакне како приповедачко дело Вељка Петровића у неким његовим

сегментима, у којима је доминанта земља/салаш/равница/ Војводина, носи многе прикривене светлости које, у контекстуализацији с делом Бошка Ивкова, добијају на већем интензитету, значају, али и уверењу читаоца како је Петровић утемељитељ доиста комплексне поетике равнице, а Ивков, такође велики оданик равничарске духовне и физичке рељефности, онај који дочитава, и из неког свог угла, независно од свог претходника, продубљује успостављени ейдос, при чему, ни једног тренутка, он не губи од поетске красоте и творачког значаја. Напротив, та сушта прича о равници/земљи и човеку на њој још више се увећава и добија новоумрежена и умножена значења.

"Вељкови дани"

Сомбор, 14. октобар 2007.

mirjana anđelković

i senka ima svoje telo

Ženski likovi u prozi Dragomira Popnovakova

U prozi Dragomira Popnovakova likovi su iz sveta realnosti, sveta odraslih, običnih ljudi, mali heroji i veliki tragičari, jurodivi i sanjari, ali i šereti čije je priče razvijao i razgranavao u priče i romane. To je niz muških likova i samo nekoliko ženskih potpuno u senci muških likova, kao njihova sen koja je dobila svoje telo. Osim njih je, i jedan kamion, traktor, dva konja, ptice bregunice... Osnovni ton koji prelijeva njegovu prozu je izmaglica tuge i blaga ironija zbog tragičnosti života u celini, a koja treperi iznad živopisnih, svakidašnjih dešavanja, dobrih ljudi koliko i ništarija. To je, ustvari, snažno izražen strah od smrti – pada u ništavilo, koje tečnom i zanimljivom pričom, satikom i groteskom pisac želi da prevlada. Životni istinit se otima tom nastojanju, ostaje razumevanje i praštanje svemu ljudskom.

U istoriji ljudskog društva i religije potpuno je marginalizovano mesto žene u muškarčevom svetu. Žena je bila roba, sluškinja, majka, ljubavnica – manje ili više cenjena i obožavana, ali ponajčešće unižavana i zavisna od muškarca. Ma kakvo njeno mesto i položaj bili, muškarac teži ženi, gradi je, uzdiže i veliča raznim oblicima umetnosti. Koreni čovekove težnje ka besmrtnosti materijalizovani su prvenstveno u umetnosti. Nema umetničkog dela bez žene ili je ona iza njega. Na toj osnovi možemo čitati i opus Dragomira Popnovakova, analizirati muško-ženske odnose i posredno nekolike ženske likove.

Neosporno je da je proza D. Popnovakova svet muškog, nikao na hiljadugodišnjoj muškoj nadmoći, kao odraz patrijarhalne, ruralne i građanske sredine, ali i piščeve sklonosti da posmatra svet kroz takvu vizuru ne vršeci nasilje nad samim sobom. Delo D. Popnovakova je naseljeno svetom muškarca koji dominira u skoro celom njegovom opusu, od na-

turalističkih i ruralnih tipova, antiheroja i tragičara, do osetljivih umetničkih tipova građanske sredine, koji još nisu sasvim očistili seosko blato sa cipela. Taj svet, naravno, naseljen je i ženskim likovima. Svi oni postaju iz knjige u knjigu psihološki složeniji, ali je najviše uznapredovalo umeće pisca u njihovom umetničkom oblikovanju. Namera mi je da bacim više svetlosti na ženske likove u prozi D. Popnovakova. Književne teme i forma su odredile kompleksnost, životnost i metodologiju stvaranja i ženskih likova. Forma romana je kao panorama i omogućila je ostvarivanje nekolikih ženskih likova, fragmentarno jer je tema nametnula dominaciju muških likova, a ženski su ostali u njihovoj senci. Kratka forma je bila bolji ram za celovit i samostalan ženski lik, mada se on pojavljuje tek kao izuzetak od pravila, retko.

Ženski likovi u prozi D. Popnovakova se mogu podeliti formalno i uslovno na:

- a) epizodni, kroki likovi, kratki opisi;
- b) nerazvijeni likovi koji su u pripovedanju izdvojeni, dato im je mesto da se u manjoj meri realizuju, a psihološki su ostvareni fragmentarno;
- c) samostalan lik, realizovan celovito, iznijansirano, umetnički realno i objektivno.

Za analizu sam odabrala one likove koji se nameću duhom, nekom zaokruženosti, groteskom svog bića koje je i tragično, ili njegovom filigranskom fragmentarnošću u službi više, piščeve ideje slikanja posredno drugih likova ili pojava. To su: Jovanka, Tejka (iz pripovedaka), Marija Perkacijeva, Marija Špolkerija, Upresna, Jagla i Dora (iz romana).

Ženski likovi u romanu *Srpska rapsodija* su epizodni i nedovoljno razvijeni, samo minu u panorami događaja i likova. Lik žene u ovome romanu počiva na kulturnom fenomenu svog vremena (kraj 17. veka), na civilizaciji muškog tipa, a ženi nameće pasivnost, podređenost, zavisnost, neretko i poniženje. Muški elemenat dominira, žena je u njegovoj senci, tragična, dostojanstvena, prosta, onakva kakvu ju je stvorio muškarac koji određuje njen položaj u vremenu, dakle, i u romanu. Ostvarene su tako da odražavaju onaj tamniji deo muškarčeve prirode. Sa njima i oko njih, stvarne ili u fikciji, muškarac oslobađa svoj erotski naboj tela i duše. Njegovo ponašanje je nagonско budući grešan i nesvestan svoje bezbožnosti. Jedino glavni lik romana Gaja Sudarev skoro filozofski sluti da sa ženom, ženinim telom, ili u ljubavi, postaje kompleksnije ljudsko biće. Neki ženski likovi su samo kroki slike (Marija Špolkerija, Upresna), a neki epizodni (Marija Perkacijeva, Jagla). Njihova sirova telesnost nije

samo deo njihove vrele krvi, no i posledica mnogih okolnosti na koje one, budući žene, nisu mogle da utiču. Ipak, i nesvesno, one imaju filozofski odnos prema životu ma koliko on bio ružan, pišćevom voljom doveden do groteske. Marija Perkacijeva "je doživljavala sebe kao biće koje više ne postoji, ili se sad u ogledalu priviđa poslednji put... Vidi sebe mrtvu, svoju lobanju punu zemlje... Oseti hladan vetar ništavila duboko u kostima i jak prezir prema domu u kome živi i prema gospodaru kojem pripada kao i svaka stvar u kući". Muž je zapostavlja emocionalno i fizički, njen položaj je ponižavajući. Ona je, ipak, u dubini duše osetljivo i usamljeno biće. Njena osetljivost je deformisana spletom okolnosti u kojima je živela, beskrupuloznošću klase kojoj je pripadala. U svojoj usamljenosti ona je beskrajno slobodna i zato nestabilna, licemerna i nepouzdana, pa ne može nikome iskreno i bez ostatka verovati, pripadati ili ga voleti. Budući plemkinja, bila je samosvesna i gorda u ophođenju, ali slabog karaktera i morala, jer joj je život prazan i bez smisla. Promenljiva raspoloženja, mogla je biti i surova i blaga bez nekog razloga. "Prema svakom je bila plemenita i pažljiva, čak popustljiva. Svi ljudi su joj se činili dobri, svet mio... Gospođa Marija se svemu živom radovala. Za sve živo imala je nežnu ljubav."

Sličan psihološki okvir pisac je upotrebio slikajući neobično Tejkino ponašanje i osećanje u istoimenoj pripovesti. Marija Perkacijeva je bila takva kad su joj čula bila mirna i zadovoljna. Projektovala je kao obrnutu sliku u ogledalu svoje promašene ljubavi, ponižavajući položaj u braku okružena surovošću i svu prazninu svog života. Ali Marija Perkacijeva je bila toliko daleko od same sebe da je bila sramotno nezajazljiva kad je strast obuzme. Ona propada toliko duboko da je taj, tajni, a jači deo njene ličnosti, potvrda da je biblijska priča o Sodomi i Gomori ne samo moguća no i stvarna, živa kroz vekove u krvi pojedinaca. Ona je sirova snaga tela koja biva upotrebljena i odbačena. Kao i Upresna i Marija Špolkerija. Ova dva lika su ušla u priču samo u nekoliko crta, ali upečatljivo. One dopunjavaju ono što je Marija Perkacijeva bila, one nju ponavljaju kao varijetet. I muški i ženski elemenat su jednako nesvesni da ih je Bog stvorio kao celovito biće: kreću se od požude i vulgarnosti, a završavaju u praznini, mržnji i strahu od smrti.

U toj galeriji sirove požude, kao senka na kaleidoskopu, promine blag, nežan lik Jagle. Pisac joj ime izvodi iz imena biljke jaglike (jaglac), pa je i time izdvaja od drugih likova. To je jedini ženski lik u romanu koji je normalno biće u surovim uslovima, pomalo stidljiva, ali biće sposobno za iskre-

na osećanja i zahvalna za kratke trenutke ljubavi i nežnosti. To je jedini ženski lik kome je pružena nežna Gajina ljubav, satkana od straha da će je povrediti, da će učiniti neku sebičnost. Ipak, Gaja izjednačuje seks i čistu emociju i takvu je i Jagla prima. Ljubav postaje drugi život, tajni: za nju pritajena čežnja, potpuna predanost i svest o lepoti zrelog tela i njegovoj moći, a za njega su to trenuci nehajnog zaborava. Tako se Jagla predavala i uzimala u tišini. Ali i takva, ona samo odražava muškarčev doživljaj ljubavi. Ljubav je zaslepljujuća svetlost, kao suočavanje sa smrću i prolaznošću.

Ovaj elemenat slike upotrebio je pisac više puta, kao osnovni elemenat doživljaja ljubavi. U tome ima mutnog mističizma. Gaja Sudarev, kao muški elemenat ove slike o ženi, u zreloj ljubavi prema Jagli spoznaje svoj ego u punoj lepoti i snazi davanja i uzimanja, onog božanskog u čoveku. Jer su za trenutak celovita ljudska bića. Istovremeno Gaja beži od snage tog osećanja kad spozna drugo lice ljubavi i propadanja duboko u sebi. Kao da su oboje svesni da je ljubav "klatno koje ide od zadovoljstva, zaborava do praznine". I Jagla filozofski prima takvu ljubav: mirno i kad je gubi. "Samo neki ljudi osećaju strašan huk vremena. I oni su usred sreće uvek na gubitku." I takva, željena i voljena, ona postaje teret, muškarac beži od nje, beži od sebe samoga, goni ga strah od smrti. "Zaludno lovi neku toplu, melemnu maglu, a iz lova se vraća prazan, osećajući u sebi nešto kao malu smrt." Lik Jagle je ostvaren samo u glavnim linijama i gubi se u nizu drugih likova. Psiholigija ovog lika je ostvarena posredno, nenametljivim njenim postupcima i retkim rečima, a naročito Gajinim odnosom prema njoj u kome se ogleda ona, a on ostvaruje. U detaljima ovaj lik živi kompleksnije no ostali ženski likovi u romanu.

U romanu *Slikari Donje zemlje*, osim više zanimljivih toкова pripovedanja, imamo i ljubavnu priču između slikara Jovana Klajića i bečke grofice Dore Hajdl. Grofica je mlada, lepa, sigurna u sebe, razmažena, purgerski obrazovana. Njen brat ponosito veli za svoju sestru: "Dora već sad zna ono što bogati trgovci ne znaju i nikad neće znati. Dok oni stvaraju privid vrednosti, gomilajući imanja, moja sestra izučava filozofiju, muziku, slikarstvo". Za njega je to statusno pitanje klase kojoj pripada, a za Doru pokušaj da stvarno slobodno diše. Pisac posredno slika Doru, kroz vizuru slikarevih osećanja, uverenja i predrasuda. Neznanka iz visokog društva je osvojila mladog slikara iz Donje zemlje. On ne može da odoli Dori, predstavniku drugačijeg, slobodnijeg sveta od onog siromaškog, priprostog, nekad i vulgarnog, koji zna iz svog za-

vičaja. Odmah sagledava razliku između švapskog i srpskog sveta. Ovaj svet u Beču je čarobno zanosan i on mu se predaje iskreno i naivno. Slikar tanane i prefinjene duše zaljubljuje se u lepotu samu, "njen vedri osmeh i radosne oči, hrabrile su moje srce". Zaljubljen je u lakoću sa kojom ona živi život, slobodna u ophođenju, čemu sigurnost daje poreklo i bogatstvo njenog oca. Klajića je opčinila i mladalačka hrabrost da krši neke društvene norme, a to je za nju, i nesvesno, bila samo proba njene ličnosti i odanosti klasi kojoj pripada. Osvojilo ga je baš to nedostižno i nemoguće u toj ljubavi. Klajić se u ljubavi menja prihvatajući i ono što inače prezire: sticanje. "Voleo je sve one umetnosti kojima se njegova Dora radosno bavila. Bez nje, sigurno ne bi. Uostalom, njemu se ponekad činilo da u samom sticanju žive sve vrste umetnosti, a posebno muzika koja se odnekud sama rađa. Za muzikom i slike opredmećenog sveta." Njegova ljubav je tolika da zaboravlja svoje ja, sve to po Dorinom knjiškom receptu koji ona prihvata kao ram njihovoj ljubavi. I ne znajući, ona time pokazuje sve ono plemenito i detinjasto u sebi; oseća se slobodna od učmale građanske kućerine i stroge, a lažno moralne dadilje. Dora je ljubav prvo prihvatala kao igru, koketujući sa mladićem, pa onda kao čudo otkrića sopstvene ličnosti, da bi shvatila da je sve što je do tada znala i osećala bilo laž, i ta sloboda, i sva znanja, i veštine. Sve to od nje stvara tužnog sanjara i usedelicu. Dora grubo nestaje iz slikarevog života. Ljubav kao fikcija održava Doru. Samosvesna i prkosna, može sve jer je okružena obožavanjem oca i brata, ima slobodu da svoj život ispuni snovima. Pokorena, ona je slobodna da se odrekne drugih ljubavi, da živi od sećanja, snova i uporno neguje svoju fikciju. Ona je emotivna, ali istovremeno i svesna svoje unutrašnje snage da svoju ljubav materijalizuje portretom mladog učitelja slikanja. Klajić je svestan svog položaja. Ljubav je za njega od prvoga dana bila bolna i takva je ostala do smrti. Za njega je ona čista, oduhovljena ljubav i velika praznina istovremeno. Ovaj motiv praznine, ništavila, pa i smrti, više puta ponavlja D. Popnovakov u prozi kao psihičko stanje, kao drugo lice ljubavi. Klajić, pak, nikad, ni uprkos velikoj želji, nije smeo da pokuša da naslika Doru, koju jasno vidi u snovima, u strahu da će nestati. To nije samo drago lice, no njena duša, smeh i razgovor, muzika koja i sada bruji kroz vreme i prostor. U njegovim snovima vizija se udaljava do kraja horizonta poljem u etar. On se još u Beču, uvređen, odrekao Dore prkoseći sudbini. "Mudra Švabica zna redosled stvari u životu", optužuje je Jovan Klajić i tako odbacuje kao nedostojnu. Očajan, s ludim ponosom i prkosom, vraća se u

zavičaj, ali ipak ceo život sanja o njoj. Sve što je ona bila za Klajića se bolno inkarnira u njenoj bratanici i on sagledava svoj promašen život i neiskorišćen talenat. Kad je grubo odbačen, on postaje ono što uistinu jeste: uvređen, samosažaljiv do prepuštanja lenjosti i sanjarenjima kad bi ga rad ozdravio. Svoju ljubav doživljava kao čarobnu svetlost. Ljubav kao svetlost je takođe elemenat koji ponavlja D. Popnovakov kad želi da opiše božansko izvorište ljubavi. Ali Klajić se jalovo troši u sanjarenjima koja idu od svetlosnih i zvučnih vizija do erotskih, u kojima sanja Doru, čežnjivu i predanu, što na javi nikako nije smelo biti. U tim snovima se toliko istrošio da se telesnosti prepušta sa potpunim ravnodušjem, da bi, kao misleći i obožen Gaja iz *Srpske rapsodije*, video laž: "Sve ono što je do maločas raspaljivalo divlju strast, najednom postade hladan pepeo od kojeg zebe duša... Jovanu ostaje samo da se beskrajno kaje i sažaljeva", i da u tom užasu praznine uzvike: "O, dušo varljiva, vrelo života, tvrda štrcava podvalo!"

Dragomir Popnovakov nije izgradio Dorin lik samostalnije i kompleksnije. Lik Dore i nije građen da bude samostalan, ona je epizoda jednog drugog života. D. Popnovakov ju je naslikao onako kako zamišljamo bečku gospođicu iz najboljih Štrausovih vremena: vizuelno, ona deluje lutkasto, svileni i porculanski krhko i nedodirljivo. Iako obrazovana, iskrena, deluje neubedljivo i površno, pa nismo sigurni ni da li ona sebe ozbiljno uzima ili je to sve deo naučenog šarma. Njena sudbina usedelice verne svojoj ljubavi-fikciji deluje romantično. Ovaj lik nije psihološki produbljen i samostalan možda i zato što mu je koncepcija romana odredila mesto i životnost. Ona je agens psihologije i sudbine slikara Jovana Klajića. Ona je odraz u ogledalu njegove veličanstvene intimne promašenosti, služi nijansiranju i celovitom ostvarivanju lika slikara. Bolna ljubav bečke grofice i mladog slikara ostaje na nivou melodrame u teatru jednog vremena i jedne generacije mladih ljudi koji su učili u velikim gradovima daleko od zavičaja.

Dragomir Popnovakov je filozofsko prihvatanje večno ženskog ostvario u pripoveci "Tejka". Glavni lik Tejka je potpun i samostalan lik, iznijansiran psihološki, tragično realan.

Ivo Andrić kaže: "Jedno, da su zlo, i nesreća i nemiri među ljudima stalni i neprolazni i da se u tom ne da ništa izmeniti. Drugo, da će se na kraju svaka stvar nekako rasplesti i rešiti, jer ništa na svetu ne traje..." Tako je sa Anikom, sa Koštanom, sa Sofkom, a tako je i sa Tejkom. Ne zna joj se pravo ime, a ime Tejka joj je baš pristajalo. Selo nepogrešivo oceni čoveka i nadimak mu bude priličniji i dugovečniji i od

krštenog imena. Iako je bila iz sela, ne pripada mu ni izgledom, ni svakodnevnim navikama. "Do juče poštena žena, iz dobre porodice, doduše udovica, ali ipak, tako najednom preobratila se u bestidnu oberkurvu", a "lepa je, šteta što je nevaljala", uzdisale su i žene kad je onako mirna, čista i namirisana prolazila sokakom. I to se kao odjek širilo selom, kao što se i za Anikom, Andrićevom junakinjom, širio loš glas čaršijom. Svi preobražaji se dešavaju naoko iznenada i bez razloga. D. Popnovakov ne obrazlaže prauzroke Tejkinog iznenadnog preobražaja. Možda je slom u njenoj duši izazvala smrt voljenog, a slabog muža, te ona živa, beskrajno osetljiva i požudna, želi svim muškarcima da pruži iluziju snage i samopouzdanje? "Njena osećanja, kao rasuta svetlost, suviše su jaka da bi bila lažna. Tejka nije prodavala ljubav ni za novce, ni za bilo kakve poklone." Na uporna pitanja o svom nedoličnom ponašanju, odgovarala je filozofski: "Volim bogatstvo, jako volim bogatstvo..." A ona je pod "bogatstvo" mislila ono što misli: daje i uzima, pa se tako bogati. Divinum dare, humanum accipere, tj. davati je božanski, primati je ljudski. Čovekova duša je ogromno bogatstvo zatočeno u telu – Tejka svoju daje i uzima od drugih. Možda se tako ponaša jer sluti da zatočen čovek ne sme ni da živi, ni da mre dok ne nađe ili stekne slobodu. I Tejku, zatočenu sudbinom, ta čežnja za slobodom goni na osvajanje slobode davanjem i uzimanjem – to je njen način. Njena pojava iz korena menja atmosferu i duhove u selu. "Neki šereti u svemu su videli seosku zabavu, ili temu za posprda sašaptavanja, a drugi, opet, narodno posrnuće i propast." Svako selo nađe temu za zabavu, beskrajne razgovore i ogovaranja, vežbanje mašte ili zlobe: to su često jurodivi, čudaci, dobrovoljni komedijanti, pijanice, pa i posrnule žene. To je bila Tejkina sudbina. Tejka je dobro uzdrimala temelje brakova, morala, pa i vlasti jer je se nije bojala. Ne mešajući Boga, ali mešajući mnoge aktivne i aktuelne institucije, čiji zadatak inače nije bila briga o seoskom moralu, već napretku sela (politička fraza onog vremena koja lažju pokriva laž), Tejka je postala i politički problem, o njoj su raspravljali na sastancima AFŽ-a, ali i drugih institucija. A to je vrhunac ironije i kritika morala novoga doba koji se nije mnogo razlikovao od starog. Jasno se ocrtava sva laž i nemoć pred jednom ženom. "Tejka je nežno sažaljevala sve svoje muškarce pojedinačno, a sve zajedno ih je volela." "Uvek kada je bio pun Mesec, Tejku je obuzimalo neodoljivo ushićenje, pa se otvarala kao nebeski odušak na koji su se okupljali svi oni koji su čeznuli za slobodnim uživanjem. Kao što refren čini pesmu lepom, tako je Tejka imala prirodno razvijen osećaj za

ljubavna ponavljanja. Tada, po pričanju, nikog nije odbijala. Svi su joj se, po mesečini, činili lepi i privlačni. [...] Po mesečini, muškarci su dolazili sa velikom navadom i sa ulice i kroz bašte, kao da su zajedno s mesečinom svi s neba padali, a drugi kao da su iz zemlje i tu se u Tejkinom dvorištu sažimali u opšti nagon ljudske vrste. Tejkina zaljubljenost u muškarce dostigla je takvu silovitost kakvu nijedna ljudska želja ne može da ima." Ova mistična veza između svetlosti i likova ponavlja se kao refren u prozi D. Popnovakova (i Marija Perkacijeva se takođe preobražavala na mesečini). Tejkinom liku ta svetlost daje nevinost i opčinjenost životom samim i ona sama postaje vanzemaljska vizija ljubavi. Međutim, slikajući biranim detaljima događaje koje Tejka nesvesno izaziva, celu atmosferu u selu i silnu buru u muškim dušama, pisac gradi Tejku kao grotesku do koje bubre i ostali likovi i događaji. Njen lik je ostvaren posredno kao eho njenog postojanja i njegovog odraza na muški deo sela. Istinski nikome nije naudila. Bila je toliko različita od drugih, a bila bi i "nevidljiva" da nije bila toliko požudna i širokogruda kakvu ju je Bog valjda stvorio. A, ipak, za selo je bila prava pošast, tajno i javno borili su se protiv nje ogovaranjima i sitnim pakostima. "Nešto neodoljivo opojno privlačilo je seoske muškarce Tejki, kao da su svi nesvesno želeli da se vrate u toplu, blaženu matericu moćne žene, odakle su svi na svet došli." Tejka je za njih bila sloboda izgubljena izgnanstvom iz raja. "Svi su oni, opet, bili štice od Tejke sa puno nežnosti. Svakome je šapnula: Ti si moj veliki muškarac, i u toj izreci bilo je i ohrabrenja i pohvale za otklon svake nesigurnosti... Sve ih je blagošću prisvajala, a da toga nisu bili svesni, kao što nije bila svesna ni ona... Ona je ljudima bila poslata kao radost, kao isceliteljka i otvarač slobode." Tejka ih je branila od njih samih, njihove grubosti, nametljivosti ili zatvorenosti. Negovala je svojim neumornim davanjem u njima samopouzdanje i samopoštovanje, čega su, možda, na drugim mestima i u drugim vremenima neslobode zgusnute tradicijom, porodicom ili predrasudama, bili beskrajno i bestidno željni. Oko Tejkinog tela stvorila se aura nadrealnosti, nebeske dobrote i slasti, tako suprotne skućenom seoskom životu, a bliske čoveku radoznanom i okrenutom dalekom i nadrealnom. Tejka je daleko od svesti da je posrnula. Ona nema istu svest o moralu kao selo, niti je se on tiče. Ona prostodušno mirno odbija svaku optužbu i savet jer njen zadatak je samo njoj znan, potpuno van njene moći izbora hoću-neću. Zato i ne oseća krivicu. Tejka je ipak morala da se suoči sa "kaznom". Ona nije shvatala ni prihvatala "kaznu", nije o njoj ni mislila, samo o ne-

pravdi i usamljenosti. Prvo se izolacija manifestovala prezirivim okretanjem glave pri susretima, zajedljivim sašaptavanjem iza njenih leđa, ili prostačkim pljuvanjem za njom. Svesna sitnih pakosti i ponosita, opraštajući, nepovređena, trajala je sve dok narodna vlast svoj rat sa njom nije odlučno okončala potpunom izolacijom. "Tako brutalno zatvorena, osetila je da je vreme za nju stalo, da je čitav njen život zaustavljen. Ustvari, tek sad je shvatila da vreme ne doživljava kao kakvo proticanje, već kao stajaće ništavilo." Vreme je za nju sam život u kome ona izvršava svoju misiju. Ona živi izvan stvarnog vremena kao lebdeći u ništavilu. O tome nije ranije razmišljala jer je bila slobodna od smrti i nestajanja. "Pomišljala je da se ubije, prestala je da uzima hranu, a poče i povozdan da cvili i jeca. U grudima joj se javlja onaj nesnosni bol kao zarobljeni jauk." A onda je zamukla. Nju je bolela duša. Dugo se u životu borila za slobodu svoje volje. Posle pada u ludilo, nasmešila se i umrla. Tako se završilo njeno dugo putovanje od strasti i radosti do bolnog ispaštanja. Sahraniše je tajno, u sumrak, kao da se stide ili krađu, sahraniše je kao nedostojnu u zabačenom kutku groblja u korov i koprivu, kao što i priliči siromasima, samoubicima i izopštenima. I bi kao u Andrićevoj pripovesti: selo je brzo dolazilo sebi, do nekih drugih budućih "zlih" žena, kojih je uvek s vremena na vreme bilo i koje su uzburkavale učmalo selo, kada čiste krv i "moral" sela. Hedo Kajmakam iz Andrićeve pripovetke "Anikina vremena" je rekao za Aniku: "Od tolike lepote ništa nije ostalo". To se odnosilo i na Tejku, ništa nije ostalo od one magije kojom je zračila i začarala celo selo, obogatila se i obogatila mnoge. Međutim, za Tejku tu nije kraj. Jedne noći na njenom grobu osvanu beli spomenik sa epitafom: "Nezaboravnoj Tejki zahvalni muškarci". Tajanstveni spomenik je materijalizovao pohvalu nesebičnom davanju koje se u duhovno bogatstvo pretvorilo, u slobodu, u zaborav. Tejka je sušta dobrota bez obzira na njeno "nedolično" ponašanje. Kao da je pisac njenim likom ostvario onu iskonsku, božansku dobrotu koju svako ljudsko biće ima. U dobrotu ljudi pisac je iskreno verovao jer je njegov proza puna dobrih ljudi, doduše malo iščašenih, ali i bezazlenih. Tejka je u tom mozaiku dobrote samo kamenčić, sjajno oblikovan, izglačan i individualizovan. Ona u belini spomenika izrasta u simbol oslobođene ličnosti, večno žedne duše i večito željenog tela, o čemu svedoči muška zahvalnost za pouke i dobrotu koje život čine smislenijim.

Dragomir Popnovakov je sa humorom, a nekad i sa blagom ironijom opisao selo, ljude i događaje, atmosferu i bes-

poštednu borbu licemerja sa bezazlenošću i dobrotom. Od "idile" reda i sklada postepeno korača ka klimaksu zla i neočekivanom kraju: do dobrote i zahvalnosti ljudske. Taj uzavreo kotao je vrlo slikovita pozadina za psihološku sliku o Tejki. Iz njega posredno izrasta Tejkin lik, veličanstven i tragičan, groteskan. Lik Tejke, svako stanje njene duše ili osećanje psihološki je iznijansirano, ali je postupak statičan. Ona se kao lik ne razvija, ne raste psihološki u priči: u celoj pripovesti ona je ista, ni bolja, ni gora. U priči se samo otkrivaju postojeća stanja i osećanja, nema uzroka i posledica tog stanja, kao da je vanzemaljska i nepromenljiva. Nju ne truju sopstvena strast, ni strast mnogih muškaraca, ona živi izvan sebe i izvan sveta, samo se ponavlja kao plima i oseka pod uticajem meseca. Kad je takvu uskraćuju, ona fizički propada, nema je. Prolazi ispod duge da bi zašla u ništavilo. Tejka je kao lik data u kontrapunktu: s jedne strane je selo, lažni moral, lažni mir pasjeg života ispod pokorice proticanja praznog vremena, sa druge strane Tejka sa svojom velikom tajnom, i tugom, "zla", a beskrajno dobra, što ljubavlju obasipa "svoje" muškarce. Na kraju, iscrpavši svu svoju dobrotu, postala je simbol: izopštena, omražena, ali i voljena, uvek prisutna Žena. Tako ovaj lik sa Anikom i Sofkom ulazi u našu prozu. Ovom pripovetkom, jedinom u kojoj se pisac prihvatio umetničkog prikazivanja komplikovane ženske duše, D. Popnovakov je dosegao umetničku zrelost. Sve što je ranije rasuto po pričama i romanima bilo je nagoveštaj ili osnova lika koji je postao ubedljiv, realan, iznad svega samostalan, celovit i živ ženski lik.

Pripovetka "Jovanka" je iz ranog perioda stvaranja ovog pisca, objavljena u njegovoj prvoj zbirci pripovedaka *Karpati* 1978. Zanimljiva je ne toliko po tome što je to prvi, nežan, lelujav, indirektno naslikan ženski lik, već prvenstveno zbog toga što je ona model koji nosi sve one elemente koje D. Popnovakov ugrađuje kao svoj etički i filozofski kredo i umetnički metod. Upotrebio je metod koji kasnije koristi u slikanju ženskih likova: posrednost u ostvarivanju lika u drugom liku, atmosferom, ponašanjem lika i retkim opisom njegovih unutrašnjih konflikata; statičnost prikazivanja unutrašnjih bura u liku; kad slika ljubav, odnose muškarca i žene, on slika najčešće iza teksta. Tako senka dobija svoje telo.

Tema pripovetke "Jovanka" je prvo, svesno osećanje ljubavi prema biću suprotnog pola. U dečaku se prvi put bude telesni fluidi i sva ona osećanja koja će muškarac, manje ili više, nežnije ili grublje, imati prema ženi u prozi D. Popnovakova. Dečak odjednom u sebi otkriva novo oseća-

nje za devojčicu Jovanku, koja se ničim osobitim ne izdvaja od ostalih devojčica. Jednostavno je iskršlo nešto među njima što ih nevidljivo odvaja od drugih. Pisac ne slika osećanja devojčice, već njeno ponašanje koje je prirodno, sa malo treme i nesigurnosti. Ne znamo da li i ona njega voli ili ga samo izdvaja iz gomile dečaka. Ne znamo uopšte njenu dušu, samo znamo šta ona budi u dečaku. Ali zato se u njenom liku, kao u ogledalu, odslikava dečakova ljubav. Jovanka je samo dokaz promena koje se u dečaku dešavaju. U njenoj blizini kao da ga malo zanese blaga nesvestica, grane neka jaka svetlost koja pomera predmete, menja boje i zvuke. On ljubav oseća kao razotkrivanje, izgubljenost u vremenu i prostoru, a samim tim i ranjivost. To osećanje strujanja u telu i duši snažno je do bola. Istovremeno se javlja i stid od malih, svakidašnjih stvari, a rađa se i osećanje krivice zbog svoje nesavršenosti. Kad Jovanka umre, ljubav postaje praznina i prvo, istinsko suočavanje sa smrću kao delom života koji do tada nije poznavao. Naj snažnije osećanje jeste saznanje da je smrt drugo lice ljubavi i ovo saznanje ostaje upamćeno i utkano u svest mnogih likova ove proze, pa i ženskih, samo nekad direktno, a najčešće posredno. Tako dečak prihvata život i njegove neumitne sadržine.

Ovih nekoliko najbitnijih elemenata, kojima je opisana prva ljubav i dečakovo sazrevanje, i sasvim sporedno lik agens, devojčice Jovanke, kasnije u prozi D. Popnovakova postaju motivi, refreni sačinjeni od nijansiranja i prelivanja, mešanja svetlosti i zvuka, i postaju metod realizacije duševnih stanja likova. Taj motiv razvija, grana, slika grubim ili nežnim potezima i bojama muško-ženske odnose kao svoj etički, možda, kasnije, i filozofski odnos prema ženi, tj. ženskom liku. Ženski lik je senka ispunjena muškarčevim osećanjima i njegovom ličnošću, najčešće. Lik je silueta, manje ili više razvijena, ali se ostvaruje u muškarčevim osećanjima i ličnosti. Najjače osećanje koje prožima likove jeste osećanje straha od smrti, od ništavila. Muški likovi Dragomira Popnovakova su njime snažno određeni, a ženski likovi ga odražavaju posredno, kao da mentalno nisu sposobni za takvo poimanje sopstvenog života. Osećanje blizine smrti, u prisustvu muškarca, bitno određuje psihologiju i duhovnu snagu žene, kao što su, na primer, Marija Perkacijeva, Tejka, pa i Jagla. Iako epizodne, one su psihološki jače osvetljene: jedne osećanjem mržnje, druge davanjem, pa i duhovnim sjedinjavanjem s muškarcem. Jagla u Gaji sluti huk prolaznosti vremena i smrt kao drugo lice ljubavi. Otud i strah od onoga što ljubav daje jer na prazninu i smrt liči. Lik Dore je naslikan spolja, bez psi-

holoških bura pred nama. Ona je samo nesrećna, neostvarena ljubav, kasnije opsesija i vizija muškarca, ali ne više živ lik. Tejka, pak, živi samu sadašnjost, tj. oseća da za nju vreme stoji, sluti ništavilo i smrt, ali ona se ne boji, ona mu se predaje. Ženski likovi se realizuju posredno, npr. ljubavlju koju bude u muškarcu. Nekada je to sirova strast sama sebi cilj, a piščevim postupkom prenačena do groteske (Marija Špolkerija, Upresna), nekad strast kao mržnja i osveta (Marija Perkacijeva), nekad kao potčinjavanje i davanje svesno i mistično (Jagla ili Tejka), i na kraju jednostavno osećanje lepote života, lepote koja nestaje (Dora i Jovanka). Ljubav je i najočiglednija manifestacija koja govori o životu ženskih likova, manje ili više ostvarenih i kompleksnih. Oni nisu samostalni likovi, oni podržavaju i realizuju muške likove. U prozi D. Popnovakova kao da žena nije svesna svoje snage: tela i obožene duše. One kao kristali propuštaju zasenjujuću svetlost božanske ljubavi, njenu bezvremenost i materijalizuju je u sebi. Lik Tejke je građen na toj mističnoj božanskoj svetlosti: njena prava ličnost se otkriva u vreme punog meseca. Ta neshvatljiva, bezmerna čežnja i strast se ne mogu ni meriti ni zaustaviti. Inače statičan lik, sada narasta i nestaje kao plima i oseka – tad se ona menja od žene do vizije i tad se otkriva prava sadržina njene duše: bespomoćnost. Ostale manifestacije koje imaju muški likovi, kao što su svest o nesavršenosti čoveka, kajanje zbog laži koja zamenjuje suštinu, neki ženski likovi doživljavaju pasivno i uglavnom se predaju muškračevom doživljaju, što ih psihološki prikazuje kao manjkave, nedovoljno samosvesne. Ženski likovi, uslovno podeljeni na epizodne, nerazvijene i samostalne, imaju u prozi D. Popnovakova zadatak da pomognu da psihološki razvije muški lik, da bi, ipak, onaj jedini samostalan lik Tejke izrastao nešto drugačije od ostalih likova. Ženski likovi su odgurnuti, odbačeni deo jedinstvenog ljudskog bića, njegov bolji deo jer sadrži ljubav. Tog ženskog elementa, mada mu neprestano teži, muškarac se i boji, pa se ponaša kao ketman. On celog života, rvući se sa svojom nesavršenosti, filozofski (kao Gaja u svesnom propadanju sveg materijalnog i vraćanju na početak; Jovan Klajić u neostvarenosti) sluti tu drugu, nedostižnu polovinu svoje duše koja bi ga odbranila od straha od smrti.

D. Popnovakov nije skrivao svoj stav i emocionalno se odredio. Neki ženski likovi su mračna strana života, potpuno negativna, groteskna. Neki su slikani sa blagim podsmehom jer su simboli vremena, društva, sistema vrednosti, čemu se pisac podsmeva. A neki likovi su dostojanstveni, u ljubavi i poniženju, u grehu, uspravan i vredan deo ljudskog živo-

ta. Kao izraz umetničkog senzibiliteta, nezavisno od svesti i namera, između redova ove proze prisutne su žene, žive i tragične, svakako dostojne pažnje.

U tom kontekstu nužno se javlja glas Virdžinije Vulf: "Stolećima su žene služile kao ogledala koja su imala tu moć da prikazuju pojavu muškarca u dvostrukoj veličini". Ženski likovi D. Popnovakova ilustruju reči V. Vulf o ženi i besumnje je da su one u njegovoj prozi potpora celovitoj slici o muškarcu. Muškarac pisac, koga je ponela tema, istorijska građa i vreme, teško da može da dočara sklad između muškog i ženskog lika, ali neosporno je da Popnovakov uspeva da svaki lik bude upečatljiv i živ, lik za pamćenje.

ариф ел-хатиб

кратке приче

ЛОПТА

Господин Акрам беше, у прошлости, човек усправна таса и главе уздигнуте високо изнад рамена...

Али једнога дана нагрди га неки човек и Акрам пови главу, не прозбори ни речи.

И отад сви људи стадоше да га грде...

Једног дана извређа га други човек, па је повио главу и ништа не одговори.

И отад сви људи стадоше да га вређају...

Једног дана неки човек му пљуну у лице, а Акрам пови главу и одшуња се згрчен.

И отад сви људи стадоше да му пљују у лице...

Једног дана ћушну га неки човек у потиљак и он сави леђа – а да руку не диже у одбрану.

И отад сви људи стадоше да га ћушкају...

И искривише се Акрамова леђа, а тело заобли...

Постиде се због тога глава, па се опусти низ груди и углави међ' рамена... а затим мало по мало – спусти се још ниже и шћућури у дну трбуха.

Ономад га замети неки човек, па стаде да гледа исколачених очију: заскочила га чудна и сумњива појава! Па похита к њему и удари ногом – и Акрам поче да се котрља по земљи и ваља у прашини и песку... Навалише и други људи да га ногатају...

И како је време пролазило...

Господин Акрам поста ругобна лопта коју су свачије ноге шутирале.

СРЦЕ И ТАЊИР

Девојка је била усамљена, попут зрна бисера самотна.

Бог јој је у груди похранио савршено и чедно срце и она је чувала тај залог.

Ономад ју је срео мио младић, па је уграбила његово срце – и заљубио се у њу... и она у њега...

Рече му срећна:

– Волиш ли ме?

– Душу своју дао бих за тебе.

– Зар тако јефтино продајеш душу?

– Ти си бесцена и ништа, када си ти у питању, није јефтино.

И би свадба – и двоје заљубљених постадоше муж и жена...

Изјутра након венчања, она је устала, ведра, да припреми мужу доручак. Он је ходио иза, узбуђено је гледао и облетао око ње ласкајући, а она... она је била опијена, насмејана...

Када је прихватила стаклен тањир да га обрише, исклизнуо је из њених руку, пао на земљу и разбио у парампарчад...

Муж је престао да збори, и уместо тепања – завладао је мук!

Погледала је у лице супруга и одмах приметила да је зловољно и срдито.

Рекла је тужна:

– Жао ми је, душо!

Муж није одговорио, и даље је био туробан и занемео.

Помиловала му је лице и поновила:

– Извини, душо!

Муж није одговорио, и даље је био туробан и ћутљив.

Жена је у души осетила страх, па упита сметена:

– Шта ти је, љубави?

Експлодирао је од беса и одбрусио:

– Разбила си мој тањир!

Жена је била запањена, постиђена, снуждена...

Није веровала шта је чула!

Погледала је мужа влажним очима и рекла:

– Сломио си ми срце!

И срушила се на земљу...

ЈАО !

У ходнику што чезне за сунцем згурио се онемоћао грађанин, на ногама му негве а на рукама лисице...

Окружила га три крвника, све синови његове драге земље, и навалила да га шибетају...

Кад год би насрнуо бич, крикнуо би паћенички:

– Јао!

Тада би од шибе лакнуо и појавило би се осећање угоде.

Али његови крици су разјаривали крвнике, па су псовали претећи:

– Тешко теби само ако отвориш уста!

– Не, нећу отварати уста.

И бич је наставио помамно да удара, раздирући слабачка, ломна леђа.

Није могао да обузда јаук, па је опет вриснуо болно:

– Јао!

Крвници сасуше осорно:

– Зар те нисмо упозорили да не вриштиш, о, псето једно!

– И пас лаје кад зажели, па услишите и мени да вапим.

Грунуше изновице ватреним бичем, па је невољно вриснуо:

– Јао!

Полудеше крвници од беса, навалише ка његовим устима, па их прекрише чврстом траком и наставише да шибачу злодушно...

Покушао је да викне, али није могао.

Глас беше потиснут у дубину душе.

Убитачан бич је узео маха...

Глас заробљен у телу кључао је жудећи за слободом...

Али није нашао пролаз да се пробије!

Растао је, ширио се...

И мали грађанин више није могао да издржи: одједном је експлодирао.

Тада су процедили бесни крвници:

– О, жалосне ли судбе!

ПЕЋИНА

Превалио сам пустиње, сам, тумарајући...

Изнурило ме пешачење, а болести сломиле.

Приспео сам у модеран град где живео је народ попут мене.

Ушао сам међу људе и посматрао њихова блистава
лица...

Али они су зазирали и нису хајали за мене!

О, како су ме ранили моје изгнанство и зла коб.

Ноге ми онемоћале, снага понестала...

И пао сам преко набијеног плочника...

Ребро се сломило и ја викнух болно:

– Ах!

Али моја браћа затиснула уши и хитро наставила
ход...

Сакупио сам слабачку снагу и устао преко воље.

Измилио сам из модерног града, теглећи горко разо-
чарање и онемоћале ноге...

Нашао сам уточиште у стеновитој пећини и завукао у
њу јадован и бедан...

Уздахнуо сам утучено:

– Ах!... Ах!

Узвратила је пећина жално:

– Ах!... Ах!

Обрадовах се оном што сам чуо.

Наслонио сам леђа на избочену стену...

Осетио сам крхке откуцаје њеног срца.

Заборадио сам на бол и тугу.

Склопио сам очи и задремао блажен...

Превео с арапског:

Мирослав Б. Митровић

АРИФ ЕЛ-ХАТИБ

Сиријски писац кратких прича реалистичког типа у којима су потенцирани досетљивост и мудрост и исмевање мана, али и аутор проповедака грађених по узору на народне бајке, често шaljивих и са елементима чудесног и подложних правилима епског причања (понављање исте речи, израза и читавих одељака). Неспоран утицај усменог стваралаштва на његову прозу читава се у живом и богатом језику.

Рођен је 1946. године. Члан је Удружења писаца за децу. Дипломирао арапски језик и књижевност на Универзитету у Алепу.

Објавио следећа дела: *У очекивању посетиоца* (Алеп, 1977), *Бели петао и црни петао* (Багдад, 1981), *Два напада* (Дамаск, 1991), *Пријатељи* (1993), *Мали тврдица* (Дамаск, 1995), *Излет* (Дамаск, 1997), *Сандук мог оца* (Уједињени Арапски Емирати, 1998), *Принцеца и огледало* (Дамаск, 1999).

Приче пред читаоцима преведене су из збирке *Човек дрво* (Удружење арапских писаца, Дамаск, 2005).

М. Б. М.

onuora osie enekve

beba za poglavicu bajo

Poglavica Tokumbo Bajo je bio uspešan čovek. Imao je šest kuća u raznim delovima Laosa: jednu u Ikoji, dve u Suruleri i tri u Jabi. Jedna od poslednjih, masivna trospratnica, bila je preobraćena u hotel i donosila je puno para. Poglavica je takođe imao četvoro kola, od kojih su dvojica bila velike limuzine kupljene za biznis i specijalne prilike. Ostala, mercedes benz i pežoi 404, kombiji, bili su za potrebe domaćinstva Tokumba Bajoa. Koristila ih je debela žena koja je slučajno bila i njegova supruga. Zvali su je Gospođa Bajo i bila je takođe oštra i uspešna u poslu. Imala je po jednu radnju u svakoj kući svog muža, osim u hotelu i jednu u Ikoji. Njihov život je bio luksuzan, ali su oboje bili nesrećni. Nisu imali dece i tako su se uvek osećali nepotpuni. Često su ostajali razdvojeni i činilo se da su venčani za svoje poslove.

Periodi kod kuće su za poglavicu Baja bili najgore vreme. Dom ga je uvek podsećao na njegovu nedovoljnost. Imao je običaj da posećuje svoje poslovne partnere i viđao kakva bi porodica trebalo da bude: deca se igraju okolo, obarajući nameštaj, plačujući, pentrajući se na svoje roditelje i prljajući svoje odelo. Katkad bi postali veoma neprijatni, ali to nije marilo. Imao je običaj da nesvesno moli: kad bih samo mogao da dobijem dete, pa i devojčicu... oh, kakav život! Njegovu kuću je nastanjivalo preko deset slugu koji su opsluživali njega i njegovu ženu. Bez obzira kako se ponašali prema njima, oni su uvek bili stranci. Pokatkad bi bili veoma odvratni, naročito kada bi krali stvari. Kad bi ga njegova deca potkradala, to bi bilo drukčije. Bilo bi divno imati nekoga načinjenog od iste krvi da ga potkrada.

Ali koga je trebalo kriviti za to što nisu imali dece? U Nigeriji je to uvek žena. Žena je jalova, rekli bi. Gospođa Bajo je uskoro počela da veruje da je ona sterilna. Javnost

nema poštovanje prema ženama bez dece. Poglavica Bajo je, pak, znao uzrok njihovog problema. Potrošio je puno para na lečenje svoje žene, ali je situacija ostala ista. Većina lekara je bila suviše aljkava da bi se brinula o pravom pregledu. Kad bi jednom novac bio u njihovim rukama, pretpostavljali bi da gđi Bajo nije dobro i počeli bi da je snabdevaju lekovima koji su se na kraju pokazali neefikasnim na ženinu krajnju frustraciju. Nekoliko lekara koji su doneli potpunu dijagnozu nisu rekli šta su videli. To bi svakako uvredilo poglavicu.

Samo jedan lekar, ljubazni privatni lekar opšte službe u Suruleru, bio je dovoljno smeo da kaže poglavici da je s njegovom ženom sve u najboljem redu, i da bi on trebalo da se podvrgne potpunom lekarskom pregledu. Posle pregleda lekar je rekao poglavici Bajo da je "seksualno ukočen" i da mu je potreban dosledan i celokupan lekarski pregled i lečenje. Kad su poglavicu pregledali i lečili ga tri nedelje, lekar je bio primoran da kaže tiho dok je njegov pacijent odlazio sa klinike:

"Hm, ovaj poglavica! Sterilan! Kao hirurške rukavice".

Lečenje je bilo beskorisno, ali lekar nije mogao da mu to kaže. To bi bilo čisto ubistvo, kao reći pacijentu da će uskoro umreti. Poglavica Bajo, koji se osećao pun poverenja u efikasnost svog lečenja, bio je u potpunosti spreman da plati ogromne svote, ako bude potrebno, da povrati svoju mušku snagu. Nema ništa što novac ne može da uradi, mislio je, kad god bi razmatrao svoje šanse o izlečenju.

Poigravao se idejom da se oženi novom ženom, ali je kasnije pomislio da je razumnije pokušati sa devojkama pre nego što se ponovo obaveže. Tako, zahvaljujući svojim parama i kolima, imao je uskoro više od sedam ljubavnica u Lagosu. Pokušavao je i pokušavao, ali je uvek bila ista priča. Neprekidno je nalazio nove i odbacivao ih kao koru pomorandže, pošto bi tečnost iznutra bila isisana u stomak. U početku bi provodio puno vremena sa njima. Kupovao im je puno poklona i davao im beskrajne čekove. Kad se ništa nije dogodilo iz te veze, on bi ih mirno ignorisao kao neko ko ne želi da se seća loših snova.

Jednoga dana u hotelu Majnlend poglavica Bajo nalete na poznato lice. Bio je siguran da ju je negde ranije sreo. Mlad čovek je sedeo pored nje i poglavica Bajo posumnja da to mora da je jedan od onih siromašnih mladića koji ne znaju svoju veličinu. Smešeći se kao ambasador, on pođe ka njima i reče devojci:

"Sreo sam vas ranije".

"I ja takođe", reče ona smešeći se.

"Ali se ja ne sećam gde i kada".

"Ja se sećam gde i kada". Njene oči trepnuše od dubokog zadovoljstva. Mladić pored nje je izgledao malo ljut na nju zbog njenog suviše očiglednog interesovanja za starca. Pogleda na stranu da bi izbegao pogled uljeza.

"Slatka devojko", nastavi poglavica, "recite mi gde".

"Trebalo bi da znate... Sreli smo se više puta, ali niste marili da me čak i pogledate. Pa, to..."

"Vi znate da poslovni ljudi nisu nikada pribrani".

"Ali ja Vas viđam sa drugim ženama. Šta je s tim? Jesu li one Vaše poslovne partnerke?"

"Moglo bi da bude. Žene pokušavaju da nas izbace iz poslova u ovom Lagosu... U svakom slučaju, prihvatam svoju grešku. Sresti tako zgodnu devojku kao što ste Vi i ne uspeti...!"

"Radim u Ekvatorskom osiguravajućem društvu".

"Da...", reče poglavica iznenađen. "Da, da, da... Pitao sam se... Sada se sećam. Vaše ime?"

"Filip je moga oca, a moje je Helen".

Poglavici Bajo se dopada njena duhovitost i srdačni maniri, znaci rafiniranosti i zrelosti. Neke devojke koje je sretao su bile rđavo vaspitane i bez ikakvog znaka humora. Često su bivale suviše iznenađene što im je on prilazio, bivale tako preplavljene njegovom ličnošću da su ga skoro izluđivale svojim beskrajnim "da, gospodine" i "hvala, gospodine". Želeo je Helenu za ljubavnicu, ali prisustvo njenog dečka ili rođaka činilo je stvari malo krutima. Pomisli: šta sad da radim? Pa, moram da guram, najzad njeno ponašanje me ohrabruje.

"Mogu li Vam se pridružiti?", skliznuvši na jednu od tapaciranih stolica, reče on. "Ko je Vaš partner?"

"Ovo je Džosef Adeojo, student istorije u Ibadanu".

"Nije čudo".

"Zašto?"

"Poznam studenta čim ga vidim... Adeojo, drago mi je što sam Vas upoznao... Ja sam Tokumbo Bajo".

"Ja Vas poznajem", reče student.

"Kako to?" reče poglavica Bajo, praveći se da je iznenađen.

"Nema nikoga u Lagosu ko za Vas nije čuo. Bogataši su uvek popularni, znate".

Poglavica Bajo pritisnu dugme. Kelner požuri. Bajo se okrete Heleni i reče:

"Šta ćete Vi?" Helen je oklevala. Bajo se okrete mladiću.

"Prijatelju moj, šta ćete Vi?" I Adeojo je takođe oklevao. Poglavica Bajo reče:

"Zašto ste bojažljivi?" Obraćajući se kelneru, Bajo reče polako: "Donesite mu dve boce jakog crnog piva. Za mene dva gutljaja viskija... Tanjir pečene piletine za gospođu... Čekajte minut... Helen, zar nećete i Vi malo viskija, takođe?"

"Napred", reče Helen smešeći se.

Bajo onda reče kelneru:

"Donesi još dva gutljaja viskija, jedan za njega i jedan za nju", pokazujući na njih vragolasto svojom očelavelom glavom.

"Danas sam iscrpen. Od jutros nisam bio kod kuće. Ovim tempom jednog od ovih dana ja ću kolabirati na putu".

"Ali Vi ne usporavate", reče Helen. "Najzad Vi imate puno kola. Kad bih imala kola da me voze okolo, nikada ne bih stala. Ona bi samo nastavila da se kreću kao Mesec".

"Ne krivim Vas što razmišljate tako. Ali uveravam Vas, kola neće rešiti Vaše probleme. Zagušenja saobraćaja u Lagosu će biti dovoljna da poludite".

Kelner donese pića i pile na poslužavniku, otvori boce crnog piva i stade sa strane. Poglavica zavuče šaku u veliki džep svoje agbade i izvuče šest naira koje stavi na poslužavnik, govoreći kelneru:

"Možete uzeti kusura kao malenkost".

Kelner, smešeći se, reče: "Hvala, gospodine... hvala, gospodine... hvala, gospodine".

"O kej... Možete da idete", reče poglavica žaleći se. "To je kazna kroz koju čovek prolazi zato što daje malenkosti običnim ljudima".

Podiže svoju čašu viskija i počeo da pije. Adeojo podiže svoje pivo. Helen reče smešeći se:

"Svi mi moramo da jedemo ovo pile, inače ja neću jesti".

"Adeojo", reče poglavica. "Molim Vas pomozite joj".

"Ne, hvala".

"U redu... Ja ću joj pomoći", reče Bajo privlačeći svoju stolicu bliže Heleninoj.

Nije se žurio da ode kući. Dobro se zabavljao. Svaka lepa žena ga je fascinirala, ali nije bio nikada u stanju da i jednu razume. Posmatrao je Helen sve vreme i primetio nevin sjaj u njenim očima. Zamišljao ju je u krevetu sa sobom. Oko jedanaest časova Helen najavi:

"Vreme je da se pođe".

"Zašto tako brzo?", reče Bajo pogledajući svoj ručni časovnik. Adeojo zakopča svoj sako i otpi pivo iz svoje čaše.

"Bolje da sačekate. Ja ću vas odvesti kući".

Svi pođoše niz stepenice kao da su došli skupa. Helena je išla ispred. Napolju Bajo ih uvede u svoja kola. Helena sede pored njega napred, dok Adeojo sede na zadnje sedište.

"Nisam Vas ni zapitao za Vaše odredište", reče Heleni.

"Ja živim u Suruleri", reče ona.

"Ja stanujem u Jabi", reče Adeojo.

Lagoška kola su prolazila pored kao trake svetlosti koje su izmakle kontroli na nebu.

"U Lagosu je prijatnije voziti noću, nego danju", reče Helena.

"Sigurno... sigurno. Nikada ne vozim danju. Suviše je ludaka za volanom".

U blizini Jaba autobuske stanice Adeojo reče:

"Za mene je dobro ovde".

"Ne, ne... Odvešću Vas kući. Ne budite nestrpljivi. U kojoj ulici živite?"

"Veliko hvala, ali je meni sasvim dobro ovde. Ne želim da Vas nepotrebno uznemiravam".

"Ne. Daleko od toga... U svakom slučaju ako insistirate".

Kola stadoše, Adeojo otvori vrata, izađe i reče, ne gledajući ih:

"Laku noć svima".

"Laku noć", Helena i Bajo rekoše skoro istovremeno.

"Pretpostavljam da je ovo Vaš dečko?", upita Bajo Helenu.

"Da".

"Mnogo mi se sviđa".

"Zašto?" skoro ga trgnuvši, reče Helen oštro.

"Samo zato što je on Vaš dečko. Helen, Vi ste veoma lepi".

"Ne laskajte mi".

Kola nastaviše, ali oni ne rekoše ništa više jedno drugom.

Posle neka tri minuta Bajo reče:

"Molim Vas, Helen..."

"Šta je to?"

"Ne brinite, kazaću Vam kasnije. Gde je Vaša kuća?"

"Br. 5, Fanagan ulica".

Kad su došli do njene kuće, Bajo zaustavi i stavi svoju desnu ruku preko njenog stomaka i oko struka.

"Helen", reče, "od danas, pa dalje mi smo prijatelji. Vi ste tako lepi. Ako budete imali bilo kakvih problema, samo mi javite".

Ona izađe iz kola, a njegova ruka skliznu dok je ona izlazila.

"Laku noć", promrmlja ona.

Bajo ju je posmatrao dok je hodala kroz kapiju i nestajala. Uzdahnu i odmahnu glavom, govoreći:

"Ova zna znanje".

Uskoro posle toga Bajo i Helen postadoše sasvim intimni, pojavljujući se skupa po zabavama, često provodeći noći po Ikoji u hotelima. Dobijala je mnogo novca od njega i odlazila u kupovinu skoro svaki dan. Premestio ju je u jedan stan u Ikoji. Tu ju je mogao često da posećuje, a da ne izaziva ogovaranja.

Ali ne zadugo posle toga Bajovo interesovanje za Helen poče da opada. Viđala ga je manje i počela je da sumnja da flertuje sa nekom drugom devojkom. Bila je veoma nesrećna, ali nije dizala ruke jer je verovala da s njim može da izađe na kraj.

Jedne noći pozva poglavicu Bajo. Kad njegov glas dopre do nje, ona reče:

"Tokumbo... želim da te smesta vidim".

"Šta je?" Nikad je nije čuo da govori tako ozbiljnim tonom.

"Kad budeš došao, znaćeš".

Posle nekih trideset minuta on zakuca na vrata. Ču njen slab glas iz spavaće sobe:

"Molim te uđi".

Otvori vrata, pređe preko dnevne sobe u njenu spavaću sobu. Ležala je ispružena na svom krevetu. Lice joj je bilo sumorno. Imala je cigaretu među prstima. Gorela je, a njen dim se upletao ka plafonu. Mala pepeljara bila je na stočiću pored njenog kreveta.

"Šta nije u redu?", upita on, sedajući pored nje na krevetu. Stavi ruku na nju i na krevetski čaršav na drugu stranu od nje.

"Šta nije u redu?", zapita ponovo, postajući zabrinut.

"Kao da ne znaš?"

"Ja ništa ne znam".

"Da li išta znaš ili sve, ono što ja želim jeste abortus".

Oči mu zasvetlucaše. Nagnu se napred, podiže njeno lice i poljubi je. Ona ne reče ništa. Izgledala je krhka kao cvet.

"Helen, zar se nećeš udati za mene?"

Mali nevaljao smešak koji je pokušala da suzbije poče da izbija na površinu, ali ona upotrebi zube da zadrži donju usnu. Osmeh brzo nestade.

"Tokumbo, molim te, odvedi me lekaru".

"Ne... Helen, ne reci to... Kad bi samo donela to dete!"

"Kao šta?"

"Kao moja žena".

"Tvoja žena pomoćnica, je li tako?"

"Ne to. Bićeš sasvim nezavisna od gospođe. Ona neće imati veći prestiž nego što ćeš ga ti imati".

Ona ispusti opušak cigarete u pepeljaru i reče:

"Ne želim neprilike. Tvoja žena će me ubiti".

"Oh... Helen, ne reci to. Biće veoma srećna da bude s tobom".

Bajo ustade, zavuče ruku u džep svoje agbade i izvuče odatle svežanj naira koje stavi na stočić pored pepeljare.

"Potroši ovo kao džeparac. Uskoro se vraćam".

"Molim te, uzmi svoj novac. Posle svega, ti si me sasvim zaboravio".

"Oh, Helen... Nisam te zaboravio. Bio sam jednostavno suviše zauzet prošlog meseca".

"Neću taći te pare".

"Moraš ih uzeti".

"Šališ se".

Bajo izađe iz sobe. Bio je uzbuđen i pomisli da joj kupi kola. Dok je vozio kući, jedva da je mogao da održi kola na putu.

Sledećeg dana on podiže hiljadu naira iz banke. Uveče dođe u njen stan i daje joj ih, ali ona odbi. Svežanj novčanica je još bio na stočiću pored njenog kreveta. On se vratio u banku i uplati hiljadu naira na njen račun. Kad se vratio, baci priznanicu na nju. Nije ni reč izustila.

Odlazila je na posao svaki dan. Kod kuće bi ležala na krevetu i pušala Džemsa Brauna i pušila. Na šum njegovih koraka postala bi ćutljiva i utučena.

Jednog dana gospođa Bajo dođe sa poglavicom da posećuje Helen. Helena je bila ljubazna prema postarijoj ženi. Nisu mnogo govorili iako je gospođa dala Heleni poklon – zlatnu ogrlicu.

Vreme je prolazilo i Bajo ju je pažljivo posmatrao. Posle dva meseca on se požali ženi kod kuće:

"Plašim se da je ova devojka abortirala".

"Ne posle onoga što smo uradili za nju".

"Sada su skoro dva meseca, ali nema znakova".

"Ne smeš da se sekiraš. Kod nekih žena to se ne pokazuje čak ni prvih pet meseci".

Jednoga dana Bajo odluči da se sukobi sa Helen. U svojoj spavaćoj sobi ona je kao obično puštala Džemsa Brauna i pušila. On sede na stolicu u podnožju njenog kreveta.

"Helen", pozva kao da se plaši njenog imena. "Da li ti je dobro?"

"Zašto... zašto pitaš?"

"Hoću da kažem... šta se desilo?"

"Šta? Ne mogu da razumem šta hoćeš da kažeš".

"Hoću da kažem... dete".

"Koje dete?"

"Ono koje si očekivala".

"Sada nemam dete".

Navala očajanja obojena strahom prođe kroz srce poglavice Bajo. Oseti se kao neko ko se davi u jezeru u mraku. Ustade osećajući se lak kao moljac. Otetura se do vrata i na ulicu, dok su oči slabile, a mozak postajao tup. Ode do svoje limuzine i stavi ključ u bravu. Dok je otvarao vrata, ču škripu njenog gramofona i glas Džemsa Brauna kako viče: "Osećam se dobro".

Prevod:

Nadežda Obradović

Onuora Osie Enekve je rođen 1942. u Nigeriji. Studirao je engleski na Nigerijskom univerzitetu, a 1982. je stekao doktorat iz pozorišnih umetnosti na Univerzitetu Kolumbija, u Njujorku. Napisao je knjigu pesama *Razbijeni lonci* (1977), roman *Dodi, grome* (1984), *Ibo maske: jedinstvo obreda i pozorišta* (1987), i objavljuje kratke priče i pesme po Africi, Americi i Evropi. Urednik je književnog časopisa "Okike".

Bio je gost Oktobarskih susreta pisaca u Beogradu 1989, napisao je predgovor za *Antologiju kratke priče Afrike*, Bagdala, 1989. Priča koju objavljujemo je preuzeta iz zbirke priča *Poslednja bitka i druge priče* (1997).

petar žarkov

pesme

DUBINA DUŠE

*Rano pre svanuća
Bacih pogled
Iz mašte
U sliku stvarnosti*

*U sablasnoj igri
Poput sečiva
Noć ljušti
Izrezbarene oblake*

*Izlaze
Likovi i lica
Vedra i hladna
A poda mnom
Tišina*

*I nalik na buđenje
Dlanovima oblikujem
Izgubljene senke*

STAKLENI MEHUR

*Istrgnut
Iz lavirinta
Metafore
Staklenog mehura
Korak i vreme
Sudara(ju) se
S noćnom rosom*

*Iznad glave
Ni iz čega
Modifikuje se znak
U simfoniji
Pejzaža
Ranog jutra*

*Samo pogled
Spaja prostor
U zelenkasto ogledalo
Sa ugraviranim
Belim oblacima
Već iščezlim
U ostacima
Protoka dana*

POGLED U NIGDE

*U raskoraku
Apsolutne tame
Zvuk i miris
Ispunjavaju prostor
Izlizanih snova*

*A pogled
Između ničega
I nečega
Po prašini sivoj
Šara preslikanu
Trulež
U vetrovitoj noći*

*Pred vratima
Zora bez svitanja
Posrebri oblak*

*Na žutom papiru
Prosuta misao
I otpale grane
U mirisu kiše*

ROSOM ZABORAVA

*U tek osunčanom
A kišom ispranom
Praskozorju
Razgrćem
Nadolazeći val senki*

*Svežina
S udarom košave
Zatalasa se
U šumne slapove
I bela kap rose se sliva
Niz zelenu tišinu oraha*

*I tako zagledan
Između zaborava
Razotkrivam
Dobrojtrošnjicu
U žamoru predgrađa
U igri i cvrkutu vrabaca*

IZ OVOG U ONAJ TREN

*Već sasvim
Spustila se noć
Pod kamenitim
Pragom
Zakopanim
U zemlji*

*Iskrenuh dlan
Pod kosim uglom
U čulo dodira
A ono u šaci
Praznina i hladnoća
Jesenjeg beznađa*

*Samo je vetar
Pred sobom
Iz ovog u onaj tren
Ušnu školjku
Zagolicao vatrom
Meseca*

*Pogled u staklo
I odraz lika
Dogoreva maštu
U nepovratnost(i)
Iluzije*

I KORAK ZASVETLI

*I zora
Zaleprša*

*U jesen žutu
I očima svojim
Kosu češlja
Uz zvuk
Što se rađa
Svežinom
Polja i brega*

*Korak se zasvetli
Dubinom vetra*

*Ispred
I oko sebe
Zastajao je dah
U ćutanju
I blesku sećanja*

*Zjapila je
Samo praznina
Svemira
U oživelu prošlost
Postojanja*

UZ POKRET RUKU

*Negde između
Misterije vremena
Okrenut
Niz noć i pustoš*

*I produhovljeno
Se pretapam
S razgovornim šumovima
Zamagljene boje
I daleke jesenje zore*

*I u znoju
Lica svog
Bistrim pogled
Izbliza
U mlečnom sjaju
Utonule
Duž zidova
Mesečine*

*Uz pokret ruku
I u okretu jezika*

*Beskičmeno čujem
Smeh vetra
Negde iza
Misterije vremena*

стојан бербер

сомборски записи

(одломак)

ВЕЉА СУБОТИЋ, ВЕРА И БОШКО ВРЕБАЛОВ, ЧАРШИЈСКА ПРИЧА, СПОРТСКЕ ИГРЕ, "ДОМЕТИ", ДКВ, ЕНЦИКЛОПЕДИЈА ВОЈВОДИНЕ, "СОМБОРСКЕ НОВИНЕ", ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА, ХИРУРШКИ БЛОК, ЛАЗА КОСТИЋ

фебруар, 1981.

Започињем ове успутне записе без већих претензија. Бележим што ми се учини занимљивим из дружења са писцима и другим јавним личностима, уверен да би време у којем живимо могло бити инспиративно за наредне генерације, да о њему студиозније размишљају и да долазе до премиса које неће бити последице тренутних расположења, којима смо ми извргнути. После деценија релативно мирног живота на овим просторима, предосећам да нас очекују тешки дани јер је југословенство, а тиме и ова заједница, поново доведена под знак питања. Уздрмани су темељи заједничке нам куће, која прети да се обруши. Осим Савеза комуниста и војске, не види се ко би могао да је сачува. Борци протеклог рата, којих је све мање, и чије осмртнице све више освајају насловне и друге стране новина, зацело не.

Један од тих бораца, Веља Суботић, сомборски глумац и књижевник, писац позоришних драма, човек говорљив и драг, који је сачинио и једну књигу поезије, доста револуционарне, а коју сомборски издавач – Градска библиотека – ко зна из којих разлога неће да штампа, позива ме телефоном да га посетим. Каже да се не осећа добро. Треба му лекарски савет. А желео би да са мном поприча и о другим стварима.

До сада нисам био у посети Вељи, у његовом стану у главној сомборској улици. Сусретали смо се обично на књижевним трибинама или на улици, а ретко и код мене у лекарској ординацији, куда је Веља нерадо, али принуђен, долазио. Не могу да одбијем његов садашњи позив, поготово када је болестан, мада сам сигуран да није какво опасно обољење. Знам Вељу.

Веља је пореклом из јужнобачког села Силбаша, у којем живе измешани Срби и Словаци. Био је припадник скојевске омладине и при крају Другог светског рата ухапсили су га окупатори Мађари, па је пролазио кроз полицијске тортуре, о којима нерадо прича. Као глумац Народног позоришта у Сомбору играо је успешно у разним комедијама. Популаран је, Сомборци га воле. Неколико рола је одиграо и у београдским телевизијским серијама. Његове ауторске драме, комедиографске садржине, или са партизанским сижеом, извођене су често пред препуним сомборским гледалиштем. Понекад је на премијерама било баш правог славља, што је званична политика подржавала. О њему и његовим драмама похвално су писали позоришни критичари.

Цењен је Веља и од локалних и покрајинских политичара. Уме са њима, али се политиком активно не бави. Прича се да је одлазио и на море, у општинске виле, да тамо пише, а све по одобрењу актуелне власти. Чека се да напише неко ново велико дело. Да ли му то овдашњи писци завиде?

Осредњег раста, благоглагољив и лепоречив, руку које шири при сусретима као да иде у загрљај, он мало кога оставља хладним и прорачунатим. Осим неких писаца, овдашњих, млађаних, који омаловажавајући одмахују главом при помени његовог имена.

У заказано време чека ме на вратима стана, у новој (соцреалистичкој) згради у центру града, Вељина супруга Вера, ведро, стасита и пуначка плавуша, која ради у Народном позоришту као инспицијент. Одводи ме на спрат, у пространу дневну собу, скромно намештену. Тамо се већ налази мој пријатељ Аца Владисављевић, гимназијски професор, онижег раста и дебелушкаст, развучених чулних усана у добродушан осмејак. Сремачки је заваљен у фотели, како се чини у кући домаћина који је више него обичан познаник.

Веља, такође пуначак, устаје насмејан са троседа, са обе руке стиска ми шаку, поздрављајући већ познатом фразом: "Добро ми дошао, мој докторе!"

Седамо и разговарамо, пијуцкајући успут добру домаћу ракију, коју је Веља однекуд набавио.

Домаћин је, по обичају, егзалтиран. Прича несређено, прелазећи брзо са теме на тему: о својим песмама (чека да се књига штампа), о драмама (публика их лепо и даље прихвата, каже), о Крлежи (са којим се дописује и кога много цени), о Толстоју (кога чита поново), о болестима (којих је на претек), о срцу које му, вели, не ваља. Затим хвали госте, Ацу и мене, неумерено.

Каже да је обећао Миши Вребалову, нашем заједничком пријатељу, да ће писати драму о његовој покојној мајци, партизанки Вери Гуцуњи, апсолвенту медицине, чију једну слику држи у својој соби, али не зна да ли да то чини јер је чуо да ја пишем телевизијску драму о њој, а да Јосип Бабел, некадашњи ученик Сомборске гимназије, а сада Београђанин и телевизијски посленик, припрема за Новосадску телевизију специјалну документарну емисију о Вери.

Не успевам да га убедим да настави писање о Вери и да моје занимање за њу никако не треба да га обесхрабри.

Сазнајемо, у разговору, од домаћина да је Вељко Петровић хвалио Вељин козерски дар и препоручивао Сомборцима да уз Вељу стално носе магнетофон и снимају га! Толико му се дивио.

Слушамо потом Вељину песму о старом фијакеру, преведену на чешки, коју нам казује. Лепо звучи. На примерку рукописа пише Вељином руком: за архив.

Присећам се приче да аутор све своје рукописе прави у дупликату и један примерак обавезно шаље у Историјски архив. То се од неких Сомбораца, пре свега од писаца, коментарише са омаловажавањем. Мисле, будућа историја треба сама да одреди кога ће памтити, без уплитања заинтересованог појединца.¹

Веља помиње име сомборског књижевника с којим се у много чему не слаже. Каже да га тај књижевник у раду омета и потцењује. А ја се присећам да је дотични писац пре два месеца показивао групи познаника, у којој бејаш и ја, анонимно писмо непријатне садржине и притом тврдио да га је написао Веља и послао му због љутње што неће да објави Вељину књигу стихова. После се казивало да је и Веља примао слична писма као одговор од истог писца, и да је та анонимна преписка потрајала, мада су

1. Када је Историјски архив у Сомбору понудио да отвори фасциклу и за мене, нисам одбио сарадњу.

оба писца знала и ко и коме пише, па и зашто се тако пише.

Несвакидашње и животно позориште?

Потом причамо, кратко и о здрављу присутних. Слушам жалбе, објашњавам, саветујем. Углавном су проблеми срца у питању и Вељини и Ацини. И повишен притисак.

Кажем Вељи, пре одласка, да слободно наврати к мени у Диспанзер за кардиоваскуларне болести кад буде желео, па ћемо детаљно прегледати све органе на које се жали.²

Следећег дана Вељина супруга долази у Кардиоваскуларни диспанзер да преузме легитимацију срчаног болесника, којом се лакше долази до лекара. Исписујем опште податке и неколико различитих дијагноза, али не и податке о опасном срчаном оштећењу јер о њему не постоје никакве убедљиве чињенице.

*

У подунавском селу Бездану, у штампарији "Војводина", преламам своју књигу *Корак до слободе*. У селу које спада у веће у сомборској општини живе претежно Мађари, који су, као и у неким другим војвођанским местима, углавном затворени у свој национални круг и свој језик, овде нешто мање јер кроз село пролазе магистрални путеви према Барањи и према Европи, а оближњи Дунав, као и бројни водотокови, канали, језерца и баре снажан су мамац и за излетнике и риболовце. У селу је смештена и бања позната по успешном лечењу и рехабилитацији реуматичних болесника. Мали број српског и хрватског живља ипак доприноси, уз агилне Мађаре, да се уноси живост у село и да се повремено пробуди из сеоске летаргије. Нарочито је по томе познат жовијални црногорски Србин Петар Иванчевић, директор штампарије, који је са својим сарадницима модернизовао предузеће и на тржишту га завидно уздигао (штампа и књиге Републичког завода за издавање уџбеника, – вероватно уз помоћ пријатеља Црногораца у Београду, – а то су велики тиражи, исплативи). Испред дворишта штампарије смештен је и мали зоолошки врт, са

2. Веља се касније, као пензионер, повукао из јавног живота, а прекинуо је и објављивање својих рукописа. Сомборци су почели да га заборављају. У новом, трећем, миленијуму може се срести у главној улици, где има стан, како, отежао, уз помоћ штапа одлази у продавницу или до пијаце. Остао је добродушан, жали се на лоше здравље. На ретке предлоге и овог аутора да се појави у јавности, на књижевним трибинама, одмахује главом: прошло је његово време.

лабудовима који поносно пливају у базену и витким и дугачким вратовима привлаче пажњу сваког путника на мерника.

Књига *Корак до слободе* казује о партизанском животу супружника Вере и Бошка Вребалова, апсолвента медицине из Сомбора и лекара и народног хероја из банатских Меленаца, родитеља мог школског друга Стевана Вребалова – Мише. Због недостатка обимнијих архивских докумената о њиховом животу, раду и борби, служио сам се понајвише сачуваним писмима које су супружници измењивали у току рата, и тако покушао да реконструишем њихове последње године. Нешто су ми помогла и сећања учесника тих догађања. Нарочито сам захвалан учитељу из Хомоља Страхини Поповићу, који је једно време скривао илегалку Веру Вребалов, а записе о томе похранио у Историјском архиву у Сомбору, али и Станоју Вујичићу, сомборском професору и мом знацу, који је радо прихватио да ми прича о илегалном позадинском раду у пожаревачком крају, када је и упознао Веру. Доста ми је помогао у разјашњењу збивања и мој краткотрајан прошлогодишњи боравак у шумовитом Хомољу са Станојем Вујичићем и Ацом Владисављевићем, када смо општинским аутом прошли пут којим се кретала партизанка Вера, а ја разговарао са њеним познаницима и пријатељима и стицао знања о брачном пару Вребалов.

У Хомоље беху стигли по задатку Комунистичке партије, након што је Вера учествовала у познатом скојевском ослобађању Александра Ранковића из руку београдске полиције, борили се као припадници Пожаревачког партизанског одреда уз команданта Вељка Дугошевића, некадашњег сомборског ђака, до његове брзе погибије, потом наставили борбу и јавно и илегално, и на крају херојски изгинули, прво Бошко, а потом и Вера. Њихова решеност да се боре против фашизма, њихова родољубивост и њихова младост коју су свесно жртвовали беху инспиративни за мене да покушам да појасним њихов живот. Чињеница да је Вера мајка мог пријатеља и гимназијског друга Мише и да је кћер покојног и уваженог сомборског учитеља Јована Гуцуње, који ме је у своју кућу срдачно примао као средњошколца, беху додатни мотиви.

Издавач књиге је Општински одбор Савеза удружења бораца Народноослободилачког рата у Сомбору.

Са мном у штампарији, док се ослањам на једну ногу јер сам другу угануо у скочном зглобу, налази се и

технички уредник Душан Машић, професор, сликар и графичар, човек спреман на сарадњу, али и на духовито поимање живота. Вредан је и каже ми да ће остати до мрака ако треба да посао буде завршен. Знамо се добро, сарађујемо већ годинама. Има лепо уређен атеље у центру Сомбора, у којем се повремено нађе са пријатељима. А виски или добра домаћа ракија, сервирани у декоративним чашицама, неизоставан су део тог срдачног и скромног дружења.

У свом уметничком раду Машић је пролазио кроз неколико различитих фаза. Графике у боји му привлаче више пажњу публике него црно-беле. И код мене се налазе две, од којих "Девојка пред огледалом", декоративна, зазима једно од централних места у стану.³

На корице књиге коју преламамо Душко је ставио своју графику која приказује рањеника, што је у складу са темом књиге. Врана раширених крила, црна и злокобна, тушем рађена, коју ми је у првих мах нудио, није ми била прихватљива.

*

Сомбором круже фантазмагоричне приче, које се своде на једно: милиција је похватила групу грађана који су уживали у хомосексуалним оргијама у усамљеном бунгалову на Великом бачком каналу, недалеко од града, у близини сомборског Штранда. Спомињу се имена неких лекара, новинара, друштвено-политичких радника, правника и економиста. Изгледа да свако додаје име оног кога много не воли. Међу њима има и оних за које се одавно прича да су "страгољупци", али и оних који су важили као заводници жена. Прича кружи од уста до уста, свако додаје по нешто, имена се множе, а чуђење све више расте. Појединци на све одмахују руком, други се куну да је истина.

Очито да је ствар неозбиљна. Како се сазнаје, све је почело из непажње појединих радника Секретаријата унутрашњих послова. Они су истраживали напаствовање неког малолетног дечака, па су позивали њима познате сомборске хомосексуалце, што су грађани приметили, па на питање радозналаца, уместо да се каже истина, из-

3. Касније смо се Душан Машић и ја и окумили: крстио ми млађану дечицу у Великој православној цркви, храму посвећеном Светом Ђорђу. Иако га притискају и времешност и болести, ведар дух му ни данас не мањка. Своју кратку песму "Сликар" посветио сам куму Машићу: *Сликар слика / душу своју / претворив се / сав у боју / Зрцали се / сликар сам / док улази / у свој рам.*

мишљено је да се са хомосексуалцима разговара јер су ухваћени у групном мушком сексу. Читав "воз", који се сваког дана све више продужава.

"Сомборске новине" објавиле су осврт на ову чаршијску причу и деманти полиције, што донекле смирује гласину која је већ стигла и до Београда.

*

У јуну треба да се одрже у Сомбору спортске игре здравствених радника Војводине. Подружница сомборских лекара прихватила је да тим поводом организује стручни симпозијум под називом "Кардиоваскуларни систем, спорт и рекреација" и понудила је Кардиоваскуларном диспанзеру, чији сам начелник, да буде носилац полова, због чега сам још у децембру прошле године био у Новом Саду са професором Миладином Мириловом,⁴ који је пружио подршку таквом симпозијуму и дао неке корисне сугестије. У сарадњи са професором Светиславом Трифуновићем,⁵ кардиологом из Сремске Каменице, разрађен је програм, који би требало да има југословенски значај и да се заврши у току два дана.

Посебно се ангажовао мој сарадник и колега са студија доктор Стеван Маркош, интерниста, с којим се знам још из гимназијских дана.

Сада сазнајемо да све треба да буде у току једног преподнева и да се састоји од неколико позивних предавања, што читаву ствар мења. Ми смо припремили нешто друго, договорили се и са стручњацима са Факултета за физичку културу у Новом Саду да и они учествују, позвали и неке лекаре и изван Сомбора, и били смо спремни да пошаљемо обавештење о симпозијуму широм земље, у све медицинске центре, а онда нам саопштавају из сомборске Подружнице да се одустаје од таквог широког подухвата.

Прихватамо закаснелу одлуку, мада се са њом не слажемо, па, револтирани, препуштамо Подружници даљу организацију и правдање пред новосадским профе-

4. М. Мирилов (1931–1998), специјалиста хигијене и професор Медицинског факултета у Новом Саду, био је светски признат стручњак. Имао је благонаклон став према својим сарадницима, а међу њима беше и аутор овог рукописа. Био је и један од професора који су ме својим рефератом предложили за избор у универзитетско наставничко звање на курсу Учитељског факултета у Сомбору.

5. С. Трифуновић (1922–2003), кардиолог и професор Медицинског факултета у Новом Саду, беше плодан медицински писац, који је значајно допринео развоју кардиологије у Војводини.

сорима који су били увучени у читав пројекат. И знамо да од читаве замисли ништа неће бити.

*

На састанку редакције сомборског часописа "Домети" у просторијама Градске библиотеке "Карло Бијелицки" (оснивач Библиотеке је сомборски грађанин из друге половине 19. века), у центру града, анализа је последњег броја и планира се материјал за следећи. Главну реч, по обичају, води Миро Вуксановић, ониски и лепоречиви Србин из црногорске Крње Јеле, главни уредник, професор књижевности, који је пре неколико година без помпе дошао у Сомбор и запослио се као наставник у средњој школи (код мене га, ради упознавања, у ординацију, довео Миливој Таталовић, технички уредник "Сомборских новина" и мој некадашњи сарадник у омладинском листу "Покрет"). Као амбициозан и вредан и са смислом за лепу реч, Миро је примећен од локалних моћника и постављен за директора Библиотеке⁶ након Лепосаве Миленовић, пре које је годинама управник био Радивоје Плавшић, учитељ и публициста, неуморан у истраживању сомборске прошлости, о којој је објавио неколико књига и занимљиве чланке у "Дометима".⁷

Неки чланови редакције су одсутни, али нас то не омета да радимо. Седимо око ониског столића, заваљени у дрвене фотелје, ћаскамо. "Домете" смо основали 1974. године након што је Клуб писаца закључио, на основу

6. После неколико година М. Вуксановић је постављен за управника Библиотеке Матице српске, прешао у Нови Сад и наставио плодну књижевну каријеру, штампајући књигу за књигом и добијајући награду за наградом, све до "НИН"-ове. Поводом одласка у Нови Сад, припремио сам похвалан чланак, страницу текста, о њему и његовом раду у Сомбору, али из неког разлога чланак није у "Сомборским новинама" штампан. Последњи пасус је гласио: "Миро Вуксановић је и као организатор културних активности, и као стваралац, и као писац неколиких запажених књига прозе, оставио трајан печат у сомборској култури, због чега за таквим правим ствараоцима овај град може само да жали јер су својим радом уздизали средину и себе изнад просечности". Када је био кандидат за место председника Матице српске 2008. године, приговорено му је да се у време комунистичке власти изјашњавао као Црногорац, што је утицало на његов неизбор и појаву полемика у јавности (на следећој Скупштини Матице српске за председника је изабран академик Чедомир Попов, историчар.)

7. Р. Плавшић је још у младости припадао комунистичком покрету. Робљао је на Голем отоку у време Титове власти, која је са политичке сцене уклонила и његовог брата Лазара, штампарског радника и високог синдикалног функционера. Р. Плавшић беше један од рецензената мог зборника сомборске поезије *Светлосна изворишта*. Захтевао је да у књизи обавезно буду обилато заступљене социјалне песме, чему сам се одлучно супротстављао. Радивојев син Бранимир је угледан и успешан новинар и водитељ Радио Сомбора.

мог предлога, да би требало затражити од Општине да се покрене часопис који би се бавио културом и друштвеном проблематиком, а посебно сомборским актуелностима и сомборском историјом. Бирали смо име, нестрпљиво, а кад се часопис појавио, сазнали смо, тада већ касно, да часопис са истим именом излази и на Ријеци. Први главни уредник беше Миодраг Миленовић, новинар и књижевник, реско перо "Сомборских новина", Србијанац пореклом, зет Радивоја Плавшића, али је издржао на месту главног уредника само један број, јер му је одмах приговорено због критичког чланка о новом и многохваљеном уставу који је написао адвокат из Осијека (Црногорац, робијао на Голом отоку, а догурао да буде професор факултета), након чега је за уредника именован Бошко Ивков, Стапарац из Новог Сада, који се здушно бринуо о пословима које је преузео, док се и сам није уморио.

Ја сам у редакцији од почетка и радим колико од мене тражи главни уредник. Ни много више, ни много мање.

Општи је закључак, по обичају, да је нови број "Домета" добар, али има примедби на снижен квалитет неких чланака.

Уредник Вуксановић каже да планира да у једном од следећих бројева штампа интервју са београдском романсијерком Јаром Рибникар. Јара је левичар, од Рибникара је који су некад држали "Политику", а успешно се бави прозом, мада није од челних српских писаца.

Магистар књижевности Драгољуб Гајић, Шумадинац, професор на Педагошкој академији, давно и наставник у Гимназији и члан комисије пред којом сам бранио дипломски рад (свој првонаписан роман Вртлози), предлаже, одсечним реченицама, како уме србиста који до граматичких правила строго држи, да се од Милоша Јевтића, новинара из Београда, преузме интервју са популарним књижевником Бранком Ћопићем, али се чланови редакције на то и не осврћу. Ваљда мисле да ће предлог упамтити главни уредник, који ће о њему и одлучити.

Помињем да би било добро и да песник Мирослав Антић, чувен и цењен, буде представљен у именику "Домета", где се доносе кратка биографија писца и одговори на стандардна питања (о завичају, о узроку писања, о новим рукописима),⁸ а неко добацује да то заслужује и

8. М. Антић је својевремено написао леп и похвалан чланак у новосадском "Дневнику" о мом зборнику сомборске поезије *Светлосна изворишта*, помињући да би било корисно да сваки град има сличан преглед свог песништва и песника.

Слободан Селенић, добитник "НИН"-ове награде за роман *Пријатељи*.

Не опредељујемо се ни после ових гласних размишљања.

И то препуштамо главном уреднику.

*

Крећем аутомобилом у Нови Сад. Седница Председништва Друштва књижевника Војводине (ДКВ), чији сам члан, заказана је за подне. Није неважна, јер треба да изаберемо новог "председавајућег" с обзиром да Нандору Гиону, досадашем председнику, истиче једногодишњи мандат. Знамо унапред и ко је на реду од националних мањина, односно народности, и ко ће бити изабран за следећи "листопадни" период, који је постао мода откако је Јосип Броз усталичио такав начин избора пре своје смрти и у Председништву Југославије, у којем се налази по један представник сваке републике, али и српских покрајина Космета и Војводине, што Србији отежава а не олакшава рад у савезним органима, с обзиром да обе покрајине теже да имају овлашћења републике, па се тако и понашају и спутавају Србију да нормално функционише, сводећи је на "ужу Србију" или "Ужас".⁹

СТИЖЕМ САТ времена пре почетка седнице. У скромним просторијама Друштва, у центру града, у Змај-Јовиној улици, смештеним у прљавом, запуштеном и пролазном дворишту, затекох неколико млађаних девојака које су ангажоване да помогну у организацији предстојеће Скупштине Друштва књижевника. Секретар Драгомир Попноваков, прозни писац, мршав и оштроок, даје им упутства, а помаже и књижевник Милорад Грујић, витак и онизак (изгледа и млађи и крхкији после свеже обријане браде), секретар Књижевне заједнице Новог Сада, која се налази у истим, скученим, просторијама.

9. У томе су покрајине имале пуну подршку неких република, а посебно Хрватске и Словеније. Сталан страх од великосрпског национализма, односно од могуће доминације Србије, али и притајене или јасне тежње за сепаратизмом и жеља републичких и покрајинских бирократија да у свом атару владају без ограничења и без уплитања савезних власти уједињавали су не само антисрпске снаге, него подстицали и војвођанско руководство да се неразумно супротставља својој Републици, што ће на крају довести и до пада тог аутономашко-сепаратистичког војвођанског крунићевско-стојићевског клана. Таквом стању доприносили су и опортунистички србијански руководиоци, изашли испод Титовог шињела, који нису смели да траже промене у страху да ће изгубити своје лагодне позиције, па су сваког ко је друкчије мислио (попут Добрице Ћосића) изопштавали из друштва политичким прогонима и казнама.

Од добијене скромне дневнице, коју исплаћује секретар Попноваков, одвајам новац и молим једну девојку да купи неко жестоко пиће и штогод јела. Сва тројица потом презалогојисмо пре састанка, уз свакодневну и необавезну причу. Сазнадох да је Нандор Гион, мађарски писац, вештим маневром задржао место у Председништву Савеза књижевника Југославије, мада је, по договору, требало да и даље остане Бошко Ивков, Србин, а уместо Гиона да се делегира будући председник нашег Друштва, а то треба да буде Вићазослав Хроњец, Словак. Тако сада из Војводине неће бити војвођанског Србина у најужем органу југословенске књижевничке организације, мада је српских писаца овде убедљиво највише.

Председништво се полако прикупља, и са закашњењем, као што је обичај у нас, почиње са радом, уз констатацију да сви чланови нису присутни и да смо таман на ивици кворума. Ту смо: Нандор Гион, прозни писац, низак и дебелушкаст, разметљивих, широких покрета, Драгомир Попноваков, спечен и преозбиљан, Ђорђија Трипуновић Чоче, прозаиста, дежемекаст и доброћудан, Вујица Решин Туцић, постмодернистички песник, мршав, одсечан у опхођењу, Вићазослав Хроњец, превасходно песник, некадашњи студент медицине, брадат, висок, витак, тих и ненаметљив, Ђура Лаћак, русински писац и глумац аматер, стамен, проћелав и срдачан, и Драгомир Ђулафић, углавном песник за децу, срезаног испосничког динарског лика.

Почињемо са радом уз опаску да ће се за одлуке прибавити накнадна сагласност неприсутних чланова Председништва.

Треба да потврдимо неколико предложених писаца за студијска путовања у стране земље, да поближе одредимо пословник Скупштине на којој ће се доделити награда за животно дело, да изаберемо новог председника и размотримо неколика мање важна питања.

Нандор Гион помиње да нисмо измирили финансијски дуг према Савезу књижевника Југославије и покушава да то оправда што су неки други, као Друштво књижевника Хрватске, били немарни у више наврата, али и чињеницом да немамо новца јер смо га потрошили на досадашње манифестације.

Казујући да ми није јасно да имамо обавезу према Савезу књижевника Југославије, а да је не подмирујемо, супротстављам се том мишљењу тврдњом да није оправдање што се неко други извлачи, већ треба свој дуг ис-

платити и натерати и тог другог да се придржава утврђе-них савезних правила и договора!

Залажем се за нормалан рад југословенског удруже-ња писаца.

Наступам југословенски.

Браним Југославију.

Међутим, немам значајнију подршку.

Неко рече подупирући Гиона: Зашто да ми плаћамо уредно, кад други не измирују дугове годинама?

Одговорих: Ако се нападне Југославија, па неко не хтедне да је брани, да ли то значи да и ми не треба ништа да чинимо?

Ни то нема много одјека у ушима присутних писаца.

Мисле да савезна држава није њихова брига!

А ја их никако не разумем. Зар им није стало да Ју-гославија и њени савезни органи функционишу ваљано? Зар су поколебани испадима појединаца, оних који чекају да се распаднемо? Па то је уступак сецесионизмима, усташоидној и фашистоидној политици, које нису преста-ле да подривају темеље ове државе! Многи се нашем не-јединству радују, па га и подстичу. Не верујем ни у до-бре намере неких околних држава, које од зачетка ју-гословенске заједнице попреко гледају на њу. А ми се понашамо као јогунаста деца којој се покушава да одузме драг предмет, а она га бацају под ноге и газе, из ината. Заборавља се стара прича да смо јединствени јачи и са извеснијом бољом будућности. Зар су генерације пре нас неоправдано крвариле? Зар је пораз усташа, качака и иних непријатеља био само привремен? Зар ће немачко-ватиканска политика на крају тријумфовати и на овим просторима? Није могуће да мојим колегама писцима није јасно куда идемо нејединством и нечињењем.

Док се још могу спасавати заједништво и држава у којој живим, а која је моја једина држава, не могу нити желим да одустанем од побуне.

Југословенство је моје опредељење. И није супрот-стављено српству, иако га по нужној мери ограничава.

За гостовање у Немачкој, западној, у Дармштату, тра-жи се млађи писац, до тридесет и пет година старости. Предлажем Давида Кецмана, амбициозног сомборског песника и новинара, босанског Крајишника, недавно примљеног у списатељско удружење, али не знам да ли говори немачки, па отпада у конкуренцији која се јавља, а усвајају се имена Драгомира Тулафића и Јудите Шалго,

мада не испуњавају пропозиције – оба писца прешла су договорену старосну границу.¹⁰

Нандор Гион прича да је у Централном комитету Савеза комуниста Југославије (ЦК СКЈ) у Београду одржан састанак актива комуниста у култури. У наше име био је он, а издаваче је представљао Радован Ждрале из Матице српске. председавао је Нандор Мајор, извршни секретар Централног комитета, политичар и мађарски књижевник из Војводине. Разговарало се о положају књиге. Сматра се да је књига скупа, да није приближена радном човеку и тражи се начин да се то стање измени. Радован Ждрале, Херцеговац који је раније живео и радио у Суботици и написао до сада неколико књига, не много запажених, предложен је у комисију која треба да нађе решење. Сугестије писаца, вели Гион, добро би дошле тој комисији.

Убацих се, на крају Гионовог извештаја, са мишљу да се положај књиге неће изменити докле год књига буде обична роба; требало би добру књигу финансирати из средстава која се добијају порезом од шунда, или не штампати скупе књиге финих корица него књиге технички скромне и јефтине, а добре садржине.

Мало је дискусије, понављају се познате ствари, па се закључује: нека оформљена комисија ради свој посао.

Вујица Решин Туцић, паћенички искошен, покреће питање формалне исправности доделе награде за животното дело Бошку Петровићу. Сматра да није у реду да се у извештају напише да награду додељује жири, ако смо при установљавању награде одредили да то чини Председништво.

Настају кратке реплике.

Нандор Гион потеже Правилник о награди. Тамо у једном члану стоји да награду предлаже жири и да је потврђује Председништво, а у следећем члану пише да жири доноси одлуку самостално. Очито, неусаглашено.

Ђорђија Трипуновић Чоче, правник по образовању, Србин пореклом из Црне Горе, који је сачинио Правил-

---

10. Д. Кеџман је рођен у близини Босанског Петровца, одрастао је у Вајској, у Бачкој, а радио је као наставник српског језика и књижевности у колонијистичком далматинском селу Риђица, надомак мађарске границе, одакле је стигао у Сомбор и започео успешну каријеру као новинар у "Информативном центру". Од почетка нашег познанства имамо солидну сарадњу. Написао је низ лепих чланака о мојим књигама. Иза себе има вредно књижевно дело, и као песник, и као приповедач, и романописац, и књижевни и ликовни критичар, што још није реално вредновано ни од књижевне критике ни од његових суграђана. Посебно је значајно што су му песме представљене у неколико антологија српске лирике за децу.

ник, нађе се у неугодној ситуацији. Покушава да разјасни, али неубедљиво.

Да бих му помогао и уједно прекинуо расправу, кажем да у другом члану уместо речи "одлука" треба да стоји "предлог" и да је омашка настала приликом преуцавања текста.

Чоче као да је то једва дочекао, повлађује ми и одмах ту, за столом, исправљамо грешку: слажемо се да Председништво потврђује не "одлуку" него "предлог" жирија. Супротно гласа само Туцић, са напоменом да он није против Бошка Петровића, већ да је повређен Правилник о награди, да нису набројани и други кандидати и да нема детаљног записника са састанка жирија. Нама то његово правдање не делује разложно.

Разгледамо копију плакете која се даје уз награду. Неки су чланови Председништва задовољни њеним изгледом, неки не. На плакети је графика. Једни су да она буде стално иста, други да свака нова плакета има нову графику. Примећујем да је на плакети реч Председништво написана са малим почетним словом и уносим забуну: непријатно је да грешимо правописно. Слажемо се да је и овде реч о омашци.

За новог председника Друштва књижевника Војводине бирамо, по договорном редоследу, без проблема и једногласно – Вићазослава Хроњеца.

Седница је завршена неочекивано брзо: нису истекла ни два часа! Обично нам треба много више!

Настављамо потом необавезно ћаскање.

Рекох Туцићу да му је нова књига *Простак у ноћи* стигла у Сомбор. Књигу нам је донео Јосип Бабел, телевизијски човек.

"И шта кажете?" – упита Туцић.

"Добро смо се насмејали!" – рекох, циљајући на простачке изразе у рукопису, на што он, чини се, не би много задовољан.

Сазнајем од Туцића да га је неко недавно "откуцао" због дискусије у корист писаца и политичких опозиционара Боре Ћосића и Тараса Кермаунера и да је био позиван у Покрајински комитет Савеза комуниста Војводине на разговор. На "испирање мозга". Све се ипак завршило добро, каже.

Драгомир Попноваков има путопис из Кине, куда је ишао у делегацији књижевника. Објавиће га *Летопис Матице српске* у наставцима. Пита да ли би Сомбор био заинтересован да га штампа као књигу. Свиђају му се

сомборска издања, добро су технички урађена. Зна да су Сомборци углавном оријентисани на завичајне писце, али мисли да то није добро, да је то непотребно затварање. Познаје Мира Вуксановића, предлаже да га упитам какви би били изгледи за штампање путописа.

Одговарам да сам сигуран да су могућности мале. Неки писци су већ нудили своје рукописе и предлагали да сами обезбеде финансијска средства за штампање, што подржавам, али Сомборци то не прихватају. Додајем да се не слажем са тиме и да сматрам да се треба отворати према писцима који живе и ван Сомбора јер је то једини начин да се литература не ограничи локалитетом, односно да се створи озбиљна издавачка делатност. Ипак, обећавам, разговараћу са директором Вуксановићем, који је и уредник Издавачке делатности Градске библиотеке.

Читам у новинама, касније, да Туцићеву књигу (*Простак у ноћи*), с којом смо збијали шале као са штивом које се не може сврстати ни у какав књижевни род, осим у "зајевани виц" (како рече Милорад Грујић), откупљује Самоуправна интересна заједница за културу Војводине у тиражу од 300 примерака и да аутор добија и допунски хонорар!

*

Односим Миру Вуксановићу неколико песама из своје необјављене збирке *Не сан*. Теме из револуције и НОБ-а. "Домети" траже за један од следећих бројева такво штиво јер се ове године слави јубиларна 40-годишњица Народноослободилачке борбе и социјалистичке револуције. Можда ће ове песме одговарати редакцији, а нису ни лоше. Бар се тако чини и мени и мојим пријатељима. Писане су слободним стихом, а сваку песму прати песма у прози са истом темом. Задовољан сам како се то двојство допуњава. Прича прати кроз три циклуса (Бекство, Рат, Освајање слободе) дечака који се принудно исељава из Македоније, наставља да живи у Шумадији, а живот окончава у Батинској бици. Топле лирске слике прожете су ликовима из народне епике. Тај занимљив укрштај различитости, међусобно несупротстављених, приповест која даје читавој збирци назнаку поеме, и удвојена форма, недовољно присутна у српској лирици, дају ми за право да мислим да је то до сада моја најбоља књига.

Затичем у Градској библиотеци, заправо у згради Дечијег одељења, на Тргу 7. јула, Вуксановића, а с њим и бившег успешног управника Радивоја Плавшића, који

доноси биографију познатог Сомборца и нуди је "Дометима". Ситан је и мршав и у лицу и у телу. Страствен пушач. Увек озбиљан, никад насмејан, али врло приљежан у послу. Вазда испитивачког погледа. Зналац сомборске историје, и не само ње. Радознао је и према ситницама, на које се други истраживачи често и не осврћу, па своје текстове оптерећује сувишком штива, које недовољно заинтересованог читаоца може понекад и да одбије. Недостаје му, како чујем, неопходно знање из стилистике, због чега Вуксановић мора да се потруди да пре штампања уреди добијене текстове, да скрати штиво и дотера реченицу.

Док предајем песме Вуксановићу и док нас тројица ћаскамо, доноси општински службеник од Милана Видовића, потпредседника општинског Извршног већа, некадашњег учитеља, својевремено и секретара Општинског комитета Савеза комуниста и председника Културно-просветне заједнице, *Азбучник за уметност и културу* Енциклопедије Војводине, који припрема Војвођанска академија наука и уметности. Налазимо да у *Азбучнику* недостају многа имена сомборских песника и културних радника како старијих, тако и млађих. Нема песника Мите Калића, нема Мите Петровића, нема још неколицине који се налазе у мом зборнику сомборског песништва *Светлосна изворишта*. Додајемо нова имена како бисмо помогли Видовићу кад буде ишао на састанак Редакције Енциклопедије јер не би смело да се деси да знаменити Сомборци не добију одговарајуће место, без обзира да ли је таква енциклопедија овој земљи неопходна или не. А аутономашки опредељени културни посленици је подупиру, док има и нас који се њоме не одушевљавамо. Кад сам добио пре неког времена писмо од Војвођанске академије да пошаљем податке о себи, одговорио сам им написмено да не подржавам започет посао и да енциклопедију треба преименовати у лексикон. Знам да мој одговор није наишао на добар одјек у редакцији, али не могу да подржавам сепаратистичке радње, а формирање Војвођанске академије јесте покушај културног и политичког заокруживања Покрајине као будуће републике, која би била равноправна са Србијом и њој супротстављена, што садашња војвођанска власт навелико чини.¹¹

11. Касније сам, као члан Председништва Покрајинског комитета Савеза комуниста, учествовао у Академији у разговору о њеној будућности и јасно пренео политичко становиште да је сувишна поред Српске академије наука и уметности. Потом, као потоњи потпредседник Из-

*

Проналазим свој допис Заједници културе у Сомбору још из 1974. године, у коме предлажем неколико акција и оживљавање заборављених имена, која су ко зна из којих разлога неоправдано замакла сећању.

А ево шта сам написао:

"У вези са доношењем програма рада Одбора за књижевни живот у 1975. години, а тиме и планирања штампања књига, предлажем, осим већ понуђених својих рукописа, да се разговара и о следећим предлозима, који, истина, не морају да се остваре сви у наредној години, већ би неки могли да се спроведу и у 1976.

1. Сомбор треба, и мора, већ једном показати својим житељима и осталој јавности шта заправо има у културној прошлости. Књига 'Светлосна изворишта' само је један детаљ те прошлости и зато би требало размислити која су још неистражена културна подручја Сомбора, те то понудити потенцијалним читаоцима.¹²

Предлажем:

а) Да се штампају одабрани текстови *Аврама Мразовића* у преводу на савремени српскохрватски језик. Одбир текстова, њихово приређивање за штампу и писање предговора требало би понудити неком просветном раднику, првенствено педагогу или филозофу.

б) Исто то урадити и са текстовима *Николе Вукићевића*.

За те пројекте треба заинтересовати Заједницу образовања, али и школе у Сомбору које носе имена ових просветних радника.

ц) Да се приреде за штампу одабране песме *Мите Поповића*, који је био Сомборац, имао за живота штампане четири књиге песама и био један од најпопуларнијих песника свога доба. Његове књиге могу се наћи у Матици српској у Новом Саду, у којој постоје и његови оригинални рукописи. Мислим да би овај посао могли да ураде Драгољуб Гајић или Јован Стричевић. Уколико се нико

вршног већа Војводине указао сам написмено да је време да се скине са улаза и плоча са називом ВАНУ и истакне плоча са називом САНУ – Одељење у Новом Саду. Моја кратка биографија објављена је, иначе, накнадно у Енциклопедији Новог Сада, с обзиром да сам тада у Новом Саду живео.

12. Реч је о зборнику сомборске поезије на српском језику (1975), што га је приредио овај аутор, у којем су заступљени сви значајнији песници, почев од Боне Михаловића из 18. века, преко Лазе Костића и Вељка Петровића, до Бошка Ивкова, Предрага Богдановића и Мирослава Јосића Вишњића у 20. веку. Друго издање књиге, допуњено новим именима, од којих је најмлађи песник Саша Радојчић, штампано је 1991. године.

не би прихватио, прихватио бих ја, мада сам заузет другим пословима.

д) Да се понуди неком ликовном стручњаку да се направи *преглед ликовних стваралаца Сомбора* од станка Сомбора до данас, са свим што такав преглед носи собом. Преглед био би пандан поетској прошлости коју доносе 'Светлосна изворишта'. Мислим да би то требало да уради неко од историчара уметности у Сомбору, можда неко из галерије 'Милан Коњовић'.

2. Такође не треба занемарити савремена остварења Сомбора, те зато предлажем:

а) Да се понуди *Велимиру Суботићу*, књижевнику, да достави рукописе својих песама, које би прегледали одређени рецензенти, те да се његове песме штампају као књига уколико то рецензенти предложе.

б) Исто то понудити *Давиду Кеџману* и *Михајлу Милошевићу*, који су својим досадашњим књижевним стваралаштвом показали да пишу солидну поезију која је заслужила да буде објављена у облику књиге".

Од ових предлога, давно датих, практично ништа није остварено. Вероватно о њима није озбиљно ни разговарано. Нико ме није звао у Културно-просветну заједницу да било шта приупита или да ме обавести какав је одговор, па ни професор књижевности Божо Деспотовић, секретар, који има дара и за поетску реч.¹³ Може се претпоставити да су апаратчици одмахнули руком, као – опет Стојан досађује својим идејама. А притом мисле да нису дошли на та "важна" места да раде, него да уживају у слави и почастима.

Заборавља се да се нисмо одужили ствараоцима којима се, иначе, радо пред собом и светом поносимо.

Аврам Мразовић је зачетник световног школовања учитеља у Срба, давне 1778. године, и писац је прве реторике у нас (*Руководство к славенском красноречију*, 1821), уџбеника који је годинама употребљаван у школској настави. А Мразовићевом књигом о српској граматици служио се и Вук Караџић. Мразовић је писао мешавином славеносрпског и црквеноруског језика, па је практично неразумљив младим нараштајима. Превести га на савремен српски језик обавеза је наша, као што треба да се преводе и други вредни текстови српске баштине. Преводимо и са страних језика различите књиге, и вредне и мање вредне, а нисмо ништа учинили да наш уман

13. Б. Деспотовић је са две песме представљен у мојој првој књижици и зборнику сомборске поезије *Птице и водоскоци* (1970).

предак буде разумљив. Ако то понекад и повремено и урадимемо са неким, онда остављамо архаичан језик превода толико да и тај језик одбија савременог читаоца, мада то не чинимо кад преводимо стране писце, јер знамо да читаоци такву књигу не би прихватили и да би нам труд тиме био занемарен.¹⁴

Никола Вукићевић, деда по мајци сликара Милана Коњовића, био је четири деценије управитељ Српске учитељске школе, чувене у васколиком српству, коју су похађали бројни потоњи културни и просветни посленици, међу њима и Јован Дучић и Исидора Секулић. Вукићевићев удео у педагошкој науци овог народа није остао незапажен, као ни његови текстови из сомборске историје. Сачинити монографију о њему, или одабрати најквалитетније радове које је написао, а који би и данас могли да паметно одјекују, обавеза је не само сомборских просветних радника и Педагошке академије, него и српске просвете у целини.¹⁵

Докле ћемо да се понашамо да смо тиква без корена и да свет почиње од дана када смо ми рођени?

Мита Поповић је био веома цењен песник у своје време, у другој половини 19. века. Живео је у Сомбору, а песме објављивао по свим ондашњим важнијим књижевним часописима. Песме су му и компоноване, па су и певане, а и данас се певају, као народне. Компоновао их је понајвише лекар Јован Пачу, који је са Митом друговао. Има Мита неколико штампаних књига. Писао је и баладе

---

14. А. Мразовић (1756–1826), први надзорник српских школа у четири жупаније у Аустрији, оснивач је прве школе за учитеље у Срба 1778. године у Сомбору у форми вишемесечног течаја. Писац је и прве граматике у Срба – *Руководство к славенстјеј граматичијей* (Беч, 1796) и прве реторике – *Руководство к славенскому красноречију* (Будим, 1821). На иницијативу писца овог рукописа његову књигу о реторичи (красноречију) превео је на савремени српски језик новосадски прота Миливој Мијатов, па се очекује и њена појава у издању Педагошког факултета. Бисту Мразовићеву за Учитељски факултет урадио је вајар Сава Халугин из Суботице и постављена је у холу факултета са бистом Уроша Несторовића, првог директора Учитељске школе (1816), коју је урадио новосадски вајар Јован Солдатовић, а све уз подстрек и ангажовање овог аутора као професора истог факултета, који беше не само иницијатор да се подигну бисте и лекарима Константину Печичићу, Милану Јовановићу Батуту и Радивоју Симоновићу, што је и урађено, него је предлагао и да се на значајније зграде поставе мање табле, са текстом који ће казивати о каквој је згради реч, кад је подигнута и ко је био власник. Да се тако Сомбор претвори у јужну Сент-Андреју. Међутим, та замисао до сада није остварена.

15. Н. Вукићевић (1830–1910), заслужан педагог, који је био управник свих основних сомборских школа, а од 1871. управитељ Српске учитељске школе и од 1875. управитељ и Више девојачке школе. Дугогодишњи уредник "Школског листа", првог у Срба. Писац основношколских убеника и бројних стручних и популарних чланака.

и драме. Скерлић га је сврстао у минорне песнике, али би се из његовог стваралаштва могла одабрати руковети добрих и занимљивих песама. У књизи *Светлосна изворишта* налази се нешто тих стихова, који су претеча дивовског осећања света.¹⁶

Сомбор је и град у коме су стварали и стварају значајни сликари и вајари. Данашње и знамо, али претходни су већ заборављени, мада њихове радове налазимо расуте по домовима грађана. Ко долази у овај град као намерник, одводимо га у Галерију "Милан Коњовић", заборављајући да се недалеко од ње налазе ателеи десетак сомборских уметника. Ту су и Блесић, и Врањски, и Машић, и Спасић, и други, који такође заслужују да се њиховим именом град поноси, као што су и Ајзенхут са сликом "Битка код Сенте" (у Великој сали Скупштине општине) и Еуген Кочиш са својим скулптурама, и други претходници, заслужили да се отргну заборава који их полако прекрива. А има паметних и амбициозних стручњака који би могли да покупе биографије тих стваралаца, да напишу текстове о њиховом делу и да одабраним прилозима покажу и Сомборцима и њиховим пријатељима шта је све рађено и шта се и данас ствара у овом провинцијалном граду, за који се казује да је "град песника и сликара". А ако за предложен пројекат неће бити заинтересоване институције саме културе и људи који су на њиховом челу, не знам ко би други требало да буде. Осим, опет, у будућности неки ликовни ентузијаста?

Велимир Суботић је песник, драмски писац и глумац, који бележи значајан траг у сомборској култури данас, а има сачињен рукопис песама који чека издавача, па уместо да га аутор носи ко зна коме, не видим зашто сомборске институције културе не би показале интересовање да се рукопис рецензира и објави ако је квалитетан. Овај град нема много Суботића и не треба да их минимизира и олако одбацује. Као што би било неопходно да се и његове драме саберу, редигују и објаве у посебној књизи, са адекватним критичким предговором. Или и то остављамо генерацијама које ће тек доћи, надајући се да ће се пронаћи какав књижевни занесењак који ће Вељу поново откривати? Или је и овде у питању за-

16. М. Поповић (1841–1888), адвокат и песник, уредник сомборског листа "Бачванин", у политичком животу милетићевац. Круна његовог рада су књиге *Одабране песме* (Панчево, 1874) и *Песме 1874–1884* (Земун, 1884). О Мити Поповићу сачинила је др Мара Кнежевић запажену књигу под називом *Књижевно дело Мите Поповића* (Учитељски факултет, Сомбор, 2002).

вист и љубомора? И потцењивање оног ко се бар малко узвиси изнад своје околине?

Давид Кеџман се наметнуо као врстан књижевни стваралац, и у песми, и у прози, а пише успешно и поезију да децу. Наметнуо се песничком речју и Михајло Милошевић. Па зашто да се чека да неко на страни, у Новом Саду или Београду, покаже интересовање за њихово стваралаштво и да им понуди штампање њихових дела? Зар није логично да то уради средина у којој живе и чијој култури доприносе, не чекајући да се овенчају престижним наградама, које су и иначе резервисане за најутицајније у клановским метрополама? Или страх да ће неко бити изнад нас оправдава нашу ћутњу, па и намерно спотакнуће амбициозности?

Питам се: зар Сомбор треба да живи као град значајне културне прошлости само у причи?

*

Јавља ми се телефоном заменик главног и одговорног уредника "Сомборских новина" Андрија Сремчевић. Каже да му је непријатно, али мора да ми јави да новине неће објавити мој фељтон *Партизански живот Вере и Бошка Вребалова* јер ускоро из штампе излази истоимена књига, па, вели, "нема сврхе". Нуди ми и разговор о томе, да ми детаљније објасни одбијање. Одговарам да ми није јасно зашто је фељтон чекао годину дана у фиоци, а истовремено се говори да нема текстова о социјалистичкој револуцији. Редакција ваљда зна шта ради и нема потребе да долазим на разговор. Како одлучи, тако ће бити.

Наравно да нисам сагласан са таквом одлуком, али шта могу да учиним? Да убеђујем одрасле људе и искусне новинаре у супротно? Да се неком жалим што нису одржали обећање? Зар би било први пут да се објави као фељтон део тек изашле књиге? Много им је требало времена да донесу одлуку! Одлучили су то вероватно давно, али су избегавали да ми саопште. Па сад, кад су чули да ће се књига ускоро појавити, олакшано им је. Дobar изговор за нечињење.

А брачни пар Бошко и Вера Вребалов значајна су имена војвођанског напредног покрета. Бошко је био лекар, из Меленаца, а Вера апсолвент медицине, пореклом из Сомбора. Упознали су се и заволели у Београду, на студијама. Ратовали су по задатку у Хомољу и тамо изгинули. Бошка су исекли четници, а илегалка Вера, рођена

Гуцуња, легла је на бомбу да не би, након заробљавања, била подвргнута мукама као и њен супруг.

Уочи смрти Вера је родила сина Стевана, којег су пријатељи прокријумчарили у Београд и отхранили. Сада је Стеван, мој школски друг и пријатељ, угледан економиста и политички радник, а бави се и књижевношћу. Из милоште му је остао надимак Миша, како га сви и зовемо.

Присећам се, сада, да су и пре коју годину "Сомборске новине" обећале да ће објављивати текстове под називом "Из пламена револуције", које је срочио сомборски политичар и професор књижевности Владимир Козлина, пре пензионисања секретар Општинског комитета Савеза комуниста, а потом начелник Међуопштинског секретаријата унутрашњих послова. Као младо момче страдао је крајем рата од заостале бомбе, која му је однела читаву шаку и изранила ноге. Влада је скупљао аутентичне изјаве бораца Народноослободилачког рата и обликовао их за штампу. Али и тада од обећања новинарског не беше ништа. И упркос Владимировом угледу, уредници су одуговлачили штампање све док се књига није појавила крајем 1980. године, а онда је њеном аутору речено да нема смисла објављивати оно што је већ објављено!

Па мислим: кад су могли да отклоне утицајног и угледног Владимира Козлину, шта ја имам да тражим?¹⁷

*

Припремам се да пријавим на Медицинском факултету у Београду докторску дисертацију "Историја кардиологије у Београду". Професор Владан Јосиповић, познат кардиолог са Интерне клинике Б, који ми је био ментор магистарског рада о превођењу фибрилације преткомора у синусни ритам, прихвата менторство и сада, а професорица историје медицине Вера Гавриловић, са Стоматолошког факултета, из породице чувеног мајора Гавриловића, браниоца Београда, не одбија да буде члан комисије и да ми саветима помогне. Трећи члан комисије биће, вероватно, професор Срећко И. Недељковић, угледан кардиолог и познат шахиста, који ми је био и члан комисије за одбрану магистарске тезе.

Професор Јосиповић је велики практичар, а памти бројна догађања на београдској, српској и југословенској кардиолошкој сцени, што је од значаја за мој рад. Висок,

17. Касније су ипак објавили неколико текстова из Владимирове књиге.

усправан, мужевног лица, прави је *pater familias*, а својим знањем и јасним мишљењем улива подстицајно поверење сарадника. Био ми је и у тројци на специјалистичком испиту, и у петорци на усменом магистарском. Од почетка нашег познанства успостављен је колегијалан пријатељски однос професора и његовог ученика.¹⁸

Професорица Гавриловић је својим досадашњим радом стекла углед реномираног стручњака из историје медицине. Ревносно учествује на научним скуповима из ове области, а члан је и редакција часописа који се баве сличном проблематиком, као што је *Acta historica medicinae, stomatologiae, pharmaciae et veterinae*. Посебно се бави историјом стоматологије у нас, као и санитетском службом партизанског покрета. Висока и витка, она је стрпљива у раду и добронамерна у сарадњи.¹⁹

Срећко И. Недељковић је велики познавалац кардиологије. Написао је неколико занимљивих књига. Посебно се бави проблемом преткоморских фибрилација и њиховом терапијом електрошоком, што је утицало битно да буде у комисији пред којом сам бранио магистарски рад "Превођење фибрилације преткомора у синусни ритам кинидином и бета блокаторима", којим сам покушао да докажем да мањи медицински центри могу успостављање правилног срчаног ритма болесника да ураде ефикасно помоћу кинидина, и да давање ударних доза у једном дану, мониторингањем пацијента, јесте успешније и мање опасно од давања кинидина пролонгирано, како то неки у свету раде. Сада са сарадницима професор Недељковић много форсира катетеризацију срца, која је неопходна у преоперативној припреми пацијената. Истовремено га краси широко опште образовање и срдачан приступ саговорнику. Био је и један од наших најбољих шахиста, у самом југословенском врху, уз Глигорића, Ивкова и Трифуновића. Шах му је и у кући, сем медицине, главна тема: супруга му Вера беше више пута државна првакиња.²⁰

18. В. Јосиповић (1920–1994) био је касније начелник Клинике за кардиологију Клиничког центра. Посебно се бавио проблемом фибрилације преткомора срца и примарним кардиомиопатијама.

19. В. Гавриловић (1923) је завршила стоматолошке студије и одмах наставила универзитетску каријеру. Аутор је значајних медицинско-историјских монографија и дугогодишњи је истраживач у Дубровачком архиву. Написала је запажену књигу *Гојко Николиши – живот и дело*, о којој сам писао у новосадском "Дневнику".

20. С. Недељковић (1923) је добитник значајних стручних признања и изузетно је плодан медицински писац, аутор и уредник запажених уџбеника, међу њима и последипломског *Кардиологија* (2000), до сада најобимнијег код нас, у коме сам и ја скромно сарађивао са темом "Историја кардиологије у Југославији".

Савети таквих стручњака омогућиће ми да повежем своје знање интернисте и магистра кардиологије са истраживањем из историје медицине и да све склопим у (вероватно) занимљиво штиво. Тако бих учинио нешто што би у стручним круговима било радо прихваћено, а истовремено бих обликовао штиво које би могло бити штампано и као књига, коју би читали не само будући кардиолози. Кад већ треба да улажем повелик напор, бар да га не затрпа тама подрума, како често бива са бројним дисертацијама у нас.

Знам да посао неће бити лак, али ће бити испуњен задовољством. Захтеваће доста путовања, успостављања веза са бројним угледним кардиолозима, слање упитника на који се неће увек добити адекватан одговор, трагање по прашњавим архивама и таванима, читање бројних уџбеника, приручника и других публикација, стручних и научних чланака, магистарских радова и докторских дисертација, али свесно улазим у тај изазов.

Да се одредим за поменућу тему, има утицаја и са знање да не радим у факултетској или високој клиничкој установи и да не могу улазити у експерименталан рад са сиромашном апаратуром сомборског Медицинског центра. Искуство са магистарском тезом, која је била проспективног карактера, и за коју сам сачекивао годинама пацијенте са разним врстама обољења, доприноси мом коначном опредељењу.

А докторска дисертација, како сам замислио, неће бити само критичко сагледавање историје београдске кардиологије, која је окосница српске, већ ће бити и својеврстан уџбеник из ове научне дисциплине.²¹

*

Расправља се о сомборском општинском самодоприносу, који треба углавном да буде усмерен према здравству и просвети. Осим доградње Народног позоришта и његове модернизације проширењем сцене и просторија за глумце и пратеће особље, највише новца ће се утрошити за зидање Хируршког блока, модерног здања које треба да обезбеди нове постеље Медицинском центру и увођење хируршких служби у свет модерне науке. Вишеспратан, кружног облика, сав у бетону, он већ сада, недовршен, делује мастодонски у поређењу са околним

21. Дисертација је одбрањена 1987. године на Медицинском факултету у Београду, а Матица српска је рукопис објавила као књигу *Кардиологија у Београду* (1989).

зградама. Пројекат је, прича ми доктор Предраг Девећ, гинеколог, купљен од неке словеначке фирме која није успела да га утрапи неком другом интересенту. Иако се гради већ шест година, од 1975. када су му постављени темељи (што је забележено у листу "Медицински весник", чији сам уредник био), није завршен, а када ће – и то се не зна јер је потребно још седамнаест милијарди динара (старих) за његово окончање. Али се у њега неће уселити Гинеколошко одељење, него ће и крпарити са проходним приземљем и неуређеним другим спратом, и упркос друштвеним причама да нам је наталитет важан и да нам од деце зависи будућност.²²

Нови општински самодопринос успева захваљујући највише баш Хируршком блоку јер је раднички и сељачки народ осетљив на здравље.

И као лекар и као грађанин, јесам за уређење здравствених установа и за бољу здравствену заштиту, али сам сумњичав према читавој идеји и њеном остварењу. Увек се присећам да свако жив планира и зида колико може да исфинансира, па наставља посао када му нове паре пристигну. Да смо градили у стилу постојеће болнице, циглом и малтером, могли смо већ направити лепе просторе за рад, који се не би постидели планираног бетона. А сада гледамо шта ћемо и како ћемо, заборављајући да касније то здање тражи и огромне трошкове одржавања, док плате здравствених радника ионако нису велике.

Уз то, болница је регионална, а треба да је граде само сомборски грађани.

Мегаломанија је одлика сиромашне провинцијалности.

*

У Војвођанској улици, у којој станујем, налази се и једна бивша кућа Јулијане Паланчки, супруге песника Лазе Костића. Кућа је на почетку улице, велика, једносратна, тврдо грађена, дебелих зидова, са двориштем препуним зеленила, у којем је, вероватно, уживао понекад и Лаза у часовима одмора са својим пријатељима.

22. После политичких промена 2000. године, када је многуоважавани доктор П. Девећ лечен у Београду, и кад је било јасно да му борба за живот неће бити ефикасна, извршена је на брзину смена начелника, а ствари многуоваженог доктора П. Девећа, да не би биле избачене у ходник, на брзину је преузела породица. Како се брзо заборавља другарство и колегијалност за добијање шаке власти!

Овај податак наводи ме да о Лази Костићу и његовом пријатељу и лекару Радивоју Симоновићу напишем понешто и за ову књигу.

Лаза је први пут у Сомбор дошао из Ковиља још као дечак. Био је у гостима код рођака Михајловића (браћа од тетке, пише Лаза), правника Николе, сомборског градоначелника и бачког жупана, и богатог трговца Ђорђа, угледних велепоседника, који су и знањем предњачили испред многих суграђана, па вршили и јавне друштвене и државне функције у ондашњој држави, а своје имање, пошто су били без потомака, највећим делом завештали су Српству, којем су оставили и импозантну школску зграду, подигнуту на плацу њихове породичне куће, у центру града. Они беху и међу оснивачима Српске читаонице (1845), којој је Лаза, кад је при крају живота, приспео у Сомбор, био председник од 1901. године.

У својим записима прича Лаза да је при ручку "србобовао" револуционарне 1849. године, када му је у ослобођеном граду отац – капетан Петар Костић – био један од заповедника. А исказивање националног осећања састојало се у томе што није хтео да једе салату јер је зелена, пошто је зелена боја "маџарска", на шта су се присутни баш добро и громко смејали, а Лаза их попреко гледао мислећи да нису довољно велики Срби.

БОЈА И ОБЛИК

МИЛАН КОЊОВИЋ ДАНАС

Саопштења са представљања зборника разговора *Милан Коњовић данас* (Галерија "Милан Коњовић", Сомбор, 2007) у великој сали Жупаније у Сомбору, 28. јануара 2008, о стодесетогодишњици рођења сликара.

драшко ређеп

ПРЕСТУПИ, МОЋНИ И УТИЦАЈНИ

Неки датуми у нашем похабаном календару трају као загонетна раскршћа. На бројанице нашег суровог млина пролазности. Те сад већ посве далеке, и умногоне климтовски неисцељене 1898. рођено је четворо наших знаменитих стваралаца који су, свако на свој начин, остварили сигнал у столећу које, бар по мени, још траје. То су Милан Коњовић, Десанка Максимовић, Растко Петровић и Душан Матић.

Напомена је неопходна: Десанка и Растко су рођени истог, 16. маја. И то је, између осталих, Матића негативно узбуђивало. *Откуд то*, напомињао је готово гневно Матић, *да Растко, једна од икона наше авангарде, буде рођен у исти дан са једном руском, совјетском поетесом?* (Алузија је била посве јасна. И није се односила само на високе тираже Десанкиних књига на руском, него и на Сергија Сластикова, Десанкиног мужа, који је дечју поезију на српском потписивао као Сергије Калужанин...) Матић је, узгред, истраживао и друге околности: Растко је рођен као недоношче, са седам месеци. То ће рећи да је до краја одсањао свој интерутерински сан, био би, размишљао је Матић, ближи њему, јесењем (Матић је рођен 13. септембра, по новом календару), а не оној пролећној песникињи.

Засад је свакако неприкосновен датум Коњовићевог рођења.

И већ сама та чињеница одједном поставља питање: откуд то да харизма сомборског сликара у толиким размерама постаје изазов за многобројне литерате, од Исидоре Секулић до Оскара Давича?

Вероватно и стога што је упитаност Коњовићевог стваралаштва откривала нове изражајне могућности.

Ми смо имали изузетне писце који су, у додиру, а понекад и у судару, са сликарима имали неке сметње на везама.

Мирослав Крлежа, чак и у својим најсрећнијим доживљајима ликовности (Гоја, Грос, Хегедушић, Добровић, Станчић) није прекорачио праг свог литерарног, фелтонског проседеа, а Иво Андрић је, у чувеним недељним часовима у мадридском "Праду", још понајвише водио пасијанс свог монолога са Гојом. Никако не и дијалога.

И сад, као нови изазов, Коњовић, као предвидљиво непредвидљива тема Ирме Ланг, постаје наш корективни напор нове спознаје.

Да видимо како то изгледа.

Уз претходну напомену да су оно четворо наших раскошних исписника (Коњовић, Десанка, Растко, Матић), у бити, били надахнути преступници. Истраживачи. Путници. Немирни у свом миру.

Мирни у свом темпераменту сна и ноћи. И тела.

Како то данас писцима неколиких нараштаја изгледа Коњовић?

За Тању Крагујевић има полицентричност визије, даскле, ствар апсолутно модерну, космички је часовник Војводине, али изнад свега оставља иза себе неизбрисив мирис одсуства. Тања је дефинисала оно што су многобројни међу нама слутили: окренутост леђима, на оном фаталном путовању у Бездан, прецима и понеким грађански усуканим савременицима, нахерен пресек који је доказивао Жарко Васиљевић препознајући и у Чонопљанском сокаку, на сахрани мајке Дафине, ону шеретску, али и трагичну искошеност нашег света која досеже све до Балашевићевих балада. За Мира Вуксановића он је постављен у свој четвороугао, и онде решава своју опет искошену квадратуру круга, све усред пигмејског и грађдански конвенционалног света без идеја, без боја. Сасвим неочекивано опажање Александра Гаталице да је Коњовић поета мрака, отуда близак Мунку, свакако је разложно. За Гаталицу, Милан није само савременик него

саучесник Оскара Кокошке и Арнолда Шенберга, као што се, уосталом, песнику Ивану Гађанском не привиђа тек случајно додекафонија, него је она његов интимни ваздух.

Коњовићев случај је послужио Мирославу Јосићу Вишњићу, аутору једне од најзначајнијих књига интервјуа са сомборским сликарским генијем, и као врста аутобиографије по другом, у парафрази познатог наслова Борислава Михајловића Михиза. Ђезе Бордаш је обновио сећање на сурово баштованство и мрко исидоринско цвеће Бачке, које се помаља на раним Милановим сликама као заштитни знак, као хералдика равнице. Што се мене тиче, Милош Црњански је био и остао литерарни адвокат Коњовића, као што је то за Богдана Чиплића топло ликовно окриље изнађено у сликарству Стојана Трумића. То никако није Вељко Петровић за кога је веома доказано утврдио Радован Поповић да умногоме представља и његов антипод, и у смислу укуса, предрасуда, те прагматичне логике преживљавања, у термину који је аутобиографски давао значења Александар Тишма.

Љиљана Јокић Каспар инсистира на доследности остварености овог сликара, док Ласло Блашковић у вагнеровском брују показује како су околности, и када нису ишле на руку, нашем сликару и те како биле моћан изазов стваралачког подвига. Саша Радојчић указује да је термин, па заправо и функција војвођанског Антеја, стигла до Милана тек у педесетим: ентеријери, Бонар, малобројна жита. Уосталом, мени се бар тако чинило, читав френетичан житни циклус, који је огласио Коњовића у изузетној резонанси, заправо је налик на она остварења у литератури, попут Оњегина Пушкина и Др Живагоа Пастернака, који јесу лидерска остварења, иако нису најбоља.

Патрициј, који је насликао више паора, крстина, житних поља и флоре Војводине старе него било који други, чак и наивни наш сликар, човек прелазног времена, преступник свакако, према властитој грађанској класи, али и с обзиром на укус времена у коме је стасао, сам властита антологија, његов лек од смрти, и то њему, поети мрака, била је та ујагреност властитог темперамента која се онда богато преливала у сасуд небеског шара.

Одговор на давно постављено питање Павла Васића свакако је у знаку преживелости, очувања, опстанка. Стваралац који је, по М. Б. Протићу, био синоним екстазе модернизма у нас, свакако има све услове да се посма-

тра и прихвата из даљине, без навођења приватног, без анегдота, и без нас, савременика, којих је, уосталом све мање.

bela duranci

"ZAŠTO PISCI, A MANJE ISTORIČARI UMETNOSTI"

Mislim da je sve u samom onom naslovu predgovora knjige "Pismo slike".

Draško je, naime, naslovio predgovor baš tako – "Pismo slike". Drugačije i nije mogao jer književnici pišu da bi bilo čitano – promišljano!;

– kreacija i nije drugo do č i n koji podstiče zapitanost, zahteva iščitavanje u ime promišljanja i doživljavanja;

– za doživljaj nužne su e m o c i j e a mi živimo u doba i n f o r m a c i j a, a ne emocija!;

– ali se ne informišemo "gledajući se oči u oči", već u osami "dijaloga sa internetom";

– o emocijama danas i ne govorimo, jer smo poput mr-guda, za koga su stari znali reći: "ode na tavan da se nasme-je... ", okruženi sličnima, živimo usamljeni;

– "sve znamo što se u avliji sveta događa" – u trenu zbi- vanja – samo nam promakne da je prvi komšija j u č e bio sahranjen!

Milan Konjović bio je čelnik umetničkih kolonija kada su u selu ili varošici, meštani sa njim – "na ti"!

Međutim, znam umetnike, savremenike (ovde u Voj- vodini), koji njega "uživo" nikada nisu videli!

Tu je suštinska razlika između o n d a i s a d a:

– kontinuitetom do sebe, kao samosvojnog među poseb- nima,

– od sebe kao "zvezde" među bezimenima.

Zauzeti sami sobom u trenutku sadašnjosti, nismo uko- renjeni. Tako danas nema onih od juče, a sutra nam je samo toliko aktuelno koliko je ono nama "produženo danas". Plu- tamo, zapravo, između *prošlosti* koju zanemarujemo i *buduć- nosti* koja će nas brzo "izbrisati".

Maltene, izuzev pisaca skoro niko ne čita! Tako i "go- vor" istinskog kreativnog isijavanja, odnosno plodovi demi- jurške tajne ostaju izvan čitanja i promišljanja. Nema povezi- vanja izrečenog u pažljivom osluškivanju s v e g a o k o s e b e.

Ne čujemo predmete, ne razaznajemo huk prirode, damare srca zaglušili smo drekom reklame u promociji sopstvene prolaznosti. Ne tražimo onu "stvarnost istinitiju od realnosti" – što reče, svojedobno, Danilo Kiš.

Zašto toliki uvod?

Zato što sve ostalo što mogu reći samo je povod za oblikovanje zaključaka koji otvaraju beskraj promišljanja, kojima smerokazi i međaši staze zapravo, jesu "pismo slike" – odnosno njena poruka o svemu onom što nas čini samosvojnima i ličnostima u okruženju sa uljuđenom prošlosti i u strepnji pred enigmom obezličene *n e i z v e s n o s t i*.

Mislim da književnici, bolje od drugih, uočavaju sazvučje predmeta, okoline, prostora i vremena, svega onog što je struktura nečega, što je samo po sebi u biti priča o nečemu.

Često sam, dolazeći u situaciju – evo, prisećam se gledajući Paju Blesića – da razgovaram sa slikarima, onda shvatao da su, zapravo, pisali slikajući, podstaknuti predmetom, naravno predmetom kao česticom celine. Na kraju, oblikovala se slika. Orhan Pamuk, nobelovac, razmišljajući o slučaju, što dalje sve više, uveren je da *s l u č a j* možda i nije nešto što se dogodilo bez razloga. Na kraju prologa u romanu *Bela tvrđava* piše: "...Ja smatram da videti sve kao međusobno povezano jeste bolest našeg doba. A ovu priču objavljujem pošto i sam bolujem od iste bolesti".

Pisci bolje uspostavljaju komunikaciju sa svim onim što je okolo i što ostavlja traga u njima. Prema tome, u pitanju je pismo slike. Znači, slika se može *i š č i t a v a t i*, a ne samo činiti što je danas najčešće – određivati da li je to "faza" koja je započeta pre nedelju dana ili traje pedeset godina, odnosno prepričavati kako je predmetna izložba već "druga tradicionalna". Ne daj bože, neko ima čak i "deset iza sebe". Znam slikare u pravom smislu te reči koji nikada nisu imali retrospektivu, nikada ni izložbu nisu priredili. Neki su, pak, imali brojne. No, svi su oni slikali zato što su živeli u dijalogu sa svojim okruženjem. Ostavljali su *s l i k e*, a slike su predmeti, zato da bi se "čitale" i pročitale.

Naravno, svaka kreacija je predmet. Svaka očekuje da kao kreativni čin bude izazov zapitanosti. Prema tome, umetničko delo ima svrhu jedino kada je obostrano, kada onaj koji posmatra, zapitan tim umetničkim delom, kreira u sebi, zapravo osluškuje – tajnu. Prema tome, nužno je iščitavanje. Naravno i doživljaj jer samo zajedno nešto predstavljaju. Tek tada delo isijava slojevitost dostojnu nezaborava. Kada kažemo da živimo u vremenu informacija, podrazumeva se da je sve manje emocija. Sve smo češće u gomili sami. Verujemo

da pred ekranom interneta "u svetskoj avliji prisutni" baš sve znamo, ali ništa ne osećamo. Poput mrguda sami sebi dovoljni, okruženi smo sličnim "ovisnicima".

Trebalo bi da budemo, društvenim bićima saglasno, k o l o p l e t razmišljajućih, različitih jedinki, koje objedinjava zajedničko nastojanje da kreativnim činom ostvare bogatstvo različitosti, da, podstaknuti delom, tragaju i dožive uljudenost zajedništva, a ne odbrambenu nuždu čopora. Putevi su beskrajni jer i stvaralaštvo ne priznaje granice.

Slikarstvo nije, što malopre reče Draško, "tri kruške, a jedna malo naherena". Pitanje je šta kruška uopšte znači na slici, pitanje je šta znače tri kruške, zašto su kruške žute. Mnogo prostora za pitanja ima u jednoj kruški, kao i u onom crviću koji je izvirió, a slikar ga naslikao. Nečega u svemu tome ima!

Milan Konjović je bio jedan od čelnika umetničkih kolonija i, prema tome, očigledno, bio je opredeljen za ovaj prostor.

A šta je to "ovaj prostor"?

Ovaj prostor je S o m b o r !

Uzmimo kao primer pozdravno slovo predsednika u kojem on piše, kako je i red da predsednici pišu, ali taj isti predsednik, sem ostalog, kaže: "...estetsku oblandu najviših vrednosti".

Reč o b l a n d a je obična reč, ali veoma neobična ako je svestranije osmotrimo. Ona je, u stvari, ono pljosnato testo – "dućansko" (kupljeno). A poslastica je ono iznutra – "domaće" (svoje). Ono što je spolja "dućansko", to je zapravo građansko, a ono što je iznutra "domaće", to je u biti paorsko jer Sombor je, ipak, krenuo od paorije i razvio se u povarošenu palanku (mađarski lepše, a tačnije – "mezőváros", bukvalno "poljska varoš" ili varošica u polju). Vremenom, postao je grad, a "estetska vrednost u oblandi" zapravo i jeste Sombor, takav kakav je, između jedne i druge krajnosti – znači Somborci su povarošeni paori ili "gospodstveni paori", g r a đ a n i kada to mnogi još nisu. Nemojte zaboraviti da je Sombor imao 1869. železničku stanicu, kada drugi nemaju ama baš ništa! Prema tome, imamo grad koji pripada neobičnoj strukturi. Sombor jeste u skupini gradova, ali jeste u polju. *Mező* je livada kao beskrajan predeo, krajolik, a *város* je grad, a mesto (lokacija) tog ljudskog staništa je nešto u predelu – gradsko, što je zapravo građansko.

Prema tome, u pozdravnoj reči dr Jovana Slavkovića dovoljna je jedna r e č – oblanda – pa da iz nje, posle, može da se plete bezbroj priča o samom Somboru!

Uzmimo Tanju Kragujević. Ona u svom saopštenju govori da je Konjović permanentno slikao *svoju sadašnjost*, ali na jednom mestu citira Margarit Jursenar: "Samo sadašnjost je punoća, sve drugo je sećanje, potraga za njom..." Milan Konjović jeste od početka do kraja konstantno slikao svoju sadašnjost i ne obazire se na to da se ta sadašnjost menja. Ona je za njega konstanta! Ispunjena beskrajnim promenama, a one su zapravo njegovo slikarstvo. Promene su njegova paleta, gest, damari njegovog srca. Uokvireno, to se zove slika. Znači, Tanja Kragujević citatom, i pominjući da je čelnik kolonija, podseća nas da je Konjović slikao isključivo sadašnjost, a kolonije su to bile.

Moramo pomenuti kolonije zato jer su one predstavljale jedno razdoblje u kojem nisu bile to što su danas. Uvredio se neko, ne uvredio, ali današnje kolonije jesu jedna vrsta biznisa: ti slikaš, jedeš, ja dobijam slike, koje obesim ili prodam nekom. Ako ne prodam, bankrotiram. Posle i ja idem u kolonije da slikam. Vrtimo se u krug.

Umetničke kolonije, onda kada je Konjović bio u njima čelnik, pod jedan – bile su izazovi društvu, događale su se u sredinama koje po pravilu treba da su konzervativne i odbojne prema inovacijama. Naprotiv, u Vojvodini su se baš u slikarskim kolonijama, dešavale mnoge inovacije u likovnim umetnostima. Zašto je Konjović tako svesrdno u njima delovao? Zato što pripada vojvođanskom prostoru, smatra da mu je ovde mesto i tu uloga kreativnog angažmana.

Konjovićeva s a d a š n j o s t je u sazvučju sa "estetskom oblandom najviših vrednosti". Domaća poslastica u dućanskoj "oblandi". Domaće i dućansko – udruženo – jeste znak povarošenja, formiranja specifičnog staleža: Somboraca! Oni postaju gospodstveni (povarošeni), ostaju paori (nisu pokidane spona sa prirodnim okruženjem), j e s u g r a đ a n i (veza sa "Evropom").

Jedinstveno, samosvojno, neponovljivo na razmeđu devetnaestog i dvadesetog veka, kao sadašnjost i poputbina u naredni milenijum. Sve to, i mnogo više od napisanog u saopštenjima, jeste Sombor i Konjović u njemu.

"Simfonija lirica" (T. Kragujević) podseća nas i na "pročišćavajući vetar umetničkih kolonija u Vojvodini", na Isidoru Sekulić, Crnjanskog i "krv zavičajnu".

Miro Vuksanović je u svoj "Četvorougao" sabio mnogo toga, "s prozorom na svakoj strani" pa mi, zavirujući, iščitavamo. Ali pokrenuo je i vremeplov! Šta je sve u tom "četvorouglu" obgrljenom "vencima bođoša"? Pre i posle gradonačelnika koji ih je "sadio" (Csihás Benő, 1853–1893). Bio je

tu, svojedobno, činovnik Šmit (Eugen Schmitt, 1851–1916), sudski pisar, koji se dopisivao sa Tolstojem. Potom je filozof idealističkog anarhizma u Berlinu, cenjen u naučnim krugovima Pešte. Na njega se ugledao, takođe utopista i "biljojed", Arpad Juhas, slikar somborski, koji će potom biti među osnivačima secesijske umetničke kolonije, pored Pešte (Gödöllő).

Aleksandar Gatalica tvrdi da je "Konjović, čini se, pre svega poeta mraka, odakle se, kao iz nekog neobeleženog prostranstva, na svim njegovim slikama ..." Obaveštava nas, sa žaljenjem, da nije uspela zamisao "*Proces Franca Kafke* sa ilustracijama Milana Konjovića i *Grobnica za Borisa Davidoviča* Danila Kiša sa ilustracijama Vladimira Veličkovića". Piše on: "Ono crnilo koje porađa oblike ponovo bi se pokrenulo i zaošijalo i mi bismo, siguran sam, bili svedoci novih veoma uzbudljivih kafkijansko-konjovićevskih prizora".

"Obračun" Miroslava Josića Višnjijca, sem toga što tvrdi: "Motivi njegovih slika tražili su reči, boje su bežale u reči, teme su kao stvorene bile za opisivanje, a ono što su njegove slike poručivale nije moglo da stane tek u ramove", pomenuo je i izložbu u "prestonici okupatora".

Zaista, Milanu Konjoviću brojni pakosnici prebacivali su samostalnu izložbu u Budimpešti, priređenu po nagovoru prijatelja sa kojima je drugovao u Parizu. Isti pakosnici su uvek "prevideli" da su umetnici iz Zagreba aranžirali smotru hrvatske umetnosti u Berlinu januara 1943, među njima i Antun Augustinčić (1900–1979), proslavljen vajar, skupa sa Bakićem, Radaušem, Kršinićem... Narednu izložbu u Berlinu, juna 1943, Augustinčić više nije pravio. Te godine u Jajcu modelirao je bistu Tita. Posle rata cenjen je, kao i drugi, kreativnim domašajem! Konjović je dugo nekome "smetao". Uprkos tome, takođe ugledan somborski književnik i Konjovićev prijatelj Janoš Herceg (1909–1995), povodom izložbe u Pešti, veoma smelo je tvrdio kako sprski slikar bolje poznaje dušu vojvodansku od mađarskih umetnika.

Bordaš (Bordás Győző) je svoj prilog naslovio "Kuća". Očevidno, namera mu je bila da nas podseti kako su pod "istim krovom" Laza Kostić, Veljko Petrović, Janoš Herceg i naravno Konjović, ali i Ajzenhut i Jožef Pehan. Naravno da jesu!

Draško Ređep, savršen i elokventan poznavalac "Maestra", uz mnoštvo drugoga, piše "... ratovi i knjige su pratili Milana Konjovića do smrti. Ratovi i knjige, uostalom, i bili su najčešće uzročnici njegove prevashodne spoznaje o paralelnim sudbinama. Sa Crnjanskim je u austrijskom kopora-

nu ratovao na Pijavi, jedva na razdaljini od nekoliko stotina metara..." Naravno, Draško pominje i Miku Antića (1932–1986), baš ono što će reći u filmu *Trojica iz starog Sombora* o Konjoviću: "...čini mi se da je biografija pravog umetnika istorija jednog vremena i jednog naroda..."

Zanimljiv je zapis Radovana Popovića o somborskim "antipodima" iz iste ulice: "Dok je Konjović čitao Veljka Petrovića, dotle Veljko, iako je rado pisao o umetnicima i likovnoj umetnosti, nije mnogo mario za njegovo slikarstvo (...). Dakle, Veljko Petrović i Milan Konjović rođeni su u istoj ulici, ali su odrasli u dva sasvim različita miljea".

Tako redom, ... "U traganju za istinom i lepotom", Ljiljana Jokić Kaspar, pišući o lepoti i emocijama, upozorava: "Svako ko može da bar na trenutak dotakne čaroliju stvaralaštva, zna kolika je muka pomiriti san i javu..."

Laslo Blašković "u sive ditirambe" objedinio je nešto krhotina iz mnoštva surove zbilje ovog prostora i memorije žitelja. Dobro je, u sve aktuelnijem svesnom zaboravu, podsetiti na *sivu fazu*! Kaže Blašković: "Ratna i poratna *s i v a* Konjovićeva faza zapuštena je ponegde u likovnoj recepciji njegovog stvaralaštva..."

Dodao bih tome da je u eri posleratnog, sverazarajućeg i famoznog "otkupa", kada se u "praskozorju slobode" planski rastura građanstvo, u kućama gospodstveno paorskog staleža Konjovićeva slika se posmatra kao svojevrsna i k o n a dostojanstva, odnosno potvrda somborskih ambicija da se poravnava sa evropskim vrednostima!

Na kraju, Saša Radojčić je, razmatrajući "Umetnost bez kompromisa", ostavio razloge da se i dalje iščitava i promišlja, jer "bilo je nešto u njegovom slikarstvu što mu nije dozvolilo (...) da izneveri svoju umetnost ..."

Milan Konjović je, nedvojbeno, u sazvučju sa "gradom u polju", istorijom u "četvorouglu" i nedogledima horizonta u okruženju.

Kao i svaki Somborac, voli da bude paor, ali radoznalošću gospodstven. Imao je voz i mogao želeti da putuje u Evropu. Somborci se povarošuju na prekretnici vekova, imaju jednog Lazu Kostića i pesmu "Santa Maria della Salute", koja je zapravo iskaz tog duhovnog lika prekretnice "među javom i med snom". Koja je veličanstvena biserna knjiga secesije i njene duhovnosti.

Sombor nema "subotičku gradsku kuću", koja dolazi, rekao bih, na kraju tog avangardnog razdoblja, skoro kao "šećerlema". Laza Kostić je iznedrio pesmu duhovnosti koja iskri ono najznačajnije iz secesije kao stila prekretnice, kada

je proklamovan vek koji nastupa. Biće to stoleće nemogućih mogućnosti i, nažalost, mogućih nemogućnosti!

Veoma je bitno ono o "dva velikana iz istog sokaka", odnosno dva sveta na razmeđi u sazvučju sa Evropom. Jeste Veljko Petrović stariji. On je bio završnica nekih priča o Somboru u onom, prošlom veku. Konjović je bio šprinter mlad, koji je taj predeo smatrao izazovom. Odlučio je da u njemu živi *svoju sadašnjost*, da otkriva neke *vlastite svetove*.

Na razmeđi prošlosti i budućnosti nije nikakvo čudo što je Konjović ponekad govorio: "Kad ovde zvoni podne, onda je to centar; kad ja prelazim 'ćelavi trg', onda prolazim centrom sveta".

Za njega je to centar sveta jer mu je on ishodište i stećište. Sve je to, zapravo, u njegovom slikarstvu. Uostalom, stvaralaštvo je središte, *ž i ž a* čovekove uljuđenosti.

саша радојчић

МИЛАН КОЊОВИЋ ДАНАС

Наслов зборника радова насталог као резултат једног књижевног скупа носи временско одређење, одређење једне од екстаза времена: "данас". У тој ознаци се подразумевају сродне ознаке "јуче" и "сутра". Због тога сам склон да овај наслов прочитам и као "Милан Коњовић, увек".

Када данас говоримо, имајући пред собом зборник радова о Милану Коњовићу у коме је десеторо савремених писаца изложило своје текстове (каже се и: "поднело", свакако не без хотимичног наглашавања двозначности тога глагола), можда би прво запажање требало да захвати питање које у предговору поставља Драшко Ређеп, питање вешто замаскирано као цитат, и то цитат из једног четврт века удаљеног времена. То је питање о Коњовићевој баштини.

А питање о баштини увек је и питање о баштиницима. Не само – шта смо добили од Коњовића, него и шта смо у стању да му дамо, како можемо да се укључимо у ту баштину, како смемо да се надамо да смо још увек припадници истог тока или истог хоризонта на чијем ободу нас чека дело великог сликара. Као циљ коме се не престано приближавамо, а да не можемо да га достигнемо – јер сам циљ се помера са нама.

Овде у Сомбору је то посебно важно питање. Коњовић је, та слутња је често висила у ваздуху када би се повела реч о великом сликару, био можда превелик за Сомбор. Можда је још увек за њега превелик. Коњовића често сврставамо, и то се неколико пута догодило на скупу, уз бок великанима писане речи, Лази Костићу и Вељку Петровићу. Када у низу изговарамо та три имена, ми се већ налазимо у реду величина који не трпи даља поређења, поготово не она вредносна.

Милан Коњовић је, као и све велике појаве, космичке појаве, и нехотице и хотимично, свеједно, стварао око себе нешто налик гравитационом пољу сила, које криви простор, деформише га, чини га сложеним и покретним. Књига о којој је вечерас реч представља један од продуката тог поља сила које је стварао и још увек ствара сликар Милан Коњовић.

Привлачној сили одазвали су се, редом којим су излагали на скупу половином новембра 2006, и којим су прилози објављени у зборнику, Тања Крагујевић, Миро Вуксановић, Александар Гаталица, Мирослав Јосић Вишњић, Ђезе Бордаш, Драшко Ређеп, Радован Поповић, Љиљана Јокић Каспар, Ласло Блашковић и Саша Радојчић. Песници, приповедачи, романописци есејисти, биографи, критичари, уредници... Једна занимљива књижевна екипа, у којој чујемо не само различите жанровске, већ и различите генерацијске и поетичке гласове. Онај ко је саставио ту екипу вероватно је рачунао са следећим низом идеја: слика има смисао, слика, дакле, може да се прочита – а ко је за то бољи од писаца?

Било би незахвално, посебно када су неки од аутора-учесника у истовременом одавању поште и прихватању баштине Милана Коњовића присутни, а други нису, издвајати овај или онај прилог, коментарисати ове или оне идеје изнете у њима. Смисао овог зборника је управо у различитости и идеја и приступа. Сваки од писаца дао је особени печат излагању. У сваком од прилога јасно се препознаје његов аутор, онакав каквим га иначе познајемо. Лирска метафизика Тање Крагујевић, Вуксановићево фикционализовање стварног, Гаталичина одмерена, ненаметљива ерудитност, Вишњићев увек жив, личан удео у ономе о чему говори, Бордашева профињена метафоричност, Ређепове меандарске констелације стила и меморије, Поповићева склоност ка документарном, етичност писма Љиљане Јокић Каспар, Блашковићево умеће да на ствари гледа из потпуно неочекиване перспективе,

konačno i moj priлог из сфере естетичког испитивања, представљају тих десет понуђених ликова у којима је нешто речено о Коњовићевој баштини. или, боље речено, који су и сами настојали да се укључе у ту баштину.

Коњовић, као и све велике појаве, ствара око себе једно поље сила, које нас је привукло и ове вечери, и које ће нас још много пута привући себи. Једно велико дело, коме никада не можемо довољно да се одазовемо. Ово је само један од покушаја да то учинимо. Леп покушај, за који имамо да захвалимо, пре свега, онима који су компоновали зборник радова пред нама: Ирми Ланг, Драшку Ређепу, Милану Степановићу. Највише, разуме се, самом Коњовићу. Хвала му!

irma lang

LIKOVNI PRILOZI U ZBORNIKU
"MILAN KONJOVIĆ DANAS"

Petnaest grafika Milana Konjovića

Milan Konjović je bio uvek otvoren za nove stvaralačke izazove i neretko je svoj bogat kreativan potencijal uspešno iskazivao u različitim likovnim tehnikama, pa i u oblasti primenjene umetnosti.

Tako, sem uljanih slika, pastela, akvarela, tempera i crteža, najpoznatijih i najučestalijih likovnih disciplina, u moćnom i kompleksnom opusu Milana Konjovića nalazimo plodonosne stvaralačke digresije u vidu pozorišne scenografije i kostima, vitraža, mozaika, keramike i tapiserije.

Za tehniku grafike Milan Konjović se zainteresovao u svojim već poznim godinama i to na podstrek svoga prijatelja, slikara i publiciste Tomislava Hruškovca iz Zagreba, koji ga je češće posećivao, pisao o njemu i priredio nekoliko uspelih izložbi.

Prve su bile serigrafije – grafike rađene u tehnici sitoštampe, mahom crnobeke ili u dve boje, koje je na visokoj tehničkoj razini izveo Brana Horvat iz Podsuseda. Milan Konjović je za serigrafije odabrao crteže, predloške, uglavnom svoje radove iz pedesetih godina prošlog veka, rađene tušem, širokim linijama, motiva svedenog na suštinu, na arhetipski, stilizovan likovni znak. Na grafičkim listovima su sintetičnost i snaga, što zbog većeg formata (35x50 cm), što zbog intenziteta štampe, još istaknutiji i naglašeniji. Milan Konjović je bio oduševljen, te inspirisan učinjenim, on je želeo da u još

većoj meri i neposrednije učestvuje u procesu nastanka grafika.

To mu je omogućavala jedna druga grafička tehnika, tehnika ofset litografije, koja je u to vreme spadala u novije tehnike te vrste. Za razliku od klasične litografije, gde se otisci rade sa obrađenih kamenih ploča, za ofset litografiju umetnik crta na transparentnoj foliji, zatim se crtež prenosi na tanke aluminijske ploče koje su prevučene osetljivom foto emulzijom, a sa tih ploča ofset, to jest ravnom štampom se crtež prenosi na hartiju.

Kao što se od Konjovića i moglo očekivati, on je s jeseni 1981. godine u svom ateljeu u prisustvu Tomislava Hruškovca i Kreše Štefanovića, majstora štampe, izvođača grafičke mape, uradio, inspirisan svojim uljanim slikama, u jednom danu čak četrdeset i pet crteža – predložaka za litografije. Skoro neshvatljivo smelim zamahom rađali su se moćni ritmovi njegove snažne likovne vizije, bio to akt, mrtva priroda, ulica, suncokret, bilo kružnica što označava sunce... "Maksimalnom sublimacijom", po rečima Lazara Trifunovića, "predmet dobija drugi smisao i vodi u ono što je 's one strane', iza slike, tamo gde se krije njena suština."

Grafike su bile premijerno izložene u Galeriji "Milan Konjović" od kraja decembra 1981. do marta 1982. godine, da bi ih s jeseni iste godine video i Novi Sad, a posle Novog Sada Ljubljana.

Dr Draško Redep, koji je otvorio novosadsku izložbu u "Malom likovnom salonu" na Bulevaru, tom prilikom je rekao: "O Konjoviću nije dopušteno govoriti u glosama našeg unjkavog regionalizma. Toliko je, naime, u njegovim slikarskim očima, u njegovom vihoru, u njegovom potezu planetarnog, univerzalnog. Ustvari problem tela i zemlje ovaj slikar nije nikad sagledavao u njihovim ograničenjima, već u iluziji njihove bezmernosti.

Sve ovo oko nas nastalo je, kako kažu svedočanstva, u ciglo jednom jedinom danu".

Narednih godina nastajale su serigrafije "Ulica", "Tele u toru", "Žena i ratnik" i "Ritam", da bi se maestro 1987. ponovo obratio, za njega sada već savladanoj i poznatoj grafičkoj tehnici ofset litografije. Pokrenut i ovog puta uljanim slikama uradio je u dva dana četrnaest predložaka za grafike. Bili smo svedoci munjevite metamorfoze uljanih slika u esencijalni likovni znak.

Za improvizovanim montažnim stolom širokim potezima četke rodili su se crteži redukovanih oblika, uzbudljivi i gusti u ritmu, gestualni i nadasve lični. Maestrov tempo "sprinteru"

(kao gimnazijalac trčao je sto metara za 11,6 sekundi...) primorao nas je da požurimo sa obeležavanjem i slaganjem crteža – predložaka da ne bismo zaostajali. "Kako ja iz istog motiva mogu napraviti šta hoću", zadovoljno i ushićeno primećio je Konjović.

A kada je s jeseni pred njega stigla mapa sa četrnaest grafika, on je kliknuo: "Ovo je sada Konjović duplo jak! Ovo je Konjović na kvadrat!", i dodao je: "Ja sada tako i slikam. Tri boje istisnem na staklo, ranije je to bilo šest boja. Sa zelenom napravim crtež. Kod ovih grafika je fino što iz slike vadim crtež. Često mi je kad slikam žao crteža".

Izložbu grafika iz mape otvorio je novembra 1987. godine u Galeriji "Milan Konjović" istoričar umetnosti Pavle Stanojević rečima: "Da je Milan Konjović sposoban da nas iznenadi i da ostaje večiti mladić po spremnosti za nove stvaralačke izazove i akcije, potvrdio je i ovom mapom grafika. Neobično je što autor prihvata jednu novu tehniku – ofset litografiju, bez nepoverenja, i kao kroz igru dolazi do rezultata. Kako nam je sam rekao dok smo ih zajednički razgledali 'Konjović na kvadrat'. To je još jedan dokaz njegove neverovatne stvaralačke potentnosti i gotovo mladalačkog pristupa novim izazovima. (...) On i dalje traga za vizurama i motivima koje slika još od svog povratka iz Pariza, samo što ih stvaralačkim činom transponuje u jedan novi, sopstveni svet. Potez je i dalje širok, hitar. Crtež je uzbudljivo ekspresivan, emotivan, često neobuzdan, ali 'pogađa u srce', kako je rekao pokojni profesor Lazar Trifunović".

Septembra 1989. godine izložba je postavljena u Biblioteci grada Beograda i bila je pravo otkrovenje za tamošnju publiku, ali i za Konjovićeve prijatelje slikare, Miću Popovića, Veru Božičković-Popović i druge, koji su došli. A Desanka Maksimović je tokom otvaranja izložbe sedela pored Konjovića, iako prvo nije htela da sedne, jer, kako je rekla, "hoće da odstoji u maestrovu čast".

Grafike je video na izložbama i Šabac i Ljig, i Novi Kneževac, i ne samo video, one se nalaze u mnogim domovima i prostorima, te na najbolji način vrše i danas misiju širenja i afirmisanja pravih umetničkih i estetskih vrednosti.

Милан Коњовић, *Мишко кочијаш*

Милан Коњовић, *Акт*

БАШТИНА

чедомир попов

кад су сомборци били грузјани

Текстови рецензента, академика Чедомира Попова, и проф. др Николе Грдинића су ауторизовани транскрипти са представљања мемоара др Николе – Нике Максимовића (1840–1907) *Грузјани*, 2. књиге у едицији *Дометове* библиотеке "Сомборска баштина", у Великој сали некадашње Жупаније у Сомбору, 8. јуна 2007.

Кад сам био гимназијалац, имао сам једног професора, сјајно образованог, Словенца, католичког ђака који је говорио латински, старогрчки као и свој језик, и српски и француски. И једанпут кад смо отишли на неку прославу матуре, после 25-30 година, он је тад био још директор гимназије, одржи нам говор на латинском језику и каже: "Ви сте то, наравно, све разумели, али ја ћу вама ипак превести". Мислио сам, али сада више не могу, да вам кажем ко је Ника Максимовић, мада знам да је непотребно у Сомбору говорити ко је Ника Максимовић, којег цео Сомбор зна, и о коме су писали толики истакнути Сомборци, од Лазе Костића и др Симоновића до Миленка Беланског, и до Радивоја Стоканова, па нећу, јер, ево, сад сте већ и чули колико бих ја иначе имао да кажем о Ники Максимовићу.* Али хоћу да вам кажем нешто друго, о књизи *Грузјани*. Знао сам да постоје Максимовићеве мемоарске белешке, али их нисам читао раније, и никако нисам могао да разјасним себи шта ли то може бити у тој књизи. Сад кад сам је добио и прочитао, схватио сам о чему је реч, и покушао сам да направим једну анкету међу својим познаницима, пријатељима, интелектуалцима, историчарима, и казао сам: Идем у Сомбор да представим књигу Нике Максимовића *Грузјани*. Знате ли

* У уводној речи домаћина Милана Степановића представљен је, наиме, концизно портрет Н. Максимовића.

шта је? Већина је знала ко је Ника Максимовић, али шта су Гужани, осим Василија Крестића нико није знао. Тако да при представљању морам да вам прочитам дефиницију коју је о Гужанима, ко су Гужани, написао сам Ника Максимовић у својој књизи. Одакле та идеја? Како је он објаснио ко су и шта су Гужани, јер и за самог Милетића он је рекао: он је био Гужанин над Гужанима. Каже он, дакле, овако. У Сомбору се шездесетих година XIX века у грудима одушевљене Србадије заорио поклик Гужани, "по Гужанима у округу Гуже у Србији, који су сомборским Србима били узор српског родољубља, прегалаштва и јунаштва". За Сомборце Гужани су били најузвишенији борци за слободу, за уставна и народна права, за просвету, напредак и бољитак српског народа. Циљевима те борбе, који су, заправо, били циљеви његове генерације, оне романтичарске српске омладине окупљене у покрету Уједињена омладина српска, али ставале још и пре тога, одмах иза распада Баховог апсолутизма, Гужани су били тај узор и тај симбол. Занимљиво је да се у то време кад су Црногорци били култ, Црна Гора била култна земља, Црногорци српски Спартанци, Црна Гора српска Спарта, јавља у омладинском кругу Сомбора један други симбол, симбол некаквог србијанског, шумадијског света који за њих представља узор борбе, не за циљеве антитурске борбе, него за циљеве за које су се та омладина и те генерације не само Сомбораца, него Српства у Војводини бориле. И сви родољуби и сви слободарски духови овога времена и овога дела српског народа су себе сматрали Гужанима. То је био синоним за родољуба. За циљеве за које су се борили Гужани каже Ника Максимовић: треба јуришати, па шта бог да. Е, то је била нека девиза омладине шездесетих и прве половине 70-их година XIX века. Тај родољубиви занос се на сваком кораку сусретао и Ника Максимовић га сјајно илуструје са неколико лепих примера. Он каже: ми смо избацили из поздрава "слуга покорни", па смо говорили "здрави", фрајлице смо називали "сестрицама". У то време Ника не помиње, али да вас подсетим, симбол женске еманципације је била сестра Драга Дејановић, песникиња, глумица, борац, прва српска сифражеткиња. То је био тај занос Уједињене омладине. Кад неко почне у Сомбору, Бачкој, данашњој Војводини – у Српству Јужне Угарске Баховог апсолутизма учило се у свим школама само немачки – иако су сви сјајно говорили немачки, кад се у ово време, дакле, сусретну пријатељи или кад фрајлица

нека почне да говори немачки, онда јој саговорник каже, знате, познато је да ви баш не знате добро немачки, па немојте немчати, и тиме је осрамоти па она више не сме да говори немачки. Дакле, све су то биле манифестације једне повишене тензије српског родољубља која је имала ту визију да ће са Мађарима, који су се у то време такође борили за националну еманципацију од немачке превласти, ићи заједно у реформу, у један федералистички преображај Хабсбуршке монархије. Отуда је у Српству у време Никине младости, јер он је тада млад човек између 20 и 30 година, тај занос, који је био врло жив, почео да се квари већ са, како он то каже, рестаурацијом, односно Аустро-мађарском нагодбом о стварању двојне монархије, кад је овај део Хабсбуршке монархије дошао под мађарску власт и под мађарски суверенитет. То ће се и осетити у Сомбору већ после смрти првих градоначелника, у чије се време десио тај преображај, и Ника Максимовић ће као велики бележник у то време имати проблема, великих политичких, па и личних, са противницима, које он назива римокатолицима. И ту је сад један занимљив детаљ за мало проучавања. Наиме, он увек каже како смо ми Срби долазили у сукоб са римокатолицима. И нигде не каже са Мађарима, са Хрватима. Него први пут каже кад су се борили око места градоначелника после смрти Антонија Коњовића, ако се не варам, да су дошли у сукоб око избора градоначелника. Тад су почеле велике борбе. И он каже како су тад први пут Мађари рекли: "Ми Мађари!" Па би то био један прилог теорији коју у нашој историографији развија Милорад Екмечић, која се мени не чини сасвим убедљивом, али која има основа. Он прави периодизацију развоја националне мисли, националних покрета и национализама, па их дели, мало механички, на елитни и масовни национализам. И каже како је елитни национализам национализам образованих кругова, интелектуалаца, новинара, политичара, а масовни национализам почиње онда кад почиње слобода штампе, кад почиње да се шири изборно право, и када сам народ почиње да схвата да њему припада суверенитет и да он неком припада. Ма колико ово Никино сведочанство о томе да су се Мађари први пут тада декларисали или легитимисали као Мађари, а не као римокатолици, било занимљиво, па би чак можда могло да буде и некакав допринос овој теорији, вероватно је ту, ипак, нешто друго у питању – да су се врло добро међу собом слагали римокатолици Мађари и они Буњевци који су се осећали Хрватима.

Јер у односу на Србе који су стално истицали своје Српство, да би остали јединствени, декларисали су се као римокатолици. Дакле, то не би могло да се изједначи са оном чињеницом коју је констатовао и руски путописац и дипломата Гиљфердинг, који путује педесетих година по Босни, по Далмацији, па вели да нигде нико не каже ја сам Хрват, него сви кажу ја сам латин. Овде није то у питању, по свој прилици, јер Мађари су нација која је врло рано стекла своју националну свест, врло рано се интегрисала и врло рано превалила ту фазу од тзв. елитног ка масовном национализму. Али већ тај један пример, а ја сам одабрао неколико таквих примера које је Ника Максимовић поменуо, изазива посебно интересовање, и мислим да ће историографија почети о томе мало да размишља и да истражује.

Друго што је код Нике Максимовића јако лепо у његовим *Гружанима* то су портрети. Он је дао неколико сјајних скица за портрете сомборских градоначелника. Није их развијао, није о свакоме писао исцрпно, детаљно, нити похвално, али је о свакоме дао понешто, понеки врло сликовит детаљ, који просто оживљава средину и њен живот. Каже, рецимо, за Давида Коњовића, цитирам, "који је пре Буне 1848/49. по свом положају био прва, а по свом раду најзначајнија личност у Сомбору. [...] Сомборски Срби славе га као основатеља Српске читаонице". После буне Четрдесетосме имао је угарско племство. Па онда о Стевану Лалошевићу каже: "Био је то красан и горостасан човек, прави тип Србина..." И још понешто. Па онда, рецимо, каже о Љуби Маширевићу као најважнији детаљ – сјајно уочи детаљ који вам представи личност – каже, наиме, да је брат патријарха Самуила Маширевића, "способан, вредан, савестан и тачан" човек. Јова Вујић старији је човек "своје главе". Дакле, није се дао лако преломити за овим или оним расположењем јавности. Чврст и постојан, мада конзервативан и умерен, а његов синовац, сасвим супротан њему, је Паја Вујић, опозиционар. Опозиционар који о варошкој рестаурацији, док стриц стоји на балкону, у авлији жупаније држи збор и виче против стрица, тера му опозицију. И још једном да поменем Антонија–Тончику Коњовића, кога он описује са великом симпатијом и чију смрт приказује на један сасвим концизан, али врло животан начин, кад он одлази у Ницу да лечи болест, и тамо је преминуо. О свима њима оставио је Ника у *Гружанима* лепе, сликовите и корисне биографске скице.

Међутим, можда најживљи и литерарно најуспелији, најузбудљивији портрет је онај којим је у својим *Гружанима* насликао Исидора Николића Србоградског Цавера. Каже за Цавера да је некадашњи жупан Бачке и Торонталске жупаније, господар, начелник Вршачког окружја, песник и политичар, уз то да је био говорник првога реда, а и добротвор, дао би кошуљу са себе ако би било некеме на корист, некеме спасавао живот. Зато је, каже, био омиљен међу својим пријатељима, па му је песник Јован Суботић испевао ове стихове:

*Сентомаш је пао,
Ал' Србоград није
На цаверској кући
Застава му с' вије!*

Међутим, несрећни Србоградски је имао и много противника. Између осталих, врло речите, оштрог и заједљивог језика људе, какви су били Јован Ђорђевић, чувени Фотер, уредник "Српског дневника" и творац наших позоришта, Српског народног позоришта и Народног позоришта у Београду. Његов портрет човека благог изгледа можете да видите у Матици српској (он је био и секретар Матице Српске), у секретарској канцеларији, али ни најмање није био "без зуба" кад је требало одговорити противнику, кад је, рецимо, водио полемику о потреби или сувишности Српског народног позоришта са Данилом Медаковићем. Он и Ђорђе Поповић Даничар, један исто тако заједљив човек, који је дуго живео и који је исто тако завршио живот у Београду, јако су нападали и исмевали Србоградског. Што је најважније, што је најтеже погађало Исидора Николића, то је што су се они јако подсмевали, и на све стране о томе писали, како је он у свом предлогу дефинисао Угарску као монархическо-аристократическо-демократическо друштво и државу. Скупио је ту што се никако не може скупити, и оно што се међусобно искључује, а он је, ето, видите, то урадио на изборима за Угарски државни сабор. Толико га је то погодило да је оболео и већ следеће године умро у 56. години. И зато га Ника Максимовић назива "родољубом меког срца". У његовом, каже, импозантном телу, његовој лепој фигури, која је била статуа једна лепа, срце је било меко и није издржало ове наше српске невоље јер беда српског политичара је управо у томе што кад-тад, и редовно, мора доживети разна понижења, грдње

и клевете. И једна од жртава таквог односа, по Ники Максимовићу, је и Исидор Николић Србоградски.

Србоградски је, међутим, значајан по једном кратком, могао бих да га назовем уставни нацрт, програмском акту у девет тачака, којим је предвидео како треба да се уреди Српска Војводина. (Хтео сам и о томе да вам говорим, али сам одустао да не задржавам вашу пажњу, јер ће те га наћи у Максимовићевој књизи.) Већ од Темишварског сабора, од захтева који су од програма који је сабор спремио за аустријског цара "граванима ет постулата", Срби су почели правити своје нацрте и програме аутономије, а нарочито се то много радило у току револуције 1848-49. Позната су два Милетићева нацрта, и тада и после чувеног "туцинданског чланка", па је познат између осталих и уставни нацрт Стефана Радичевића. Професорка Правног факултета Љубомирка Кркљуш је сакупила све те нацрте и објавила их у једној књизи. А, ето, Србоградски је направио један крајње концизан и врло прецизан нацрт који је потонуо у заборав оног момента када је он нестао са политичке сцене. Тако да мислим да је овај портрет који је направио Ника Максимовић не само леп и не само да га је пријатно прочитати, него је и подстицај историчарима да се њим позабаве детаљније. Јер Василије Крестић је писао о Исидору Николићу Србоградском, али добро би било написати једну студију, не мора да буде књига, јер за тих 56 година живота човек има изузетно богату политичку биографију.

И други портрет који је направио Ника Максимовић, опет у скици, али са тачно погођеним кључним моментима и темама, портрет је Светозара Милетића. Познато је да је он потекао из истог круга као и Милетић. Српска народна слободоумна странка, Уједињена омладина српска, "Застава", избори његови за Угарски сабор. Он је више пута биран за посланика Земаљског сабора Угарске и био је у врло блиским везама с Милетићем, мада је био знатно, четрнаест година, млађи од Милетића, кога су сви звали Чича јер му је такав надимак дао један од његових, Пера Лупа, и сви су га тако звали јер су га јако поштовали. У оно време ако дочекаш педесет година и бавиш се политиком, ти си часна старина већ; краће се живело, па оно што је некад био педесетогодишњак сад је седамдесетогодишњак. Ника Максимовић је волео Милетића, међутим шта није волео. Ево шта он о њему лепо каже: "Милетић није био пријатељ обија-

њу министарских прагова. Он је био Гужанин над Гужанима, који је ишао безобзирно вазда правим путем у том уверењу да само тим путем има успеха, ако не стварног, али моралног" [...] "Сваки се љуто вара ко мисли да је Милетић био без сваког обзира на околности. Имао је и он назора 'са гледишта рачунања са околностима'. Умео се и он погађати, али није умео угађати. Борити, али не молити – то му је било гесло". Усталило се мишљење (Ника Максимовић мисли да га је изговорио Лаза Костић, а није) да је бранећи Српство Милетић рекао: "И један Србин док постоји, он је народ!" Међутим, ове речи нису ни Милетићеве, већ је то порука коју су Милетићу упутили омладинци из Беча, из свог друштва које је иницирало стварање Уједињене омладине српске, "Зоре". И он је то пласирао у "туцинданском чланку", па је то остала његова мисао, и те се мисли целог живота држао. Ника Максимовић је то изузетно ценио. Међутим, шта није ценио? Милетић је, каже, био ауторитарна природа, партијски и политички вођа који је тражио чврсту страначку дисциплину, поштовање Бечкерчког програма из 1869. године, и то беспоговорно поштовање и уважавање свих својих савета и ставова. Уосталом, зато су га и звали Чича јер су то све били млађи људи од њега. Срби посланици Угарског сабора, каже Ника Максимовић, радо су се подвргавали његовом запту. Е, Ника Максимовић је био један од оних који се није подвргавао његовом запту или је врло тешко то радио. Описао је ситуацију кад као посланик сабора иде у Вац код заточеног Милетића у посету, и овај му каже: Подноси интерпелације, узнемиравај их стално интерпелацијама, терај их да мисле на нас, да се види да постојимо. Ника Максимовић је био, као што он каже за старијег Вујића, човек "своје главе", није се дао увести у страначку дисциплину, и тад је почео међу њима један не бих рекао раскид, али један неспоразум који је доста широк замах узео 1872-73, па се после примирио (Василије Крестић има о томе једну фину студију); али кад је Милетић сишао са позорнице, кад се видело да Хрвати прихватају Аустро-угарску нагодбу, кад признају угарску државност, кад виде да нема ништа од федерализације Угарске, онда и код Срба, прво у Хрватској барон Живковић, њихов првак, а затим и код Срба у Угарској, у Војводини, почиње да се јавља покрет нотабилитета, дакле, узвишенијих, имућнијих, ученијих људи, који кажу да се мора ревидирати непомирљив став према

Угарској, мора се одступити од Бечкеречког програма и стварати нов програм. То је Кикиндски програм 1884, који праве Ника Максимовић и Светислав Касапиновић, прво на основу једног договора у Пешти, а онда у Великој Кикинди, али је то био крај Либералне странке, заправо, и почетак краја Максимовићеве политичке каријере. Народ није разумео сасвим тај преокрет у политици и полагано је почео да се приклања Јаши Томићу и радикализму. У сваком случају, Ника Максимовић је личност која је већ овим својим успоменама изазвала одређено интересовање, и ја мислим да ће историчари морати од сада да се још озбиљније позабаве прво његовом личношћу, његовим идејама и самим покретом нотабилитета. Да се детаљније изуче социјални, идејни и политички моменти и компоненте тога покрета, да се објасни онај став Нике Максимовића који је, цитирајући Цицерона, подсетио да "старији људи треба да саветују млађе" захваљујући свом животном искуству, а млађи да то спроводе обогаћујући новим условима и деловањем у новим околностима. У том смислу ја видим и допринос поновног штампања ове књиге Нике Максимовића. Ви, Сомборци, наћи ћете много познатих имена у њој, а историчари много подстицаја за нова истраживања.

никола грдинић

ОМЛАДИНА И ОСТАРИНА

Даме и господо, уважене колеге, пред нама је један елегантан текст, написан са једним циљем и другачијим резултатом. Књига је почела да се пише поводом смрти Петра Вукићевића, а да би се дошло до времена у коме је он деловао треба да се исприча пре тога једна прича. И то што је Максимовић испричао пре приче коју жели да исприча јесте садржај ове књижице, која ипак чини целину. Она је занимљива по још једном детаљу: обухвата период од 30 година, али неких 27 година приказује на две и по стране, а три године, борбу за место градоначелника у сомборској скупштини која је завршена избором Петра Вукићевића, подробно. Али да би објаснио тај драмски сукоб, он мора пре тога нешто друго да исприча, што је и најзанимљивије. То је слика времена, и слика једне културне ситуације коју је он насловио (у књизи има само два његова наслова, тај други гласи) "Омладина и остарина".

Роберт Ернст Курцијус у знаменитој књизи *Европска књижевност и латинско средњевековље* (1948) имао је за циљ да направи европски тезаурус* – желео је да створи, да објасни, шта је то европска култура и да скупи у једној књизи све што је у њој битно, кључно. Једна од тих константи, константних феномена који су типични за европску културу, каже Курцијус, јесте сукоб старих и младих. И ако погледате кроз историју, он се стално понавља. Долазе младе генерације које оспоравају старије, тај вечити

* У америчком преводу Курцијусове књиге налази се додатак унет на захтев аутора. То је његово предавање *The Medieval Bases of Western Thought*, одржано 3. јула 1949. у Аспену (Колорадо), у коме је сажето, на десетак страна, изложио идеју коју је хтео да оствари овом књигом. Када сам изговарао ове реченице имао сам у свести управо тај додатак. Помињем га јер није преведен у нашем издању Курцијусове књиге. Због забринутости да ће остати непознат.

сукоб траје, и то је једна константа европске културе. Сукоб који описује Максимовић је врло интересантан јер то нису само политички већ и културолошки два битно различита концепта. Један ћу назвати, пошто сам стручњак за књижевност, класицизмом, а други ћу назвати романтизмом. Опет могу да ставим ту знаке навода, јер има ту много специфичности у односу на ситуације у другим културама и литературама којима се тај романтизам одликовао, карактерисао. Покушаћу да прикажем прво једну страну, па другу, а затим на примеру два догађаја, драмска, конфликтна, да покажем шта је ту заправо њега мучило и око чега се он колебао као писац мемоара, при чему је стално имао једну жељу и један респект према ономе о чему пише, што се види по томе што о себи говори у трећем лицу. Када се он јавља у својим мемоарима као лице које делује, онда пише "Ника Максимовић је рекао", а онда када се јавља као приповедач, говори у првом лицу, и износи свој субјективан став. Дакле, њему је јако стало да то што прича буде тачно, прецизно, веродостојно.

Што се тиче класициста, то су људи махом из виших друштвених слојева, који имају елитистичку културу, која се заснива на познавању традиционалних хуманистичких идеја класичне литературе и знању латинског језика. За мене је било шокантно, мада сам знао раније нешто о томе и писао о феномену српског латинизма, да је латински био говорни језик, да се могао чути на улици. Нису само у Сомбору, како он пише у својим мемоарима, људи говорили између себе латински, већ и Јаков Игњатовић у роману *Трпен спасен* каже да су на новосадском корзоу омладинци који су ишли у гимназију да би истакли своју статусну разлику према занатлијској, радничкој омладини између себе причали на латинском. Дописивали су се на латинском. Знали су напамет гомилу стихова на латинском. И што је најзанимљивије, писали су, па чак имали и кружоке латинских песника. Сомборац Цавер био је чак европски позната фигура као латинистички песник. И Јаков Игњатовић у својим мемоарима каже да је Цавер био најбољи латиниста међу свима њима. То је била једна сјајна генерација, елитна, и напомињем да Сомбор није био никакав центар, ни културни, ни политички, ни економски, али је имао у томе тренутку, слободно могу да кажем, елитистичку културу која је везана за тај класицистички концепт образовања, и за идеје просвећености, јер класицизам је истовремен са просветитељским идејама. То је појава у доба просвећености у књижевности. То је и доба, истовремено, просвећеног

апсолутизма када мислимо на политички концепт. То је једна старија генерација која се налази испред, долазе млади. Назвао сам их романтичарима, они себе називају омладинцима. Имају концепт народне културе, неко би рекао популистичке, имају удружења. То је позоришно, спортско, па гусларско, музичко, певачко. Они хоће да просвећују народ. Њихова идеја је: шта ћемо да радимо са позориштем ако нећемо да просвећујемо народ? Нема више оног концепта – Ја знам, ти знаш латински, остали нису важни, него сви треба да буду образовани, културни, да се културно развијају. Они имају и другачију идеју о језику, не да не знају, већ неће да употребљавају стране језике. Губи се, управо брише једна полиглотска ситуација у комуникацији међу људима. У начину обраћања нема више "господе", сад смо "браћа" и "сестре". Са њиховом појавом на политичкој сцени повезана је појава парламентарне демократије. Између њих, Ника Максимовић тврди, није дошло до оштрога сукоба, тако да су једни потиснули друге, него је дошло до једног складног прожимања. Реч *омладинац* у томе времену значи свако ко прихвати идеје њиховог омладинског романтичарског покрета, без обзира на старосну доб. Каже Максимовић, они су се ујединили и сви су ушли у заједничко коло. И ти стари, "остарине", како су их називали, који имају класично образовање, хуманистичке идеале, другачију идеју, другачију перцепцију политичког система и државе, прихватају омладину и удружују се са њом. Да ли је заиста тако?

Покушаћу ово питање да проблематизујем позивајући се на два примера унутар самога текста у којима Максимовић говори да је дошло до конфликта, разилажења или сукоба. Један од конфликта тиче се питања "алтернативе". То је оно што бисмо данас, приближно тачно, назвали позитивном дискриминацијом. Срби су чинили већину, али нису хтели да је искористе местима у општинској управи, него су, упркос томе, рекли: ми ћемо дати пола иноверним или друговерним, пола нама, из нашег уверења, и због наших идеја да је тако добро. То је био став другачије, класицистичке културе, за разлику од ове омладинске, која је била борбена, и која је хтела освајање власти и доминацију. Пролази време у ситуацији када се тај однос при избору градоначелника показао као проблематичан. Срби као већина нису могли да изаберу на место градоначелника свог кандидата, јер им је то оспоравано. Ника Максимовић покушава то да реализује, пише представку и одлази код канцелара по одговор. И он преноси тај разговор који може да се сажме у реченицу: ово је правна држава, према томе ваша

права ће се поштовати и за градоначелника ће бити постављен човек из српске популације. При томе се нарочито признање одаје Србима што су поступили на тако великодушан начин и нису своју превласт искористили у односу на друге. Обраћа се и њему лично са обавезујућом молбом да као разуман човек поради на слози две супротстављене стране које треба да заједнички доприносе општој користи, а не да се отимају о власт. Ника Максимовић сад поставља питање: Ко ће га знати ко је био у праву, остарине или омладинци? Остарине су рекле, ето видите сада нам је то сјајан аргумент. Ми смо се легитимисали као људи општих хуманистичких идеала који поштују права свакога.

Други пример тиче се Србоградског Цавера. То је једна занимљива епизода. Цавер, иначе песник, сачувано је на славеносерпском тридесетак песама, а приближно толико и на латинском, направио је један политички програм који се тицао српске аутономије и који је био жестоко нападнут од омладине. Дакле, Цавер је био један од тих "остарина", и омладинци су га нападали. Ника Максимовић не каже шта је суштина напада, него га приказује кроз његов одговор на њихове нападе, и у томе се препознаје добар писац, кроз суптилност у поступку описивања. Он, Цавер, каже: Па шта бисте ви хтели? Душаново царство? Тиме је објашњена природа напада који су према њему ишли. Овде би могло, тим поводом, да се говори о једној врсти класицистичко-романтичарског схватања у коме се национално прожима са општечовечанским, универзалним, па се национално препознаје онда када је универзално. Тога има код песника, Лукијана Мушичког, Николе Боројевића, нарочито. Оно што је општечовечанско у националном, и културни напредак су најважнији, а не нека друга питања. То је пример сукоба једног класицистичког, хуманистичког концепта општег типа са једним који има ужу визуру у визији уређења положаја мањине у склопу једне шире заједнице. То би, дакле, била слика једног преломног времена у коме је нарочито занимљив начин којим Максимовић пише о онима којима није био близак. Њему су "остарине", ти старији писци класицистичког типа, биле противне, он је био припадник романтичарске културе, али начин на који пише о њима, са много поштовања, могао би да буде и прилог његовом тврђењу да није било оштрог сукоба међу њима. И да, и не.

Ако сада из перспективе времена у коме живим погледам његов спис, оно што мене највише копка, то је питање напретка. Да ли је долазак омладинске, романтичарске

културе у односу на класицистичку и просветитељску био напредак? Да ли је то било боље или лошије? То је оно што њега стално интересује, што се стално пита у свом спису. Да ли би било боље да се ишло старинским путем, да су се више поштовали општи принципи? Да ли је то ново донело бољитак? Идејом напретка се много шта оправдава, то је једна "треба"-идеја, а не "јесте"-идеја, и не можеш на основу чињеница да доказујеш да ли је нешто напредно или није. То је само ствар твојих уверења. Максимовић је интелектуалац који сумња: Да ли сам ја у праву? Да ли је то било добро? Постоји још једно занимљиво питање. У књизи се приказују први парламентарни избори, улазак у парламентарну демократију из просвећеног апсолутизма. Пут уласка у модернији систем. Који прелаз је бољи, да ли је боље ако, рецимо, из комунизма улазите у парламентарну демократију, или је, можда, боље ако претходно имате један вид просвећеног апсолутизма, па тек онда улазити у политички систем са другачијом врстом свести?

Ја сам седео у Комисији Покрајинског секретаријата за издавачку делатност када се књига појавила први пут на конкурс. Одбијена је јер се сматрало да је локалног значаја (то по наслову). Покрајина финансира само оно што има покрајински значај. Те године није штампана. Следеће године се нешто променило у ставу, па је речено: даћемо свакоме по нешто. Књига је добила неки динар и тако је штампана. Она служи на понос грађанима Сомбора јер култура из оног времена може свима да служи за узор у овом времену. На пример, говори који се приказују. Да ли су на њихову нивоу садашњи скупштински говори? Она кореспондира са садашњим временом, и може да нас подстакне. Зашто је морала да чека две године, зар није могло да се нађе 30-40.000 динара из ове средине и да се штампа? Да ли ће следећа књига коју припрема г. Стоканов морати да чека још четири године док се неко не смилује?

Ово је један добро приређен текст, у коме сам уживао, јер је рађен на један старински, филолошки прецизан начин. Уживао сам јер тако више готово нико не ради. Тако прецизно, тако једноставно. Данас више нико не зна ни архаизме какве налазим у поговору, нити уме да искористи њихов експресивни потенцијал у тексту. Највише ме је одушевило кад сам прочитао на књизи да је штампана у, тачно, 303 примерка.

мирослав јосић вишињић

две књиге, сомборске, а српске

Изговорено на промоцији књига *Сомборске нити Лазе Костића* Милана Степановића и *Воћка на друму* Радована Поповића, у Римској дворани Библиотеке града Београда, 22. новембра 2007.

Вечерас бих, као и пре неко вече у новосадском "Прометеју", могао почети (ево, већ сам почео), познатим речима: "Случај је највећи комедијант", али и речима да "ништа на свету није случајно".

Ретко се догађа да на једном месту, без дебелог повода, треба да буду представљене две "биографске" књиге, настале у различитим временима, од географски удаљених аутора, о животима два различита писца, али откане на потки од љубавних слова.

Реч је о *Сомборским нитима* Лазе Костића и *Воћки на друму*.

Ето теме о којој бих могао да причам до зоре, не вагајући речи и нежно их пуштајући у арију.

Оно што је заједничко, а нећу све побројати нити сложити у неприкосновен ред, када гледамо у ове две књиге, док их листамо и читамо, то је мајсторска рука, то су издавачи "Златна грана" и "Меморија", то је графичка опрема или "обликовање" Ј. М. Јофкета, то је српска књижевност, то су бурни животи и заносна дела, то је варош Сомбор.

Пуним словима (и душом) уписан је зелени Сомбор, чувен по бођошима и измакнутићим ћошковима, колико и по знаменитим људима, у биографије и Лазе и Вељка.

Мало је ако кажем да су јунаци ове вечери, од корица преко свих страница – *лепи*. Моје искуство са придевима води ми руку и мисао да кажем како су и *Нити* и *Воћка*

књиге: складне, богате, поуздане, занимљиве, одане, утемељене, раскошне, страсне...

Реч је, дакле, о знаменитим писцима, Лази Костићу и Вељку Петровићу, а заправо о нашим савременицима, Милану Степановићу и Радовану Поповићу.

Два покојника и два поклоника.

Степановићеве *Нити* и Поповићева *Воћка* дар су српској култури и споменик који читаоци не могу срушити. У њима има толико података и слика да неће бити чудно ако једна од последица читања буде и – вртоглавица.

Кад је Лаза умро, Вељко је тек почињао да пише. А и један и други ломили су кораке и укрштали погледе око истог ћошка, оног испред порте Светођурђевског храма. У тој цркви Вељко је крштен, пред истим олтаром Лаза је венчан. Деда тек крштеног дечака венчао је младожењу "збрчканих већ образа".

Њихови "сомборски" животи покривају више од једног века, од зелене салате у време Буне до грудве земље у Алеји великана.

Многи мисле да је Костић стигао у Сомбор због мираза у старости, а из ових књига могу сазнати да је он и патриотски и родбински и породично везан за варош коју ће Вељко назвати Раванград.

Многи мисле да је Вељко, како и пише у његовим писмима, сахрањен тамо где "гроб зјапи на сомборском јарошу", и да је тако постао Лазин "комшија".

Ове књиге су их приближиле, ородиле.

Вељкове прве деценије живота су Лазине последње године на овом свету, у атару сомборском. Њихове бисте, мргодне и патинасте, данас стоје у окопу или баштици Градске библиотеке.

Покушао сам да "видим" шта је Радован Поповић мењао, дописивао, поправљао у првом издању *Воћке на друму*. После првог пасуса одустао сам, схватио сам да је аутор *поново написао* књигу и да не важе она три глагола из претходне реченице. Осим у тексту, битних разлика има и у избору и слогу илустрација.

Оно што је мени било занимљиво и узбудљиво, то је улазак Милана Степановића у књигу Радована Поповића. У другом издању *Воћке на друму* има три важне фусноте (стр. 18-19, 94. и 151, потписане речима "додатак уредника"), у којима је утврђен датум Вељковог рођења, наговештен Вељков "преображај" после рата и дата слика "дерног" Сомбора. Остали "уреднички коментари" нису потписани, а сигуран сам да их има. Један је, каже ми моје

читалачко чуло, и онај потпис испод слике куће у којој је Вељко рођен.

И Степановићев надахнути текст има два издања. Осим илустрованог и самосталног, он је и део у зналачки компонованој књизи *Међу јавом и мед сном* (где су и Лазине одабране и сомборске песме, али и заносни запис Милана Кашанина – "Прометеј"). Осим слагања поузданих чињеница и ликовног материјала (који је компоновао и оплеменио Јофке), прво што сам прочитао био је мото, Костићеви стихови које сам и ја уписао у потпис мога писма: "Од јаве си ково снове, сад од снова јаву вези".

Може бити да су обе ове књиге сомборске, а српске (и *Нити* и *Воћку*), аутори најпре сањали, а сигуран сам да ће се преселити и у снове читалаца.

Колико знам, а људски је грешити, само један телеграм је Вељко послао Лази (7/20. јануара 1908): "Великом мајстору сретну славу жели последњи шегрт". Оно "последњи" написано је младалачком руком, брзописом. Данаас ми је жао што и ја нисам послао сличан телеграм на дан Светог Кирила.

Ове године објавила је Матица српска моју књигу *Писма српским писцима*, у којој су два текста ("И Бог створи песника" и "Салашар у књижевном атару") упућена и посвећена Костићу и Петровићу. Њихове песме и приче узидане су у судбину и трајање Матице.

Обојица су и мени – књижевни род рођени.

Ето, нису ова два великана само вечерас заједно и једино у *Сомборским нитима* и *Воћки на друму*. Они су и у мојим *Писмима*, они су фртал века живели под истим небом и у истој прашини, они су на истом послу и у повесници српског народа и у темељима (или под кровом) српске књижевности.

У укрштају, у вечности.

ДОКУМЕНТ

радивој стоканов

једно писмо триве милитара о лази костиху

Нови Сад, 29. мај 1972.

Поштована госпођо Каић,

Био сам болестан, те Вам се досада нисам јавио и захвалио на љубазној предусретљивости што сте ми послали тачан датум венчања Лазе Костића и Јулијане Паланачки. Нико није знао, а можда није ни хтео да објави овај податак, јер тиме се објашњава много што из биографије Костићеве. Досада се писало и посебно истицало: како је Лаза Костић дубоко био дирнут смрћу Ленке Дунђерске и како је под утиском тог дубоког бола испевао своју најлепшу песму "Санта Марија дела салуте".

Ја сам још од 1915. године везан пријатељским везама за кућу и породицу Дунђерских, и много сам слушао и сазнао о тој наводној "великој" љубави Лазе Костића према Ленки Дунђерској, која је, узгред буди речено, била равно 30 година млађа од Лазе Костића када се он био заљубио у њу. Нема сумње да је симпатија и љубавни осећај постојао код Костића, о чему дакако није било ничега код девојачке стране. Верујем да је песник Лаза Костић "песнички схватио" ту љубав, а Ленка Дунђерски, њезина родбина и околина више су се смејали песниковом "измотавању" него ли да су за озбиљно узели ту његову "Љубав".

Да је Костић ту своју "Љубав" "песнички" схватио потврђује најбоље чињеница, да се он тачно месец дана после Ленкине смрти венчао са Јулком Паланачком. Ленка Дунђерска је умрла 9. новембра 1895. а по Вашем допису Лаза Костић се венчао са Паланачковом 10-ог децембра исте године.

Имам и фотографију младенаца Лазе Костића и Јулке Паланачке, са њиховим свадбеним функционарима; сви у свечаном оделу; двојица чак у "мађар-дис-у". Ни трага дакле о некој тузи и утучености ђувегије због смрти Ленке Дунђерске. Напротив! Костић је браком и доласком у кућу Пала-

начке решио био свој животни проблем; богатство Паланачкове обезбедило му је миран даљи живот. Лако му је било тада да у току више година срочи и испева своју заиста лепу песму "Санта Марија дела салуте". О томе сам ја нешто и написао но не знам где и како ће ми се то штампати.

Но, да пређем на друго питање, односно на нову моју молбу. Треба ми наине тачан датум рођења и смрти Вашег ујака пок. Боже. Ја сам написао чланак о њему за ЕНЦИКЛОПЕДИЈУ ПИСАЦА ЈУГОСЛАВИЈЕ. Слово К ће ући у другу књигу па се материјал за ту књигу већ припрема за штампу. Када сам написао чланак о Божи он је био још жив а сада треба да се чланку дода податак о његовој смрти.

Молим Вас, стога, да имате доброту и да овој молби удовољите. Штета што је Божа под старе дане почео писати, јер он је имао и знања, и способности и воље да пише – о чему други не би знали тако писати. Старост и болест су га омели да своје намере и планове није могао до краја да оствари.

Оно што сам написао о њему и о његовој књижевној делатности, то сам ја њему послао на увид, тако да сам уверен да је он са тиме био задовољан.

Опширна његова аутобиографија налази се у Рукописном одељењу Матице српске, но за сада нема изгледа да ће се штампати серија аутобиографија.

Захваљујући Вам поново на љубазној предусретљивости молим да примите изразе мога поштовања и поздрава

Трива Милитар

Иако писмо Триве Милитара сем у једном детаљу, управо детаљчићу, не доноси суштински ништа ново што пре њега нисмо знали о Лази Костићу, чак уноси и једну забуну у датовању, и с њом у вези комичну адресантову исхитреност у расуђивању, добротом адресата, Сомборкиње, госпође Душице Каић, дојакошњег конзерватора Градског музеја, објављујемо га, ако ни због чега другог зато што је у њему, пак, реч о великом песнику. (Мрвице са трпезе богова не зобљу врапци.) Оваква сведочења, чак и кад су непоуздана, данас су све ређа. Ни други један куриозум није занемарљив. Почетком седамдесетих година, кад је написано, догађаји о којима се у њему приповеда припадали су и тад давнопрошлом времену, а њихов сведок још увек је био жив и детективски упоран да једну књижевну митологију разреши на прозаичан и убедљив начин. Само је погрешно датован датум Костићева венчања, 10. децембар, уместо 10. септембар 1895 (а ту мора да се гадно умешао "случај комедијант") немилосрдно могао да потврди Ми-

литареву тезу о "песничкој љубави", а не стварној, плотској страсти остарела песника према младој девојци. Псеудобиографски податак употребљен је као необорива потврда, заправо, поетичке претпоставке. Али догађаји су текли, као што се зна, друкчијим током. Ленка Дунђерски је умрла непуна два месеца после Костићева венчања, 8. новембра 1895. године, а никако пре. (И Кашанин и Милитар дан девојчине смрти погрешно датују са даном закашњења, 9. новембра, по старом календару.)

Ништа мање ноншалантно доказ за објашњење велике Костићеве песничке познице нашао је Милитар у удобном Костићеву животу добро ситуирана грађанина, сомборског вирилца: "Лако му је било тада да у току више година срочи и испева своју заиста лепу песму 'Санта Марија дела салуте'". У славу лепоте песме проливано је много мастила, али она није настајала годинама, већ магновено, управо драматично, како се да разабрати из Костићеве преписке са Миланом Савићем, са скањивањем до последњег тренутка да је допева, или да заувек буде изгубљена.

Милитареву писмо открива, пак, на другој страни, драгоцену сведочанство друкчије врсте – непознату фотографију са песникова венчања. Боље рећи, указује на њу. За њу, очито, нису знали ни М. Лесковац, ни М. Кашанин? Поглавље "Сведочанстава о Лази Костићу" о месту и уделу породице Дунђерски у Костићеву животу Кашанин је написао уз помоћ Милитара, који је био приватан учитељ деце Ленкина брата Гедеона (*Лаза Костић*, Зборник историје књижевности САНУ, Одељење литературе и језика, књ. 6, Бгд, 1968, стр. 242-245). Део ових "Сведочанстава" су и фотографије. То је најбројнија колекција Костићевих фотографија досад објављена на једном месту. Најпикантнија, венчана, је изостала. Мора да ју је проф. Милитар пред Кашанином прећутао. О Костићевом венчању писао је Вељко Петровић. Другог сведока не знам. Шта је видео "фотографско око" једанаестогодишњег детета на Костићевој свадби испричао је после Петровић приповедач. Каламбуроманична стилизација крупног паланачког догађаја, упркос филмичности, није се отела од маловарошког стереотипа о Костићу. Није му увек одолео ни Лесковац кад прича о Лазиним сомборским годинама.

Име Триве Милитара (1889–1977) не треба посебно објашњавати. Новинар, па дугогодишњи архивиста Матичина Рукописна одељења, већ и по природи посла

био је старо цуњало. Ко је стварно био Божа Ковачић (1879–1966) једва се да разабрати из Милитареве библиографске забелешке у другој књизи *Лексикона писца Југославије* (Нови Сад, 1987). Скроман, управо пре-скроман, списатељски рад није могао бити препорука за српски пантеон, и оставља читаоца равнодушна. Праву меру личности Ковачића изрекао је Вељко Петровић о његовој смрти ("Михољска писма Вељка Петровића Божидару Ковачићу", *Домети*, 2001, двобр. 104-105). Стога ћемо је поновити: "Наш Божа био је, вероватно, последњи претставник оног старог, просвећеног и просветилачког, нараштаја српске, војвођанске, сомборски обележене интелигенције, после Мразовића и Платона, у низу Шимића, П. Јовановића, Огњена-Грујића, Ђене Павловића, Мите Калића и других, чију успомену и честита настојања Сомборци не смеју заборавити".

У Милитаревој оставини, у Матичином Рукописном одељењу, нема данас те фотографије, упркос предусретљивости госпође Соње Боб да је пронађе. Где се налази? Како је dospела у посед Милитара? – питања су без одговора засад. Бавити се ситницама великих људи чудна је последица славе. Чак и у служењу од највишег реда духа, вели један славан француски теоретичар, ми смо "само патуљци посађени на рамена цинова".

ИЗ ФОТО-АЛБУМА:

"Свуд, свуд се бришу наши трагови..."
или како је срушена родна кућа
Вељка Петровића у Раванграду

Са свечаности откривања спомен-плоче на
родној кући Вељка Петровића о стогодишњици
рођења, Сомбор, 22. јуна 1984.
(фотодокументација Градске библиотеке)

Председник Општинског одбора за обележавање
стогодишњице Вељка Петровића Карло
Вајганд открива спомен-плочу
(фотодокументација Градске библиотеке)

Прочеље Вељкове родне куће са спомен-
-плочом, у некадашњој Великоцрквеној,
данас Улици Вељка Петровића
(снимио Стипан Острогонац)

No comment! Март 2008.
(фотодокументација "Сомборских новина")

No comment! Март 2008.
(фотодокументација "Сомборских новина")

"Нова" кућа Вељка Петровића, ракурс први. Лето 2008.
(снимио Дејан Подлипец)

"Нова" кућа Вељка Петровића, ракурс други
(снимио Дејан Подлипец)

[CXXXV]

"Нова" кућа Вељка Петровића
(снимио Дејан Подлипец)

[CXXXVI]

ВРЕДНОВАЊА

владета јеротић

стваралаштво и духовност

Марија Монтесори: УПИЈАЈУЋИ УМ; ДН центар, Београд, 2006.

Протекли, XX век, са свим ужасима два светска рата у Европи и јапанско-кинеским ратом у Азији и злим походом фашизма, нацизма и комунизма обрадовао нас је и великим именима и њиховим достигнућима у науци, философији, уметности, па и у политици. Довољно је поменути имена Ајнштајна и Хајзенберга у науци, Јасперса и Берђајева у философији, Клеа и Шостаковича у уметности или Масарика и Гандија у политици.

Када говоримо о медицини и педагогији у XX веку, име и дело Марије Монтесори надвисује и надживљава остале великане у овим гранама науке. Зашто? Најпре зато што је Марија Монтесори, понета изнутра неким божанским Еросом, успела да здружи стваралаштво и духовност и да потом, у стварном животу, покаже могућност сједињавања ова два осовинска принципа сваког човековог живота. Ова сјајна Италијанка, лекар и педагог, радећи најпре са ментално заосталом децом и постижући управо са таквом децом успехе у њиховом развоју, открила је и објавила неколико постулата, скоро аксиома, са којима је требало изградити читаву педагогију. Истина о детету, као неприкосновеном духовном и физичком бићу, потенцијално снабдевену стваралачким могућностима, биле су за Марију Монтесори савршено јасне јер су и емпиријски сагледане у њеном целоживотном бављењу сложену психом детета. Њено поверење у дете, према речима Светомира Бојанина у предговору књиге Марије Монтесори *Упијајући ум*, "било је бесконачно". Насупрот нереалним и за мене несхватљивим мишљењима неких психолога о детету као "неисписаној табли" (*tabula rasa*)

Марија Монтесори је још почетком XX века схватила и о томе писала да "прве године живота детета не само да не смемо занемарити; напротив, морамо их неговати с највећом пажњом". Ова истина о детету, чији психички живот почиње још за време пренаталног доба, а онда, у току прве три године, добија душевно-духовну основу за каснији, доживотни развој, изгледа данас већини педагога и психолога као неоспорна. Зашто је било потребно толико много времена да се ова истина од већине стручњака и родитеља прихвати? Изгледа да је период сазревања мишљења у човечанству јако спор, али и свако доба открива за себе и за људе који у њему живе нешто значајно што ће унапредити духовност и стваралаштво у људима и човечанству. Тако је и Марија Монтесори имала неколико славних претходника у педагогији чија је дела познавала, а од којих (претходника) треба се сетити Јана Коменског, чешког педагога-хуманисту из XVII века, који се борио против догматизма у настави, истичући потребу развијања самосталности мишљења ученика и уважавајући особенисти њиховог темперамента и карактера. Не заборавимо ни утицај Француза Сегена, који је још средином XIX века на оригиналан начин поступао лечећи ментално заосталу децу, или Маријиног земљака Серђиа, који је 1880. године тражио темељни преображај система едукације; али и утицај временски нам ближег нобеловца Алексис Карела, француског лекара и биолога, када је писао: "Нема сумње да је раздобље раног детињства најбогатије креативним потенцијалима". Не заборавимо још и велике психијатре у XX веку, Фројда, Адлера, Јунга, који су наглашавали одлучујући значај развоја детета до навршене треће године живота, или такође великог психолога Ерика Ериксона који је у својој аутобиографији писао о "урођеној моралној настројености човека". Спомињем Ериксона доводећи га у везу са Маријом Монтесори из још једног разлога. Ериксонска замисао о непрекидности развојног процеса, о осам ступњева човековог психичког развоја, о стваралачким ступњевима личног развоја, добро се уклапају у теорију Марије Монтесори о непрестаном развоју, без обзира на пресудан утицај прве две године живота детета на цео живот. Развој је ипак могућ јер је дете, по речима Марије Монтесори, "обдарено огромним психичким могућностима којих ми још нисмо ни свесни".

Треба ли да се упитамо да ли су узвишене идеје Марије Монтесори о духовности и стваралаштву детета,

а онда и човека у току целог његовог живота, реалне и остварљиве? Нема сумње да су захтеви које Марија Монтесори поставља пред васпитачем (било да је васпитач родитељ, било стручно лице) и реални и идеални. Реални, јер када говори о урођеној духовности и урођеним стваралачким потенцијалима детета, Марија Монтесори подржава "поглед на свет" свих религиозних људи света; њени захтеви васпитачу, међутим, идеални су најмање из два разлога. У поглављу њене књиге *Упијајући ум* са поднасловом "Грешка и њена контрола" Марија Монтесори пише: "Постоји нешто што васпитач никако не сме да уради: не сме се умешати да би похвалио дете, казнио га или исправљао његове грешке... Чињеница да дете треба да добија награде и казне значи да оно није у стању да управља собом и да зато тај посао мора препустити васпитачу... Једна од највећих тековина душевне слободе јесте спознаја да можемо да погрешимо, али и да без туђе помоћи препознамо и контролишемо своје грешке... Истина је, међутим, да се личност може развити једино коришћењем властитих могућности".

Вера коју Марија Монтесори носи у себи према детету, човеку уопште, ценећи у првом реду његову духовну слободу, дирљива је и дубоко хришћанска. Да ли је, међутим, могуће замислити васпитање детета које протиче у породици без, изгледа, неизбежних категорија награђивања и кажњавања? Марија Монтесори се нагледала у своме животу толико катастрофално погрешних начина васпитања деце (као уосталом свако од нас) да је морала онда поставити идеалне захтеве васпитачу, најпре на задатку доживотног самоваспитања, а онда и неопходног присуства љубави која ће све сложене задатке васпитања успешно решити само својим непрестаним присуством у родитељима. Да ли је то остварљив идеал? Ако и није – коначно, ово знамо из религиозног искуства, да идеали и нису ту да бисмо их у потпуности остварили, већ да бисмо њима непрестано тежили – Марија Монтесори нам је за цео ХХI век оставила неколико драгоцених савета: 1. читав дететов живот представља напредовање према савршенству и довршености, 2. нову врсту (Марија Монтесори мисли на новорођено дете) увек чини присуство нечег новог, 3. с дететом морамо поступати што нежније и клонити се употребе силе, 4. послушност је тајна на којој почива цео образовни процес и 5. "љубав је енергија која попут воде показује пут према спасењу и вечној напретку – управља и живим и неживим. Њоме је

прожета срж свега што постоји. Та је енергија углавном несвесна. У животу се понекад јавља и у свесном виду. Када се пробије до његовог срца, човек је назива љубављу".

И моје последње питање и покушај одговора: Да ли је метода васпитања Марије Монтесори примењива у садашњој и будућој историјској епохи човечанства и прилагодљива сваком народу и раси? Мој је одговор одлучно позитиван јер су у темељима педагогије Марије Монтесори уграђене вечне људске вредности: духовност, самоусавршавање и стваралаштво.

marija stojanović

pisac kao književni lik

Saša Hadži Tančić: MELANHOLIJA; Rad, Beograd, 2006.

Među savremenim srpskim piscima značajno mesto pripada i Saši Hadži Tančiću. Želja za duhovnim bogatstvom usađena je u ovom piscu još u staroj građanskoj porodici u kojoj je odrastao i sazrevao. Rođen Leskovčanin, Hadži Tančić stvara uglavnom u Nišu. Bio je novinar "Narodnih novina", glavni i odgovorni urednik časopisa za književnost, umetnost i kulturu i istoimenog izdavačkog preduzeća "Gradina" i direktor Umetničke škole "Đorđe Krstić" u Nišu, direktor Narodne biblioteke "Radoje Domanović" u Leskovcu, dok je u novije vreme, takođe u Nišu, direktor Narodnog pozorišta. Kao plod njegovog svestranog dara pesnika, pripovedača i esejiste nastala su brojna dela. Zastupljen je u više antologija i pregleda savremene srpske proze u nas i u svetu. Dobitnik je Andrićeve nagrade i nagrada Oslobođenja Niša, "Lazar Vučković", "Žak Konfino" i "Ramonda serbika".

Izuzetan dar pripovedanja Hadži Tančić potvrđuje i u romanu *Melanholija*, koji sledi za romanima *Sveto mesto*, *Crvenilo* i *Karavan Svetog Vlaha*, mada i delo *Galopirajući vojnici* jedni vrednuju kao pripovedački venac, dok ga recenzent Sveta Lukić i drugi kritičari prihvataju i kao romaneskno delo.

1.

Roman *Melanholija* počinje opisom smrti glavnog junaka, njenog neumitnog sleda u borbi sa surovom bolešću u Sokobanji. Sledе opisi najvažnijih deonica lične i umetničke sudbine Stevana Sremca, jedne od najznamenitijih književnih ličnosti srpskog realizma kraja XIX i početka XX veka. Tako se čitalac vraća s junakom u svet njegovog ranog detinjstva u Senti, upoznaje njegovu majku Katarinu i oca

Avrama, ujaka Jovana Đorđevića u svojstvu dečakovog zaštitnika i upravnika Narodnog pozorišta u Beogradu, prati junakovo gimnazijsko školovanje, tromesečni praktikantski rad u Ministarstvu finansija i neodoljivu želju za odlaskom iz Beograda: "Smučile su mu se beogradske gospe u mondenim toaletama, i beogradska gospoda sa profesorskim i bakalskim naočarima, njihove tugaljive osude rata, da oni nisu učestvovali, da oni nisu ni za šta krivi. Opterećen takvim prizorima, usamljivao se, okružen zvucima proleća u krošnjama".

Dolazak u Niš učinio je srećnim 24-godišnjeg Sremca. Živeo je u zapadnom delu varoši, u dve sobe sa doksatom, što je za mladog predavača niže gimnazije bilo preskupo, ali je išao svetom širom otvorenih očiju, upijajući, kao sunder, svaki tren života. Pri ruci je uvek imao male sveske i notese u kojima je beležio svaku reč, izraz, rečenicu ili poslovicu, anegdotu ili dijalog, neko ime ili pesmu, maksimu, psovku, gest ili tik, način kretanja ili crtež neke ličnosti, sve ono što bi mogao uneti, u odgovarajućem trenutku, na zgodno mesto, u neku od svojih pripovedaka.

Hadži Tančić neće propustiti da opiše i Sremčevo prisustvo jednoj svađi Cigana u gostionici koja će se završiti ubistvom, Sremčev doživljaj smrti dečakovog mlađeg brata, od rođenja paralizovanog, prvu napisanu pripovetku dok je još bio gimnazijski profesor, prikupljanje knjiga i osnivanje prve biblioteke u Nišu, poplavu grada, pokušaj ženidbe u Pirotu, povratak u Niš i odluku da piše o "starom", o Nišu koji nestaje. Po povratku u Beograd od građe u beležnicama Stevan Sremac piše *Ivkovu slavu*, srcem, dušom i mislima zauvek vezan za Niš. Od Nušića, ondašnjeg konzula u Prištini, čuo je i priču o porodici Zamfira i lepoj Zoni, što će ga podstaći na stvaranje *Zone Zamfirove*. Hadži Tančić umetnički oneobičava odnos tvorca prema književnoj junakinji kao motivaciju nastajanja dela, idući za impulsima srca umesto da njime upravlja. U tome je i poseban kvalitet Hadži Tančićevog književnog dela, budući da u svojoj unutrašnjoj i dubokoj estetskoj suštini nadgrađuje stvarnu ličnost pisca u pisca kao književnog junaka. On je odraz apsolutno jedinstvenog umetničkog osećanja, nostalgичne vizije prošlog kao svevremenog. Posle samo četiri godine od povratka u Beograd, Sremčevim bićem ovladala je surova bolest koja je uzimala sve više maha i krala piščevu energiju. Radi lečenja otputovao je u Dubrovnik, potom u Mostar, Kotor, Sarajevo, ponovo u Beograd, da bi se 1906. godine poslednji put zaputio u Sokobanju. I poslednje dane života, kradeći ih od surove bolesti, provodio je u pisanju, detinje uživajući u novoispisanim

stranicama. Borbu sa smrću je izgubio. Ali ko ju je još dobio?

2.

Dominantan pojam melanholije u Hadži Tančićevom romanu za pretpostavku ima otklon od uvreženih sudova o Stevanu Sremcu kao ličnosti pune životne i umetničke vedrine i humora, manje ili više očitovano u njegovom književnom delu. Hadži Tančićevo delo nastalo je pak iz onog razloga kojim je melanholija ključna psihološka ravan detinjeg perioda njegovog izrastanja do velikog pisca i znamenite ličnosti svog doba. Među izvanrednim doživljajima nesumnjivo su rano ostajanje bez roditelja i ujakova briga o dečaku, što se u različitim ravnima Hadži Tančićevog pripovedanja ispoljava kao vrlo snažan motivacioni kontekst uslovljenih konsekvenci građenja književnog lika. Piščevo nastojanje išlo je za tim da se sudbina književnog lika ispriča od kraja, od njenog najvišeg metafizičkog određenja, same smrti, a ne (samo) onog što je prošlo. Motivski i tematski za sadržinu dela, za proces njegovog nastajanja, ovaj oblikotvoran postupak podstaknut je retrospektivnim i retrospektivnim karakterom pripovedanja, pri čemu ga je sam pripovedač shvatio kao polazni stadijum u oblikovanju totaliteta junakove egzistencije. Time je takav postupak oblikovanja obezbedio odlučujući napredak: umetničku objektivizaciju junakove svesti koja sebe (pre)ispituje.

Ova Hadži Tančićeva koncepcija posebno je značajna za noviju romanesknu oblikovnost u srpskoj prozi, a naročito za postupak građenja književnog lika po prototipu znanog književnika.

Karakter književnog junaka građen je na individualitetu Stevana Sremca, građenjem bića prikazanog istovremeno kao suštinski karakter stvaralačkog bića pisca uopšte. Na individualnosti stvaralačkog duha stvarnog pisca dat je u ovom umetničkom delu karakter pisca kao književnog lika. Prema ovom postupku, romanu *Melanholija* pripada, dakle, ono vrhunsko značenje koje samu umetnost pisane reči i čini umetnošću.

3.

Roman *Melanholija* Saše Hadži Tančića istovremeno stvaralački razmatra pitanje odnosa stvarne životne građe i njenog umetničkog oblikovanja. Budući pregnantno povezano sa sudbinom pisca kao književnog lika, utemeljeno je

na životnoj i književnoj vertikali reprezentira srpske realističke proze, čijim tragom Hadži Tančić razvija poetičke dominante umetničke slike života i sveta obnovljenog realizma sedamdesetih godina dvadesetog veka sa generacijom pripadnika takozvane stvarnosne proze ili proze novog stila, potonje bitnije odvojen od njih.

Pripovedanje *Melanholije* stoga ne podrazumeva samo književno-istorijsku prirodu pristupa ovoj dragocenoj ličnosti srpske kulture već istovremeno postupak umetničke oblikovnosti jedne poetički posve autentične narativnosti, koja roman i izmešta iz biografizma u žanrovskom smislu reči. Melanholija je fundamentalno stanje unutrašnjeg sveta Stevana Sremca kao subjekta pripovedanja Hadži Tančićevog dela, koje se već po tome razlikuje od srodnih u nekim oblastima neposredno sazajnih osobenosti njegove ličnosti, njegove umetničke egzistencije, doba u kojem je živeo i stvarao i dominantne društvene formacije. Saša Hadži Tančić je čitaocima potvrdio neiscrpne mogućnosti koje pisac kao književni lik može da pruži savremenom romanu. Zato je njegov Stevan Sremac iz biografskog konteksta veoma spontano i uspešno mogao da bude prenet u narativni kontekst i da od stvarne ličnosti postane upečatljiv književni lik.

kсенија катанић

poema o zemlji i rašću

Boško Ivkov: ZEMLJA I RAŠĆE 7 – Čitanka Vojvodine: predeli i prizori, bića i događanja; Samostalno pišćevo izdanje, Novi Sad, 2006.

Boško Ivkov: ZEMLJA I RAŠĆE 8 – Čitanka Vojvodine: predeli i prizori, bića i događanja; Samostalno pišćevo izdanje, Novi Sad, 2007.

Pisane sa asketskom odanošću, *Čitanke* Boška Ivkova (od 2000. do 2007. nastalo je ukupno osam zamašnih knjiga) u srpskoj književnosti predstavljaju jedinstven monumentalan spisateljski poduhvat. Kao dokaz piščevog ogromnog kreativnog potencijala i potpune posvećenosti pisanju, *Čitanke* su, takođe, i ogledalo Ivkovljevog neposustalog duhoborstva. Kreirajući (pretežno) esejistički stil (ali i pesnički jer šesta *Čitanka*, na primer, obuhvata izbor iz poezije), pisac neumorno traga za esencijalnom vizijom sveta. Ivkov je gotovo prometejski opredeljen da, udubljen u misao o životu, ispita same njegove korene i da rasvetli sve one tajanstvene korespondencije između pojavnosti sveta i čina duha. Duhovno razigrani, sasvim osobite specifične težine, eseji otkrivaju sav sjaj piščeve duše. Po konstituciji viševalentni, nesvakidašnje mnogoliki, izuzetno pitoreskni, jarko obojeni, temperamentnih ritmova i pitki, svedoče da su meditativno prijemčivom Ivkovu analize dostojni svi motivi ako doprinose da pisac, uz elan istraživanja i pronalaženja, iz studioznog ugla kritički opservira i integralno osvetli mnogobrojne pojave u sinkretičkom prožimanju, kao i mnogostruke protivrečnosti života. *Čitanke* odslikavaju pisca pregnantne logike, koji svojim analitičko-psihološkim prodorima sve(t) potčinjava refleksiji. Autentičan po afektivno-misaonoj logici i rafiniranim raspoloženjima, pokazujući strast doslednog mišljenja, Boško Ivkov je i u svojim *Čitankama* 7 i 8 duhovno usredsređen na odgonetanje smisla čovekove sudbine. Misaon, refleksivno

okretan, čovek psihološke nijanse, Ivkov je u svojim pronicanjima zapravo fenomenolog koji neprestano traga za suštinama i egzistencijalno-filozofskom sintezom.

U svim svojim dosadašnjim *Čitankama*, kao i u *Čitankama* 7 i 8, serijom zapisa duboke životne misaonosti, Ivkov, u stvari, beleži razgovore sa sopstvenom dušom. Oni su, dakle, psihoanalitički obojeni jer u monološkoj formi, rečenicom koja se raskošno asocijativno bokori, pisac i u *Čitanki* 7 i u *Čitanki* 8 osvetljava svoja opsesivna promišljanja. Posežući za introspekcijom (i retrospekcijom) kao oblikom zapisa, Ivkov, zapravo, daje svoj psihološki, egzistencijalni i moralni autoportret. Duševno, subjektivisano i refleksivno pisane, *Čitanke* 7 i 8, takođe, odaju kontemplativnu ličnost koja višedimenzionalnim i metaforski bogatim kazivanjima dočarava najtajnije i najnekazivije trenutke utisnute na mapi duše. Kao esejista nijanse, asocijacijama koje se grozdaju, Ivkov majstorski izgradira svoju poetsku meditaciju, izgravira detalj. Eseji teku u obilju duhovne dinamike, u kojoj se upečatljivo odslikavaju svaki drhat, titraj i leluje duše, što im daje karakterističnu emotivnu boju: delujućim molom, oni su i katarzični, a nose prosvetljenja kojima autor vodi u nenametljivu univerzalnost, u čemu se i sastoji opojna magija Ivkovljevog esejiziranja i filozofisanja.

I u *Čitankama* 7 i 8 mnogolikom portretu Vojvodine i antejskom kontaktu sa neizmerno izdašnom vojvođanskom zemljom Ivkov vazda daje prvenstvo, pri čemu se čini da je, od početka svog književnikovanja vođen i veljkopetrovićevskim savetom: "Zađi u atar" (iz "Ravnice"). Iako odvojen od primarne prirode, on je, duboko privržen rusooovskoj ideji, doživljava dijalektički i antropomorfno, u svojoj raskoši njene lepote i večnih mena. Sve što je u prostorima vojvođanskih interijera ostavilo snažan upečatak, Ivkov, kao dubok i osetljiv umetnik vojvođanske prirode, sa religioznom predanošću dočarava u gustini vizuelnih fenomena. On rado religira u prirodnom okruženju: voli Vojvodinu u treperavom obasjanoj impresionističkih boja, kad se u paganski veseloj svetlosti vazduh "oproleći" i ravnice orosi kiša prolećnica, voli žar letnje atmosfere kad božji luč sunce žeže i prožiga svaku travku; zadivljen je očarljivim prizorima kad jesen utire ravničarske boje, kad u prošarici senke hladne i probleđuju, a timorasto plavetnilo obzorja pretvara u olovastu maglenu koprenu, kao i kad sune severac noseći mrzlu stud podzimnih dana i sneg što oklopi ravnice, sve dok se opet povrne proleće što sve opsine vedrinom. U svemu je otisak Božjeg duha, ce-

la priroda je bogoduhnovena, a prozirući njenu dušu, Ivkov-luminista u svemu šumanovićeovski traži imanenciju svetlosti, koja vazda dominira u jezgru piščeve estetske strukture.

I u *Čitankama 7 i 8*, etički veran rodnom kraju (Stapar), Ivkov lirskom evokacijom dočarava seoski svet (vitalistički proničući u psihu paora), u kome su kondenzovane starinske moralne vrednosti, kada se živelo po Božjim zapovestima i ljubio bližnji svoj. Pisac neprestano lamentira nad izumiranjem vojvođanskog sela i traži nadahnuće u ehui detinjnih dana. Najproživljenije piše o detinjstvu i, prustovski prefinjenim i psihološki nijansiranim elegično-ispovednim sećanjima, osvetljava i istoriju siromaškog života svoje porodice. Rano je otkrio paradoksalnosti sveta, rano stekao deprimirajuća iskustva zbog nemaštinom, čemerom i samotnošću podrovanog dečačkog života (vrlo često žižno mesto *Čitanki* su dugovremene porodične patnje zbog sudbinskog siromaštva i nepravedno ustrojenog sveta; pisac se rano osvedočio o bolesti i smrti, prerano je prošao kroz mnoštvo udesa, zbog kojih, naročito posle smrti oca, ozbiljnost životne drame dostiže krešendo), koji, iako je sve minulo, i danas, kad nahrupe uspomene, pisca tišti nespokojem i duboko pogružuje, otkrivajući jezu duševnih dubina, zbog čega i *Čitanke 7 i 8* nose patinu melanholije. Polazeći iz fokusa intime, iz samoponiranja i sve stavljajući u refleksivni kontekst, Ivkov neprestano razlaže bivstvo i, šireći radijus svojih meditacija, dospeva do brojnih pouka kojima univerzalizuje svoje teme, stavljajući u centar svojih stvaralačkih razmišljanja i spoznaju da bi život uvek morao biti dostojan čoveka, koji je, i po Šekspiru, "ukras sveta".

U obe *Čitanke*, uz neizbrojne onodobne životne događaje, uz upečatljive slike pejzaža, atmosfera i situacija, u esejima koji odslikavaju piščevu meku duševnost i subjektivna mikro-stanja u obilju faseta, Boško Ivkov dosledno sprovodi i princip iskrenih misaonih traženja savremene biti. Uz kategoričan imperativ: reći istinu koja je sinonim etike, beleži aktuelnosti i tenzije svakodnevnog života, nudeći svoju moralnu opciju. Reč je o političkim esejima, u kojima pisac današnje pojave prosuđuje u etičkom duhu. I u *Čitankama 7 i 8* Ivkov je antiratni pisac. Otkrivajući istorijsko-političko i patriotsko lice svoje literature, on radikalno kritikuje svako jedroumlje (ideološki model komunizma, socijalizma, radikalizma), koje je dovelo do ekstremizma 90-ih, kada se orgijama rata sve obesmisli i zauvek izmenio pejzaž Balkana. Sa prezirom gledajući na svaki totalitarizam, koji je i doveo do fatalnog kraja Jugoslavije, Ivkov, kao jugonostalgicir, dramski razgiba

svoje zapise, smatrajući da je misija umetnosti da pruži utočište istini. Piše i o vremenu promena i zaokreta, o petooktobarskom "velikom času", konstatujući da se ideja preobražaja zemlje izjalovila jer su politički daltonizam i turbulencije nastavljene i u činu "posle". Pišući sa sigurnošću pravednika pisac se zalaže za slobodu kao neotuđivu karakteristiku svakog intelektualca, pledira za depolitizaciju umetnosti, koja bi svagda morala biti oslobođena zagrljaja politike.

(*Čitanka 8* sadrži i izvrsnu obimnu studiju o novosadskom književniku Dragomiru Popnovakovu (1938–2005), u kojoj je Ivkov dao kritičku sintezu njegovog opusa.)

Do mikroskopske finoće razlažući fenomene, Ivkov piše figurativno vrlo vitalnim stilom, jezikom najbogatije frazeologije, verbalistički virtuožno. I u *Čitankama 7 i 8* razvijen je topao pripovedačko-esejistički govor, izbrušenom, sintaksički visoko kultivisanom meandarskom frazom lirske fakture. Pesnički razučena i neusiljena, vibrantna i igriava, rečenica barokno vijuga, propinje se i giba (svoju umetničku reč Ivkov nastoji da otkrije u punoj semantičkoj čistoti), što, menjanjem tembra i tremola, doprinosi liričnoj muzikalnosti zapisa, u kojima je, uz bogate metaforičke sinteze i snagu jezičke energije, verno odražena mapa pišćevih misli.

Uzgedna napomena:

U svojim samostalnim izdanjima Ivkov je okupio zavidan broj pretplatnika – u *Čitanki 8* broj prenumeranata-"boškofila", na primer, već je dostigao cifru od gotovo 300 učesnika, koji su vrlo rado ispomogli štampanje knjige.

zoran r. popović

držanje za vazduh

Slavomir Mrožek: U IŠČEKIVANJU (po drami "Pešice"); adaptacija i režija: Vladimir Lazić; Pozorište "Zoran Radmilović", Zaječar

U pozorištu postoji samo jedno vreme: pozorišno. Njegova je posebnost u tome što objedinjuje više različitih vremena: vreme pisca i vreme u kome je napisano odabrano delo, vreme zbivanja u njemu i vreme u kome se ta zbivanja izvode na scenu, vreme pozorišnog igranja i vreme gledanja, vreme/vremena stvaralaca-izvođača, vreme/vremena gledalaca... Tek u sadejstvu, sa-vremenosti svih tih vremena, pozorište ostvaruje svoju savremenost. Predstava Vladimira Lazića "U iščekivanju" uvodi nas upravo u jedan takav čas pune (pozorišne) savremenosti koji obeležava – čekanje. Ali nije to više ono iskonsko čekanje-kao-postojanje, čekanje kao arhetip, mitski prauzor, metafora (gde još opstoji junak "željan ideala i beskraj"), niti beketovsko čekanje nekoga-nečega-ničega za koje opet sledi sutra za isto čekanje na istom mestu; ovo je čekanje bez kakvog jasnijeg očekivanja, čekanje bez nade, bez osećanja stvarnosti, budućnosti, čekanje-kao-čekanje, kao tragično sazrevanje usamljenosti. I bez naravoučenija.

Nad otvorenim znamenitim Mrožekovim tekstom stilске i kompozicione osobenosti, više postavljenih perspektiva i propuštenih tema – o vlasti, nasilju, snovima, slobodi, ljubavi, vernosti, strahu, porazu, smrti, reditelj izdvaja sopstveno, inspirativno središte pune pažnje. Dramski predložak "Iščekivanja", čiju okosnicu čini komad "Pešice" obogaćen "parafrazama iz tekstova Vitkijeviča, Pirandela, Beketa", nalazi se iza "uprošćene naznake događaja" (negde u bespuću, na kraju Drugog svetskog rata, ljudi čekaju voz koji će ih odvesti na bezbednu teritoriju), da bi se kroz sudbinu "marginalizovane grupe na vetrometini značajnih dešavanja" sagledao naš sadašnji život. Prepoznatljiva situacija, koja kao

da odvajkada traje, pa je samo zatečena u datom času, njeni akteri kao proizašli iz nekog drevnog pokazanja, sve je to samo uzbuđljivo polazište za složenija pretraživanja stvarnog. Raseljeni, koji (misle da) se (nekamo) vraćaju (gde je zemlja, dom?), poraženi, ravnodušni, suvišni ljudi nose sa sobom, kao obavezan prtljag, hrpu suvišnih reči; njihove isprekidane fraze, pitanja, nasumični odgovori, izjave stanja, iskazi osećanja, uzgred saopštene "nebitnosti", grade celovitu priповest, autonomnog dramaturškog koda, koja se sama sobom piše i čita. (Dokle da idemo ovako – u stvari nema još mnogo, najteži je prelaz preko..., koji su ovi – naši ili njihovi, kako je bilo posle tog rata – posle ovog biće drugačije, kada dolaze sloboda, budućnost, barem utopije – pa posle rata, čega ti je žao – vraćamo se kući, odlazimo u bolji život – a onda počne bombardovanje; čitava je večnost otkako bežimo, gde je počeo ovaj nesporazum, ovo je centar sveta, sve ostalo je magla, u fragmentu svetlosti zablista događaj i iščezne, kada i to prestane, kao da ničeg nije ni bilo, ako je ovo radi boljeg života, šta učiniti sa starim; sve su jeseni iste, prošle, čitav naš život negde je određen, šta nas još čeka, pešice idemo samo bliže, ali čemu, da li nešto teže može da nas pogodi – to ionako prekasno shvatimo, puštiš da te vodi neka nevidljiva sila i ništa ne osećaš; doći će tvoje vreme, dobićeš i ti svoj rat, rodiće se još dece, ratne, posle rata, njihovi su očevi imali tako lepe oči, voz ionako nije bio naš, iluzija, treba pronaći drugu stanicu i drugu prugu, zasviraj nešto o ljubavi...)

Reditelj Vladimir Lazić dodeljuje sebi skromniju ulogu (ne naglašeno prisutnog) pripovedača; on priču prepušta sopstvenom, zasnovanom početku, tokovima koji se sami ukazuju i grade, razgreva njihovu unutarnju energiju (odnosa, sukoba, apsurdna), dramski jezik konfrontira situaciji scene/vremena/pozorišnog stila, pronalazi pravu brzinu radnje (sugerirajući "kolosalno ubrzanje procesa"), podržava dramatičnost u razvoju zbivanja/mišljenja, pri čemu se jasno ocrtani likovi i prilike lagano raslojavaju (do sublimirane suštine ili ne-očekivane negacije), a teatarski inventivno vezuje sa komički osetljivim (ironijsko dopunjava setno, beznadežno) i ljudski angažovanim. Veoma ubedljivo se pokazuje da se Mrožekovo delo bez priređivanja, namere, nametanja, začudno poklapa sa "metaforama sadašnjosti". Otuda se "U iščekivanju" pristupa raščitavanju (i) pozadine narativnih kompozicija, gde se određenje situacija, događanja, karakterizacije njihovih učesnika predaju igri sa objektivnom stvarnošću, ali i sa fenomenima pozorišne/stvaralačke/gledalačke percepcije. Time se šire, sa novim zamahom i važnošću, postavlja priповest o

razorenom identitetu – pojedinačnom / grupnom / nacionalnom, o gubljenju i one jedva izgledne mogućnosti ("Uhvatiš jedan kraj, drugi izmakne"), o ljudskoj nepostojanosti, krhkosti bivanja, o nelagodnosti, neukosti, nesvrshodnosti postojanja. Kontekstualizuje se istorijska saga bez junaka i junaštva, odiseja – epopeja bez ikakvog (obećavajućeg!) kraja (nagoveštaja promene!), ishoda (koji išta drugačije kazuje), značenja; u njoj je reč o nastojanju i nestajanju u postistorijskom svetu zamućenih obrisa i izmeštenih granica, o pokušaju da se sopstvena priča (p)ostvari, prevale rastojanje (i pešice!) i "tamo" stigne, da se u krugu ličnih / zajedničkih lutnji / bekstava / traženja nasluti makar arhetip smisla, dođe u posed vlastitog identiteta. Negde na pola puta, odakle više nemaju kud (i povratak u prošlo i trk u budućnost jednako su let-u-mestu), oni otrgnuti (iz nečega što su / gde su bili), a neprihvaćeni (onde gde "će biti"), poneseni nasumice (tokom "napred"), bez cilja, sada bez pripadanja (negde / nekome), ostaju zaglavljani u vakuumu prostora i vremena "novih" društvenih promena. Među zagonetnim znakovima u ograničenom šifarniku nazivanom sudbinom, to što se još da razumeti zanemarljivo je u poređenju sa onim što teče mimo čoveka, njegovih saznavanja; potonuo u razočaranja, opijen samoćom, on troši svoje zemaljske dane u večnom ponavljanju istog, čeka – da voz dođe, da život počne. A voza niotkud.

Na fonu ovako opsežno mišljenog Mrožekovog dela predstava Vladimira Lazića predočava sadržinu i status teksta stvarnosti. Ona nas uvodi u mračno, zapušteno, prljavo mesto sveta, pa ipak dobro osvetljeno, gde se čini da je preostalo, ne-upotrebljivo, smešteno bez ikakvog izbora, pravilnosti, održivog reda, najavljujući se kao pogodno utočište stvarnosti problematičnog izgleda i žanra, trošene metaforičnosti, već viđene, a opet čudovite vremensko-prostorne "formule". Postavka scene, podsticajne scenografske intervencije (autor Snežana Maš), ne ustanovljuju tek pogodno polje igre; elementi prostora / u prostoru (njihov raspored), delovi koji se "imenuju" i razmenjuju, to jesu činioci igre same, oni učestvuju, povezuju, pulsiraju, stapaju se sa ljudskim životima. Impresivne vizuelne kompozicije prepoznatljive rediteljeve originalnosti (likovnost – prosvetljenost aranžmana sa paučinom iz postdickensovskog "Velikog iščekivanja", objektnost "retkih" predmeta, železnička pruga kao varljiv trag nade koji se iz "crne rupe" propinje napred i prekida u zbilji gledaoca), nose dodatne značenjske konotacije; poetski uzbudljivo i maštovito reprezentuje se mutni odraz realnosti / fiktivnog / nesvesnog, istinska prostornost kroz koju tumaraju usamljeni i

prokleti ljudi kao priviđenja, oronuli, odsutni, bolno tragikomični. Zatamnjeni, apokaliptični prizori, uznemirujućih tonova (melanholično je i preteće), zasnivaju koncentrisanu idejnu suštinu: sukob lepote, žudnje i destrukcije je nerazrešiv, razorno, mračno, sirovo, pokreće prepletene i zamršene radnje sveta ljudi ("...nema kraja, ali ima naše kobi"). I u vremenu "novih" iščašenih čuda izdvaja se samo mesto prolaznog boravka / bivanja (bez ekskluzivnijeg statusa), gde se još lepo pati, pije i – čeka.

Priča koja odavde proističe gotovo da sama sebe plastično opisuje – ona je bez određenijeg, obavezujućeg oblika, suženog strukturno – tematskog plana – uvek u samorepetitivnosti istog (parafraza i sadržine i sebe same). Kazivano, pričano, izjavljeno, moglo bi da bude i glava kakvog romana-ljudske komedije, i sažet anegdotski zapis, aforistična skaska, lirična pesma i epska pripovest (sa citatima mita), feljton, dokument – rutinski izveštaj, esej, tlapnja, savremena bajka; potpunost utiska osvetljava upravo efektnost uprizorenja i prožimanja pojedinih delova (koji se pozivaju na druga izvorišta, žanrovske pripadnosti, stilske uzore), asocirajući udruženo na (ne)zvaničnu verziju košmara što se iscrpljuje kabaretskom numerom (novonastalog) "stanja slobode". Čini se da je ovakva razobličenost, amorfnost, trošnost materijala priče-stvarnosti predodređena, neizbežna, čime se izoštrava uvid u njen status i format: ne-postojano dramatsko rasipa se prema parodiji, travestiji ("stvarno" se premeće u fikcionalno), pastišu (bez ičeg izdvojivog, ne-tipičnog), sve do cinične hronike doba zajedljive po-etičnosti, sarkastičnog dozivanja ničega, lakrdije sa opominjućim pokazanjem sa nebesa (pad od biblijskog u ponor populističkog, revijalnog). Prateći burna previranja u tekstu – predlošku zbilje (koji reditelj umešno iščitava iz Mrožekovog dela), predstava pravi širok raspon stilskih – žanrovskih ogledanja. Nadahnuta, psihološki nijansirana dramska igra vodi i naglašenijoj (hiperrealističkoj) izražajnosti – postignuće zgusnutog, metaforičnog u govoru dodiruje dublja / dalja značenja običnog / pokazanog, ili "odsustvu" realizma, višestranog stilizaciji u nastupu / gestu, čime se nadilazi pojavno, približava skrivenom, neizrečenom, latentnom u znakovniku čudne maskarade. Pomeranje u grotesku kreativno nadgrađuje viđenje: groteskno, humorno jeste imanentno tragičnom nedostajanju smisla, naporu dezorijentisanog bića u očajničkoj potrazi za značenjem. Pojavnošću, prisustvom / udelom u igri – poigravanju, svojstveno oblikovanom kretnjom i potezom, likovi teže da otkriju svoje mesto i put u varljivim zbivanjima, da odrede sebe same u po-

većanoj "ponudi" identiteta razlistane, "unapređene" pričeo-čekanja: tako se oni pronalaze između obnovljene neoneorealističke storije – superioran tandem oca i sina (Predrag Grbić i Vladimir Milošević), brehtovskog igrokaza (Selena Ristić – Vitomirović) i filmske-strip ikonografije – "Ljudi u crnom", prepoznaju i kao prikaze joneskovskog apsurdna i kao marionete burlesknog kabarea slobode ("europolis ekspres"). Saopštavajući svoju ljudsku situaciju, prepričavajući (u iščekivanju) strepnje i beznađa, oni su i sentimentalni i grubo, i pribrani i mahniti; suptilne emotivne prelaze preseca banalna kaža i sirova muka, retoričke uzlete od bujice (lepih) reči rezimira usputna, gusta fraza, tih monolog, mehaničko, škrto reagovanje dopunjava bolna iskrenost govora, pri čemu i poigravanje dramatičnim biva dramatično uzbudljivo.

Reditelj podstiče igru asocijativnosti, sugestivnih navođenja i zavođenja, preokreta, refleksija, referenci i na tzv. umetnost i na tzv. stvarnost. Iznova se redefiniše određenje pozorišne (ne)stvarnosti predočavanjem jedinstvenog, "montažnog" vreme-prostora, gde kao u skladištu virtuelne biblioteke i stvarnost – istorija i drama – pozorište susreću sami sebe i prepuštaju mogućnosti uzajamnih čitanja rečnikom razmenjenih arhetipova. Ne zapaža se samo da fantastično prodići na neočekivano ozbiljnim mestima, da je historicizam konačno fantazmagoričan, da je uzveštaj-iz-stvarnosti (predskazanja, najave, slutnje nesreće – smrti) tek dalje poglavlje magičnog realizma (tako bliskog poetici Vladimira Lazića); ukazuje se zapravo polje imaginarne geografije stvarnog u koje su istovremeno upisani mit, san, priviđenje, iluzija, umetnost, stvarnost. Pri tom se stvarnost preuzima, objavljuje kao potvrda o svetu iluzija, stecište raznolikih montiranih "atrakcija", a privid kao ugaona tačka "nove", emancipovane realnosti. Događaj nestaje potrošen u slici, sve nezamislivija realnost (izgubljena kao princip) i sama postaje fikcija, "realno se dodaje slici kao jeza više", kao fikcija koja prevazilazi fikciju.

Uobičajeno beketovsko pitanje – šta da radimo dok čekamo – zamenjuje se novim: kako se snaći u ovakvoj dodeljenoj realnosti – poslednjoj najstrašnjoj fikciji, kako biti stvaran? Odgovora nema ili je uvek isti. Ono što preostaje je hoćanje (napred?), pešice. Držanjem za vazduh. Za privid.

srba ignjatović

pevanje o ustanku

Dušan Čolović: UZDARJA; Fond Prvi srpski ustanak, Aranđelovac, 2008.

Kada je reč o tematskom odabiru pesama, i to pre svega onih o Prvom srpskom ustanku, valja istaći da se, i pre pojave *Uzdarja*, Dušan Čolović višestruko ogledao u tom književnom poslu (izbori *Svetkovine zavičaja*, *Sretenjske zore*, *Zahvalno potomstvo*). To iskustvo vidljivo je, rekao bih, i u ovom najnovijem njegovom poduhvatu – jednom zaista integralnom antologijskom izboru.

Taj izbor, sam po sebi, otvara i niz pitanja o poeziji i o njenoj današnjoj sudbini, o njenoj specifičnosti i pogotovo o tome šta se danas podrazumeva pod pojmom rodoljubive lire, tj. patriotske poezije. Sve što je u antologiji sakupljeno izvesno je da pripada tom specifičnom pesničkom žanru.

Pripada, ali u izvesnom širem smislu reči. Pažljiv čitalac će, naime, lako primetiti izvesno raslojavanje i promene u pevanju do kojih s vremenom dolazi.

Tri su osnovna oblika ove vrste lirike. Prvi je oda, svečana i uznosita pesma u slavu naciona, njegovih odlika, junaka i heroja. Drugi je budnica, pesma mobilizatorski angažovana, svojevrsni poziv na pregnuća i delanje zarad postizanja krupnih ciljeva. Ona je zov da se bude na sudbinskoj i istorijskoj visini, najava i obećanje bolje budućnosti, poletni doziv i proklamacija opštih interesa. Ali ne treba zaboraviti ni tugovanju, pesmu što opeva žrtve i nedaće, pokleknuća i traumatična zbivanja. I u njoj je zabravljena želja da se sačuva – čak i negativno – predačko ili lično, aktuelno iskustvo. I nije tu reč o lirskom mazohizmu, već o traganju za melemom, makar da će i u njoj često na ljutu ranu biti privijena ljuta trava.

Sve što je dosad rečeno odnosi se na izvesno klasično i tradicionalno lirsko trojstvo u okrilju žanra.

Od ponuđenog opisa još su zanimljivija "odstupanja" i promene, modelativni preobražaji vidni u *Uzdarjima*.

Stiče se utisak da je vrsta pesama o kojima je reč danas prevashodno prepoznatljiva kao osobeno, eliptično, gnomsko svedočenje o vremenu. Cilj je trajnost, trajanje, a oslonac insistiranje na višim jezičkim i uopšte oblikotvornim vrednostima. Koje su promene vidne u poetskom jeziku, videćemo upravo listajući i iščitavajući *Uzdarja*. Uporedimo, recimo, kako je Tanasije Mladenović, doskorašnji bard našeg stiha, pevao o Prvom srpskom ustanku sa onim što čine pesnički potomci poput Ivana Lalovića ili Mirjane Kovačević kada posežu za istim motivom.

Razlikama i promenama uprkos, suštinski pokretač je isti. To je želja da se spram istorijske podloge artikuliše bitno – ona vertikalna vredna spominjanja u savremenosti i nadahnutog projektovanja u budućnost našeg roda.

Trudoljubiva, pregalačka, odgovorna knjiga Dušana Čolovića podstiče me da s mnogo razloga zahvalim kako njemu samome, tako i svima koji su učestvovali u njenom oblikovanju i potpomagali da se pojavi na svetlo dana. Okupljeni danas i ovde verujem da svi imamo utisak da prisustvujemo jednom lepom i svečanom činu.

Izgovoreno u Udruženju književnika Srbije 11. februara 2008.